

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TOPLUMSAL tarikh

352
NİSAN 2023

EBELER, KADIN HEKİMLER, UYGUNSUZ KIZLAR:

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Kadınlar, Toplumsal
Cinsiyet ve Tıp

DOSYA EDITÖRLERİ: GÜLHAN BALSOY- İPEK HÜNER CORA

Depremlere Rağmen
Ayakta Kalmayı Başaran Kent:
Antiokheia

MEVLÜDE BAKIR

Dijital Beşerî Bilimler: Yapay Zeka ve Biz

DOSYA EDITÖRÜ: MEHMET KURU

Kolaylı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TABAFAINDAN YAYIMLANIR | ISSN: 2717-7459

Ferit Devellioğlu'nun nesiller yetiştiren *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ı Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nda

Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ı, ilk baskısının yapıldığı 1962 yılından beri öğrencilerin, araştırmacıların ve akademi dünyasının vazgeçilmez kaynaklarından biri ve adeta nesiller yetiştiren bir okul olmuştur.

Cumhuriyet döneminde hazırlanmış en kapsamlı ve başarılı sözlüklerden biri olarak kabul edilen *Lûgat*, dilimizde kullanılmış ve hâlâ kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yazılışlarını, okunuşlarını ve anlamlarını içeren en güvenilir kaynaklardan biridir. Sözvarlığı, tamlama ve örnekleriyle zengin içeriğe sahip *Lûgat*, renkli basım ve Arap harfli diziniyle de kullanım kolaylığı sağlamaktadır.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat
Ferit Devellioğlu
1736 sayfa

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE **BANKASI**
Türkiye'nin Bankası

AHMET ARSLAN

İLKÇAĞ FELSEFE TARİHİ

ALFA

CİLT I

SOKRATES-ÖNCESİ
YUNAN FELSEFESİ

CİLT II

SOFİSTLERDEN PLATON'A

CİLT III

ARİSTOTELES

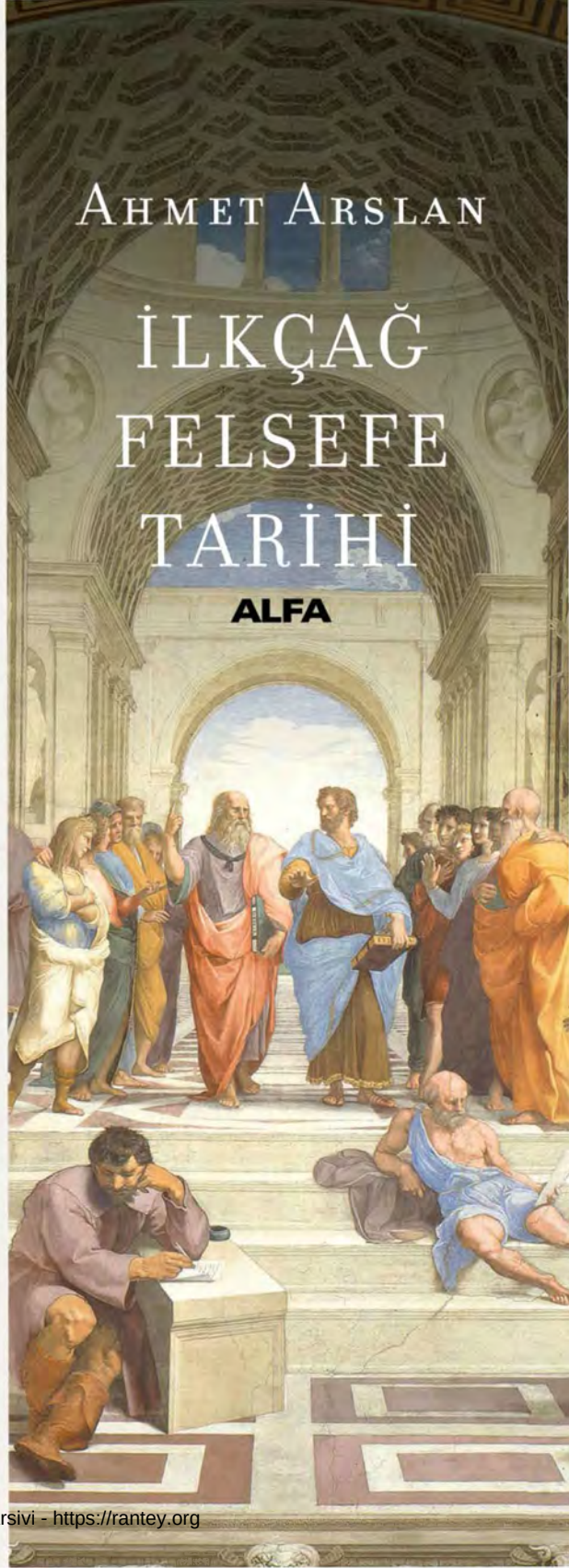
CİLT IV

HELENİSTİK DÖNEM
FELSEFESİ:
EPİKÜROÇULAR,
STOACILAR, SEPTİKLER

CİLT V

PLİTİNOS
YENİ-PLATONCULUK VE
ERKEN DÖNEM
HİRİSTİYAN FELSEFESİ

Merhaba,

Bahar geldi, bir yanımız neşe bir yanımız keder. Ülkemizin güneydoğusunda yaşanan büyük felaketin acıları hala taze ve yaralar da sarılmış değil. Aklımız ve yüreğimiz yakınlarını kaybeden, evlerinden olan yurttaşlarımız ile birlikte. Onlara bir kez daha metanet ve sabır diliyoruz.

Bu ayki ilk dosyamız, "Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet ve Tıp" başlığıyla Gülhan Balsoy ve İpek Hüner Cora editörlüğünde hazırlandı.

Liat Kozma ve Nicole Khayat'ın makalesi dikkatimizi tıp eğitimi alıp Mısır, Filistin ve Irak'ta doktorluk yapmış öncü kadın hekimlere çekiyor.

Laure Pesquet yazısında 1913-1925 arası Mısır'daki ebeler eğitimi ve ebeler arasındaki ayrışmaları ele alıyor.

Claire Fredj'in makalesi Cezayir'deki kadın sağlık çalışanlarına bakıyor, sömürgeci ve cinsiyetçi iktidar ilişkilerinin kadınların sağlık alanındaki deneyimlerini şekillendirmişine dair bir çerçeve sunuyor.

Mayan Lalush'un sömürge dönemi Cezayir'ini ele alan çalışması ise kamu sağlığı ve kamu ahlaki arasındaki karmaşık ilişkiye işaret ediyor.

"Dijital Beşerî Bilimler: Yapay Zeka ve Biz" başlıklı ikinci dosyamız Mehmet Kuru editörlüğünde derlendi.

Dosyanın ilk yazısında Mehmet Kuru ve Esma Bilgin Taşdemir bu sahada yaşanan teknolojik gelişmeleri ve bugün geline seviyeyi tartışıyor.

Emre Erol makalesinde bir tarihçi ve sosyal bilimci elindeki bilgi/belge/veriye bir yazılımla yahut mühendislik alanında uzmanlaşmış bir başka araştırmacı ile paylaşırken, bu verinin analizi sürecindeki hakimiyetini ne derecede devam ettirebildiği meselesine odaklanıyor. Göksel Baş genel olarak veri görselleştirmede özel olarak elde edilen coğrafi bilginin haritalandırılmasında karşımıza çıkan imkanları ve kısıtları mercek altına alıyor.

Fatma Öncel ve Aysu Akcan, Boğaziçi ve Viyana üniversitelerinde "dijital beşerî bilimler" derslerini sunarken edindikleri tecrübeleri paylaşıyor.

Feridun Gündüş ve Erman Harun Karaduman, 19. yy. Osmanlı mimarlarından, Mimar Kastoryadi Yovan Kalfa'yı ve eserlerini inceliyor.

Ömer Obuz, 1930'ların İstanbul'undan ilginç bir kedi ve insan hikayesi sunuyor.

Emine Önel Kurt ve Zerrin İren Boynudelik, Avrupa resminde otoportre bağlamında, sanatçıların kendilerini betimlemek için yarattıkları küçük alanları tahlil ediyorlar.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**

HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

09 EBELER, KADIN HEKİMLER, UYGUNSUZ KIZLAR:

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet ve Tıp

GÜLHAN BALSÖY- İPEK HÜNER CORA

10 TIP MESLEĞİNDE İLK ADIMLAR:

Arap Coğrafyasının Doğusunda Kadın Doktorlar 1880-1950

LIAT KOZMA-NICOLE KHAYAT

14 GELENEKSELDEN EĞİTİMLİ EBEE:

Sömürge Dönemi ve İki Dünya Savaşı Arası Mısır'ında Daye Olmak (1913-1925)

LAURE PESQUET

22 UYGUNSUZ DAVRANAN KIZLAR HAKKINDA:

Sömürge Cezayirinde Fahişeler ve Kadın Cinselliğinin Denetimi

MAYAN LALUSH

26 **Depremlere Rağmen Ayakta Kalmayı Başaran Kent: Antiokheia**

MEVLÜDE BAKIR

34 **Dijital Beşerî Bilimler: Yapay Zeka ve Biz**

MEHMET KURU

38 "PEKİ, BİLGİSAYAR DA BİZİ GÖRECEK Mİ?":

Bilgisayarlı Görü ve Osmanlı Çalışmaları

MEHMET KURU-ESMA BİLGİN TAŞDEMİR

44 Dijital Beşerî Bilimlerin “Kara Kutusu”

EMRE EROL

48 Dijital Beşerî Bilimler ve Geçmişin Haritalandırılması

GÖKSEL BAŞ

52 Dijital Beşerî Bilimler Dersinde Ne Öğrenilir?

FATMA ÖNCEL- AYSU AKCAN

66 TUHAF BİR HADİSENİN PEŞİNDE:

Üç Renkli Kedi Davası

ÖMER OBUZ

70 Pavlidis'ten Uğur'a Giresun'da Sinemanın Toplumsal Tarihi (1914-1990)

GÜNSELİ BAYRAKTUTAN

72 Avrupa Resminde Otoportre ve Resme “Sızan” Sanatçı

EMİNE ÖNEL KURT - ZERRİN İREN BOYNUDELİK

KAPAK: Yapay zeka programı Midjourney ile yapılmış robotik “Mona Lisa”
Hazırlayan: Erhan Keleşoğlu

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 352, Nisan 2023

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak
No: 10 Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU

Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya,
Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge,
Fatmagül Berktaş, Bülent Bilmez,
İpek Hüner Cora, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz,
Selçuk Dursun, Fuat Dündar,
Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel,
Fırat Güllü, Nuriş Gürboğa,
Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu,
Murat Koraltürk, Burcu Kurt,
Elçin Macar, Murat Metinsoy,
Silvyo Ovadya, Ayşe Özil,
Banış Alp Özden, Saadet Özen,
Seda Özen Bilgili, Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick, Oya İktil Selçuk,
Canay Şahin, Derya Gürses Tarbuck,
Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz,
Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan,
Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar,
Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE
YAYIN YÖNETMENİ
Erhan Keleşoğlu

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

E-DERGİ DÖNÜŞTÜRME
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
erhan.kelesoglu@tarihvakfi.org.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
45602

BİR YILLIK BASILI DERGİ ABONE BEDELİ
Yurtiçi 500 TL.
ABD 200 \$
Avrupa ülkeleri 180 €
Kıbrıs 700 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR810006 4 000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Bu sayımız Tarih Dostu ve Mütevellimiz Gülnur Necipoğlu'nun katkılarıyla çıkmaktadır. Tarih Vakfı olarak kendisine teşekkür ederiz.

Büyük Millet Meclisi Dün Kendi Kendini Fesh ile Yeni İntihap İcrasına Karar Verdi

2 NİSAN 1923 VAKİT

Dün Büyük Millet Meclisi tarafından yeni intihabat icrasına hemen başlanması hakkında itti haz edil en karar İstanbul muhitinde şü yu bulunca her tarafta hayret ve tereddüt tevli d etmiştir. Yeni intihabat icrası hakkındaki kararın tevli d-i hayret ve tereddüt etmesi sebepsiz değildir. Malumdur ki Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milli'yi tahakkuk ettirecek bir sulhun teessüsüne kadar devam etmek üzere teşekkül etmişti. Ancak böyle bir sulh akdedildikten sonra yeni intihabata başlanacaktı. Yeni intihabat icrası kararının tereddüde mucip olmasının birinci sebebini bu nokta teşkil ediyordu. Bundan başka ikinci bir nokta daha vardı ki o da yeni intihabat kararının Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in katli veya gaybubeti hakkında gelen haberleri takip etmesi idi. Büyük Millet Meclisi'nin masuniyeti mevzu bahis olduğu bir sırada böyle bir karar itti haz edilmesi şüphesiz calib-i dikkat ve hayret olmaktan hali kalamazdı. Mamafih bu hayret ve tereddüt devresi çok sürmedi. Aradan biraz zaman geçince, yeni intihabat için Mecliste cereyan eden müzakerata dair malumat vü rut edince vaziyet daha ziyade sükunetle telakki edildi. Meclis'te yeni intihabat icrası için ileriye sürülen sebep, dahili bir mesele değildir. Bu daha ziyade sulh-ı hariciyi temin etmek için müracaat edilmiş bir tedbir suretinde görü nmektedir.

Yeni intihabat icrası hakkında Meclis'in verdiği karar Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun teşebbüsü ile vukua gelmiş olması şayan-ı kayıt bir noktadır. Müdafaa-i Hukuk Grubu iki ay zarfında yeni intihabat icrasına ve yeni mebusların vüruduna kadar Meclisin hal-i içtimada kalmasına karar vermiş ve bu karar Meclis'te Aydın Mebusu Esat Bey ile yüz yirmi refiki tarafından verilen bir takrir üzerine mevzu bahis edilmiştir. Takrirden sonra Hariciye Vekili İsmet Paşa devletlerin cevabi notası hakkında izahat vererek "Hükümet bir taraftan sulh teşebbüsüne devam ederken diğer taraftan milletin reyine müracaat lazım geldiğini" söylemiştir ve bu suretle başlayan münakaşalar neticesinde yeni intihabat icrası takarrür etmiştir. Bu kararın birinci ve en mühim neticesi şüphesiz sulh meselesinde görülecektir. Çünkü Müttefik Devletler ile murahhas heyetimiz arasında imza edilecek sulh muahedesinin mevki-i meriyete vazı için icap eden tasdik muamelesi ancak yeni intihap edilecek Millet Meclisi tarafından icra edilmek lazım gelecektir. Bu netice de cereyan edecek sulh müzakeratında murahhas heyetimizin müttefiklere karşı olan vaziyeti üzerine tesir edecektir. Zira murahhas heyetimiz bugünkü Büyük Millet Meclisi tarafından

aldığı itimat kararından ziyade gelecek meclisin sulh meselesindeki nokta-i nazarını hesap etmek mecburiyetinde kalacaktır.

Meclis yeni intihabat icrasına karar vermekle beraber Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince yeni meclisin içtimasına kadar iktidarda kalacaktır. Binaenaleyh Kuva-yi teşriiye (kanun yapma yetkisi) ve icraiye a it bilumum vezaif hükümette meclisin rey i olacaktır. İşte Mustafa Kemal Paşa hazretleri bu noktaya işaret olmak ve meclisin feshi dolayısıyla hariçte ve dahilde sū-i tefehhümlere sebebiyet vermemek üzere "Bu memlekette tacidar yoktur, diktatör yoktur, memleketin en büyük nıgeh-banı (gözcüsü) milletin kendisidir. Hür vicdanı ve hür şuurdur." demiştir. Mustafa Kemal Paşa bu sözleri aynı zamanda yeni intihabatta Hükümet- i Milliye tarafından itti haz edilecek düstür-i hareketi göstermekte, yani yapılacak intihabatta milletin serbestçe rey ve fikrini istimal edebilmesi için her şeyin yapılabileceğine işaret etmektedir.

Ankara Notayı Alır Almaz Heyet-i Vekile İçtima Etti

2 NİSAN 1923 İLERİ

Ankara 1 Nisan- muhabir-i mahsusumuzdan: Müttefik Devletlerin mümessilleri tarafından İstanbul Murahhaslığına verilen nota dün gece Hariciye vasil oldu. Devletler yalnız araziye müteallik tadilat ve mevad-ı iktisadiyenin tefriki ve adli beyanname hakkında kuyūd-ı ihtiraziye dermeyeran ederek müzakeratın süratle başlamasını teklif ediyorlar. Bunun üzerine Heyet-i Vekile grup heyet-i idaresiyle müştereken Rauf Bey'in hanesinde gece yarısından sonraya kadar devam eden bu içtimada vaziyeti izah ile lazım gelen tafsilatı ita etmiştir.

Hükümet mehafilinde icra ettiğimiz tahkikata nazaran devletlerin notasına hükümetimiz serian cevap verecek ve konferansa iştirak edeceğini bildirecektir. Bu cevapta notanın bazı aksamı tefsir edilecektir. Hüküm süren kanata nazaran konferans çok sürmeyecek, çabuk neticelenecek, bu neticeye göre hükümet kati hatt-ı hareketini tayin edecektir. Konferansa iştirak etmek üzere İsmet Paşa'nın riyaseti altındaki murahhas heyeti hafta nihayetinde lüzumu kadar mütehassıslarla beraber Lozan'a hareket etmesi muhtemeldir.

Ali Şükrü Bey'in Cesedi Bulundu

2 NİSAN 1923 İK DAM

Ankara 1 Nisan- Ankara Şehri civarında taharriyat yapmakta olan jandarma müfrezesi Ankara Dikmen Deresi'nin tam başlangıcında hiç memul edilmeyen

(umulmayan) bir mahalde bir araba izine tesadüf etmiş, bu izin tekrar Ankara şehrine döndüğünü görmüştür. Tam bu izin kıvrıldığı noktada bir tümseğe tesadüf olunmuş, açıldığı zaman bir çadıra sarılı olduğu halde potinleri ve elbisesiyle Şükrü Bey'in cesedi ortaya çıkmıştır. Ceset muayene olunduğu vakit iple boğulduğu anlaşılmıştır. Şayiata nazaran Şükrü Bey, Giresun Belediye Reisi firarı Osman Ağa'nın şehirdeki evinde boğularak araba ile bulunduğu yere nakledilmiştir. Tahkikat heyeti ile birlikte İkdâm'ın diğer muharriri cesedin bulunduğu yere gitmiştir. Cesedin baş tarafında bıçak yarası vardır. Heyet Gureba Hastahanesi'ne nakl olunmuştur. Ali Şükrü Bey'in cebinde imzasız bir tehditname de zuhur etmiştir. Trabzon mebusları naaşı Trabzon'a nakletmek için hazırlanmaktadır. Trabzonlular da merhumun namına bir abide dikmek tasavvurundadırlar.

Artık İnkıta Yoktur Ya Harp Ya Sulh

3 NİSAN 1923 İKDAM

Ankara 2 Nisan. Muhabir-i mahsusumuzdan-Salahi-yettar zevat ile vaki olan mülakatımdan cevabi notamızın yarın tespit ve ikmal edilmesinin muhtemel olduğunu anladım. Deniyor ki: Müttefikin notalarında samimiyet iddia ediyorlar, sulh arzusunda olduklarını söylüyorlar. Fakat teklifatımıza çok mühim bir surette mukabele ediyorlar. Müttefikler yeniden konferans akdini istiyorlar. Biz sulhperverliğimizi ispat için kabul edeceğiz. Konferansın iki haftaya kadar tekrar içtimai muhtemeldir. Fakat bundan sonra inkıta (kesilme)yoktur. Ya harp, ya sulh.

Bugünden Sonra İçki Menediliyor

3 NİSAN 1923 İKDAM

Men-i Müskirat Kanunu'nun İstanbul'da tatbiki, şehrin vaziyet-i hazırasına binaen tehir edilmek istenilmiş ve bu cihet hükümetin nazar-ı dikkatine arz olunmuştur. Dün gelen bir emirle kanunun behemehal tatbiki icap ettiği ve İstanbul'un istisna edilemeyeceği bildirilmiştir. Bu günden itibaren içki İstanbul'da da menedilmiş olacak ve hükümet bütün kuvvetiyle bu kanunu tatbik edecektir.[...]

Trabzon Mebusu'nun Katili Olduğu Tahakkuk Eden Osman Ağa

3 NİSAN 1923 İKDAM

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in gayubeti hakkında adliye ve zabıta tarafından icra olunan şiddetli tahkikat ve takibat neticesinde merhumun cenazesi bulunduğu gibi cürmün mürettip ve faili olduğuna dair aleyhindeki kati delillere binaen hakkında tevkif

müzekkeresi ısdar edilen Giresunlu Osman Ağa, Papaz Köşkü denen mahalde saklandığı keşfolunarak tevkif edilmek istenmiş ise de merhum zabıta kuvvetlerine muhalefet etmiş ve gönderilen askeri müfrezeye karşı silah istimal etmek cüretinde bulunmuş olduğundan avanesi ile birlikte tenkil edilmişlerdir. Hükümet-i Milliyemizin esrareniz ve ehemmiyet-i mahsusayı haiz olan bu cinayetin zahire ihracı hususunda ibraz etmiş olduğu kudret, faaliyet ve maharet efkâr-ı umumiyenin ve bilhassa mebusların memnuniyet ve takdiratını celbetmiştir.

Osman Ağa'nın Cesedi

4 NİSAN 1923 İKDAM

Maktul düşen Osman Ağa'nın cesedi Büyük Millet Meclisi'nin kararı vechile bu sabah saat beş buçukta bir kapalı kağı arabası içinde getirilerek Meclis'in önüne Taş Han'ın karşısındaki müsellesin arkasına konan sehpaaya asıldı. Sabahın beş buçuğundan sekiz buçuğuna kadar teşhir edildi. Birçok kalabalık görmeye geldi. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in şahadetine ait tahkikat devam etmektedir. Maktul Osman Ağa'nın refiki Mustafa Kaptan hapishaneye nakledilmiştir. Poliste isticvaplar (soruşturmalar) devam etmektedir. Muhakeme yakındadır.

Tunalı Hilmi Bey Kadınlara İntihap Hakkı Verilmesini Teklif Etmiştir

4 NİSAN 1923 VAKİT

Yeni İntihap Kanununun Mecliste müzakeresi esnasında Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey bu münasebetle kadınlara intihap hakkı verilmesini teklif etmiştir. Bu teklif bilhassa ilmiyeye (şeriat ve fıkıh işleriyle uğraşan cübbeli hocalar sınıfına verilen ad) mensup mebuslar tarafından şiddetli bir münakaşaya mucip olmuştur.

Çiçek Aşısı

4 NİSAN 1923 İKDAM

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti'nden: Telkih-i cederi (çiçek aşısı) Nizamnamesi'nin birinci ve ikinci maddesi mucibince her şahıs on dokuz yaşının nihayetine kadar laakal (en az) üç defa çiçek aşısıyla aşılanmaya mecburdur. Birinci aşı doğumundan itibaren altı ay zarfında ve ikinci aşı yedi yaşında ve üçüncü aşı on dokuz yaşında icra edilecektir. Çocukları aşılatmakla velileri mükelleftir. Binaenaleyh şehrimizde hüküm-ferma olan çiçeğin bir an evvel indifai için Hükümetin ittihaz eylediği tedabir-i katiye arasında işbu iki maddenin mutlaka tatbikine ve emraz-ı sariye nizamnamesinin mevad-i mahsusasının bahş eylediği sarahata tevfikan takibat ve tetkikat icrasına ve mümanaat edenlerin bera-yı tecziye mahkemeye tevdiine başlanmıştır. Aşı meccanen

hükümet ve belediye etibbasıyla sıhhiye memurları tarafından her tarafta icra edilmektedir.

Heybeliada Sanatoryumu

5 NİSAN 1923 İK DAM

Heybeliada'daki muhacirin nekahethanesinin verem sanatoryumu haline ifrağı mukarrerdi. Sıhhiye Müdüri Sadettin ve mezkur sanatoryum müdüriyet ve ser tabibliğine tayin edilen verem mütehassısı doktor Reşat Rıza beyler, evvelki gün Heybeliada'ya azimete tetkikat-ı lazımede bulunmuşlardır. Bu hususta Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Sadrettin Bey bir muharririmize demiştir ki: Heybeliada'daki sıhhat yurdu, nam-ı diğer muhacirin nekahethanesinin bulunduğu mevki sanatoryum ittihazına gayet elverişli görülmüştür. Yalnız binada bazı tadilat ile yeniden inşaata lüzum vardır. Reşat Rıza Bey Cuma günü hastaneler ve sanatoryumlar inşaatında ihtisas sahibi olan Mimar Salim Bey ile tekrar Heybeli'ye azimet edecektir. Vücuda getirilecek planla İstanbul ve Anadolu'da verem mücadelesinin takibi için elzem görülen hutut-ı esasiye ve asliye'yi haki (anlatan) mufassal rapor ve proje, gelecek hafta zarfında Sıhhiye Vekaleti'ne arz edilecektir. Sadrettin Bey İstanbul ahval-ı sıhhiyesinin düzelmekte ve emraz-ı sariye vukuatının Rum muhacirleri arasında dahi azalmakta bulunduğunu ilave etmiştir.

Müdafaa-i Hukuk Halk Fırkası'na İnkılab Ediliyor

8 NİSAN 1923 VAKİT

Ankara 7 Nisan - Rauf Beyefendi'nin ikametgahında akt olunduğunu evvelce bildirdiğimiz mühim içtima gece saat on bire kadar devam etmiş ve neticede Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na inkılabı (dönmesi) ile intihabata mihver olacak umdeler tespit ve bir beyanname halinde tertip ve teksif edilmiştir. İçtimaa Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri riyaset etmekte ve Kazım Karabekir Paşa ile Dahiliye Vekili Fethi, Nafia Vekili Feyzi, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Saruhan Mebusu Reşat beyler ve Müdafaa Grubu'nun erkan-ı mühimmesi hazır bulunmakta idi. Beyanname inhilal ve izmihlalden kurulmak için milletin salahiyyet ve tensibiyle teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin hakimiyet-i milliye esasatına tevfi-kan halk hükümetini yaptığını bildiriyor ve uhdesine terettüb eden mesainin gayet mühim bir kısmını ifa ederek tekrar milletin reyine müracaat ve yeni intihabat icrasına karar verdiğini söylüyor. Bu günlerde neşredilecek olan beyanname diyor ki: Yeni devrede gayemiz millet ve memleketin iktisadi tekemmülâtını temin, teşkilatımızı ikmal ve milletin refah ve saadetini temin etmek olacaktır. Memleketi hakimiyet-i milliye esası dairesinde siyasi teşkilata mahar kılmak için milletimizin itimadına istinaden Halk Fırkası teşekkül ediyor. Müdafaa-i Hukuk Halk Fırkası'na inti-

kal edecek ve mufassal programı azasının tasvibine verilecektir. Buna intizaren fırkamız on umde ile intihabata iştirak edecektir.

1- Hakimiyet bila kayd-ı şart milletindir. Milletin yegâne mümessili Büyük Millet Meclisi'dir. Her nevi teşkilatta hakimiyet-i milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. Vazife, mesuliyet, şuralar, müfettiş-i umumilik teşkilatı, nevahi (nahiyeler) kanunları serian intaç edilecektir. 2- 1 Teşrinsani 1338 de saltanatın ilgası hakkında Millet Meclisi'nce verilen karar değiştirilemez, makam-ı hilafet mualladır. 3- Memleket dahilinde emniyet ve asayiş kati bir surette temin edilecektir. 4- Külliyyat-ı kanuniyemiz yeniden ıslah ve ikmal, mahkemelerimizin herkesce adaleti tevzi etmeleri temin olunacaktır. 5- İzmir'de inikat eden ve misak-ı iktisadiyemizi kaleme alan İktisat Kongresi'nin mukarreratı esaslı bir surette tetkik ve infaz olunacak, ezcümle aşar usulü ve müessesat-ı maliye erbab-ı mesaiye zahir olacak surette ıslah ve teksir ve demiryolları için faal teşebbüs icra olunacaktır. 6- Tedrisatın tevhid, mekteplerin asri esasata göre Tevfik (uygunlaştırma) ve idaresi temin edilecektir. 7- Hizmet-i muvazzafa-i askeriye müddeti, memleketin emr-i müdafaasını müemmen bir surette azaltılacaktır. 8- Halkın tenviri ve talimi, muallim ve müderrislerin, ordu zabitanının ve memleketin emr-i müdafaasında kıymetli hizmetleri sebk eden ihtiyat zabitanının terfi ve ikdamı için çalışacaktır. Okuyup yazma bilenlerin hizmetleri daha az olacaktır. 9- Memurinin azil ve tayinleri, terfih ve masuniyetleri, mesuliyet, tekaüt ve taltifleri hakkında esaslı kanunlar neşr ve tatbik ve münevverlerden istifade olunacaktır. 10- Garbi Anadolu'da düşman tarafından ika edilen tahribat serian tamir ve inşaat şirketleri teşkil olunacaktır.

Halk Fırkası'nın sulh hakkındaki nokta-i nazarı beyanname aynen şu suretle tasrih edilmektedir (açıklanmaktadır): Mali, iktisadi, idari istiklalimizi behemehal temin etmek şartıyla sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin edemeyen sulh muahedesi kabul olunamaz. Bu program henüz Ankara'da neşrolunmamıştır.

Amele Cemiyetleri ve Birliği İçtimai

9 NİSAN 1923 İK DAM

İstanbul Amele Birliği'nin fevkalade kongresi dün saat üçte Çemberlitaş'taki Merkez-i Umumisinde akdedilmiştir. Evvela divan riyaseti intihabı icra ve Birlik Katib-i Umumisi Şakir Bey riyasete ve Kenan Bey de kitabete intihap edilmiştir. Şakir Bey söz alarak İzmir İktisat Kongresi'ne gitmiş olan arkadaşların milletin mukadderatında fevkalade hizmetleri olan rüsa ile temas ettiklerini ve bilhassa Gazi Paşa'nın "Teşkilata tabi olmayan eşhas canlı addedilemez." Buyurduğunu ve bu beyanatın teşkilatın ehemmiyetini izah ve ispata kâfi olduğunu söylemiş ve amele

teşkilatının mebusan intihabı gibi memleket işlerindeki ehemmiyetini mevzubahis ederek amelenin müteahhit bir kitle halinde çalışarak nef-i memlekete (memleketin çıkarına), amal-i milliyeye hizmet etmesi lüzumunu uzun uzadıya serdetmiştir. Şakir Bey sözüne devamla: Sulh henüz akdedilmeden , düşman bize tasalluta hazırdır. Türkiye halkının mukadderatı ile, dolayısıyla bütün İslam Alemi alakadardır. Amelenin en büyük fedakarlıklarını, icap edince ifaya hazır mısınız? Sualini irat etmiştir. Bu suale mütefikân "hazırız" cevabı verilmiştir.

Şakir Bey müteakiben mebusan intihabı meselesini mevzubahis etmiş ve demiştir ki: Biz, bugün mücadele-i intihabiyeye atılacağız. Bunun için de Birinci Müdafaa-i Hukuk'la anlaşacağız. Şimdilik vaziyetimiz budur. İnşallah gelecek intihabatta çalışırız. Bizim için bugün iki yol vardır. Birincisi intihabata iştirak etmemektir. Halbuki icrai ve teşrii bir meclise amele murahhası göndermemek kabil olamaz. Şu halde birinci yolda ilerleyemeyiz. İkinci yol da Birinci Müdafaa-i Hukuku gurubu ile teşrik-i mesai etmektir. Bunun için teşebbüsatta bulunmaya Birinci Grup ile anlaşmaya Merkez-i Umumi'yi salahiyyetlar kılıyor musunuz demiştir. Hazırın mütefikân "birinci Grub'a iltihak ediyoruz" demişlerdir. Neticede dünkü kongreye iştirak eden 9 dernek mümessillerinin aralarında intihabat yaparak namzet listesini Merkez-i Umumi'ye göndermeleri ve Merkez-i Umumi'nin de bu listelere göre bir namzet listesi tespit etmesi karargir olmuştur. Müteakiben umum amele cemiyetleri divanı teşkili hakkında Birlik Heyet-i İdaresi'nin teklifi kabul edilmiştir. Nihayet 1 Mayıs Bayramı mevzubahis olmuş ve bu sene 1 Mayıs Bayramı'nda amelenin matem alameti olarak siyah kravat taşımalarına ve İstanbul'un tahliyesi için beynelmilel teşkilatlar nezdinde teşebbüs icrasına karar verilmiştir. Müteakiben hazır bulunanlara çay ve pasta ikram edilmiştir. Dünkü kongrede Birliğin dokuz dernekten 50 aza ile diğer birtakım amele cemiyetleri murahhasları hazır bulunmuşlardır.

Chester Projesinin Kabulünden Doğan İhtilaf Lozan'da Halledilecek

15 NİSAN 1923 İLERİ

New York Amiral Chester Türkiye Hükümeti'nden istihsal ettiği imtiyazı müdafaa için Lozan'a hareket etmek tasavvurundadır. Washington'dan gelen haberlere nazaran Amerika Hükümeti Mösyo Chester'e verilen imtiyaz hakkında hasıl olan ihtilafın halledilemediğini gördüğü takdirde meselenin bir hakem heyetine havalesi lazım gelecektir. Amerika'da Chester grubuna dahil bulunan üç müesseseden biri olan (Osmanlı Amerika) Sanayi Şirketi reisi imtiyazın mevki-i icraya vazı için 20 milyon İngiliz lirasını müteaviz bir sermaye lazım geleceğini tahmin etmektedir. Chester'in oğlu Binbaş Arthur Chester, iki buçuk

miljon İngiliz Lirası kıymetinde ziraat makineleri ve Türkiye'nin payitahtı olarak Ankara ile diğer şehirlerin tarz-ı cedit üzere inşası için icap eden sair malzemenin tedariki zımında Amerika'ya bir mukavele ile avdet etmiştir.

İrticakarane Bir Nutkun Sonu

18 NİSAN 1923 İKDAM

Lazistan Mebusu Abidin Bey Rize'de Ali Şükrü Bey'in cenaze merasimi münasebetiyle irticakarane (gerici) bir nutuk irad etmiş ve halkın asabiyet ve heyecanı o dereceyi bulmuştur ki mebus tahkir edilerek hemen geldiği vapurla iade olunmuştur.

İkinci Gurubun Tamamıyla İnhilali Tahakkuk Etti

21 NİSAN 1923 İKDAM

İkinci Grup tamamıyla inhilal etmiştir. (erimiştir) Gazeteleri olan Tan'ın tekrar intişarı mevzubahis idi. Fakat artık bundan da vazgeçilmiştir.

Gazi'nin Milli Bayramı Tesid Eden Beyannamesi

23 NİSAN 1923 İKDAM

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yevm-i küşadının dördüncü sene-i devriyesi olan 23 Nisan Milli Bayramı münasebetiyle Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal hazretleri atideki beyannameyi buyurmuşlardır: Bu gün dördüncü 23 Nisan Bayramı'nı idrak ediyoruz. Bu büyük milli bayram asil ve kahraman milletimize mübarek olsun. Vatanımızda milli hükümet esasının vazı hatırasını ihya eden günün yadı münasebetiyle bütün memleketin istiklal ve hakimiyet-i milliyenin bi payan füyuzatı içinde ebediyen mesut olmasını temenni ederim.

Lozan Konferansı Evvelki Gün Açılarak Müzakereye Başlanmıştır

25 NİSAN 1923 İKDAM

Lozan 23 Nisan- İngiliz murahhası Konferans'ın küşadına riyaset etmiş ve evvelce kabul edilmiş mevadı tekrar müzakerenin lüzumsuz olduğunu beyan eylemiştir. Amerika mümessili pek mühim beyanatta bulunarak Amerika'nın Türkiye'de menafini ve açık kapı siyasetini müdafaa edeceğini ve icabında münakaşalara daha vasi bir surette karışmak hakkını muhafaza eylediğini söylemiştir. Beyanat-ı vakıa Konferans'a suret-i fiiliyede iştirak ve Chester Projesini müdafaa edeceği manasını müfiddir. (ifade etmektedir) Umum kanaata göre herkes sulhu arzu etmektedir.

Tepebaşı Belediyesi ve Tarih

Vakfı'ndan Eskişehir'in

Kurtuluşu'nun 100. Yılı etkinlikleri

Tepebaşı Belediyesi ve Tarih Vakfı iş birliğinde Eskişehir'in kurtuluşunun 100. Yılı için yürütülen proje kapsamında geçtiğimiz Mart ayında Eskişehir'de sergi, belgesel gösterimi ve söyleşi etkinlikleri düzenlendi.

17 Mart Cuma günü saat 18.00'de "Milli Mücadele'de Eskişehir ve 100. Yılında Eskişehir'in Kurtuluşu" sergisi, Tepebaşı Belediyesi Sergi Salonu'nda Eskişehirlilerin beğenisine sunuldu. Tepebaşı Belediye Başkanı Dt. Ahmet Ataç ve Tarih Vakfı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan tarafından açılışı yapılan sergide Milli Mücadele yıllarının Eskişehir'ine ait birçok görsel ve belge sergileniyor. Sergi, 1 yıl boyunca ziyaretçilere açık kalacak.

18 Mart Cumartesi günü kent arşivi için büyük bir katkı olarak dikkat çeken, Milli Mücadele'de Eskişehir'in öyküsünü anlatan belgeselin gösterimi yapıldı. anlatıyor. Belgesel, Tepebaşı Belediyesi'nin "tepebasıbl'd" adlı Youtube sayfasından izlenebiliyor. Belgesel gösteriminin ardından etkinliklere Ahmet Ataç, Mehmet Ö. Alkan ve Kemal Yakut'un katıldığı söyleşi ile devam edildi.

Etkinlikler kapsamında Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nca basılan Eskişehir'de İşgal ve Direniş, Eskişehir'in Kurtuluşu, Milli Mücadele'de Eskişehir'de Sol, Yunan Arşiv Kayıtlarında İşgal

Eskişehir'i ve Milli Mücadele ve Eskişehir adlı kitaplardan oluşan "100. Yılında Eskişehir'in Kurtuluşu" serisi kitaplar da tanıtıldı, ilgili kitap satışından elde edilecek tüm gelirler depremzede vatandaşlarımıza ulaştırılacak.

Akl-ı Kissa'nın Bahar dönemi seminerleri

Akl-ı Kissa'nın Bahar dönemi seminerlerini "Erken Modern Dönemde

İstanbul: Bir Kitap Sohbeti" ile başlattık. Bu seminerde Erken Modern Dönemde İstanbul (A Companion to Early Modern Istanbul, Brill, 2021) kitabının yazarları ile bir sohbet gerçekleştirildi. Bu kitap sohbetinde Çiğdem Kafescioğlu editörler olarak yola çıkış noktaları, kitabın yapısına ve içeriğine şekil veren sorular ve kavramlar üzerinde durdu. Suraiya Faroqi esnaf ve zanaatkar örgütlenmeleri ve pratikleri; Christoph Neumann şehrin seçkin zümrelerinin oluşum ve dönüşümleri; Leyla Kayhan Elbirlik mahalle ve aile hayatı ve dönüşümleri, Gülay Yılmaz toplumsal muhalefet ifadeleri, ayaklanmalar ve isyanları konu eden makalelerini şekillendiren soru ve sorunları paylaştı. Nurşen Gürboğa ve Gülay Yılmaz'ın koordinatörlüğünde hazırlanan Akl-ı Kissa seminer serisinde iki haftada bir Salı günleri kadın tarihçiler konuşacak, biz dinleyeceğiz.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet ve Tıp

GÜLHAN BALSOY- İPEK HÜNER CORA

Bu dosya 9-12 Ocak 2023 tarihleri arasında Hayfa'da yapılan "Medicalizing the Past: Colonial, Imperial and International Spaces" (Geçmiş Tıbbileştirmek: Kolonyal, Emperyal ve Uluslararası Mekânlar) başlıklı üç günlük konferansın ikinci günü "Tıp, Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet" teması kapsamında sunulan bildirilerin bir kısmının makaleleştirilmesinden oluşuyor.

Feminist tarih yazımında, doğum ve annelik pratikleri, ebelik, kadın bedeni ve kadın sağlığı konuları kadınlara özgü olmaları nedeniyle alanın kurumsallaşmaya başladığı 1970'li yıllardan bu yana büyük dikkat çekmiştir. Tarihçilikte kadın şifacıları görünür hale getirmeye çalışıp kadınların sağlık alanındaki emeklerine ve bilgilerine el konulma sürecini ele alan ilk çalışmalardan biri Barbara Ehrenreich ve Deirdre English'in 1973 tarihli *Witches, Midwives, and Nurses: A History of Women Healers* (Cadılar, Ebeler ve Hemşireler: Kadın Şifacıların Tarihi) isimli kitabıdır. Bu çalışmayı takiben ebeler, şifacılar ve kadınların beden ve sağlığa ilişkin bilgileri üzerine çok sayıda araştırma yapıldı. Kadın bedeninin tıbbi ve felsefi olarak tanımlanışı; doğuma ilişkin algı, bilgi ve pratiklerin dönüşümü; bu süreçleri şekillendiren iktidar ilişkileri gibi konular çeşitli boyutlarıyla ele alındı. Farklı toplumsal bağlam ve dönemlerdeki hamilelik, doğum ve doğurganlıkla ilişkili deneyimler, anlayışlar, normlar, söylemler ve pratikler tarihçiler tarafından tartışıldı.

Modern tıbbın kadın bedeni ve kadın sağlığını yeniden şekillendirmesi, tıp ve sağlık alanının toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi üzerine Osmanlı tarihçiliği bağlamında da önemli araştırmalar yapıldı. Gülhan Balsoy'un Osmanlı doğum politikaları, Tuba Demirci'nin geç evlilik, doğum ve annelik söylemleri, Gökçen Dinç'in ebeler ve kadın

şifacılar üzerine çalışmaları bunlar arasında sayılabilir. Ancak Orta Doğu ve Kuzey Afrika bağlamındaki feminist tarihçilik çalışmaları Türkçeye ne yazık ki hak ettikleri derecede kazandırılmadı, tarih meraklısı genel okurun erişimi dışında kaldı.

Bu dosya on dokuzuncu yüzyılın sonundan yirminci yüzyıl ortalarına kadar Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da kadınların sağlık ve tıp alanlarındaki faaliyetlerini görünürleştirmeye yönelik bir alan açmayı hedeflemekte. Burada toplanan dört makale özellikle sömürgecilik bağlamında, toplumsal cinsiyet ve tıp tarihi üzerinden kadın hekimlerin, ebelerin, kadın sağlıkçıların hikayelerine kısaca göz atmamızı sağlıyor. Liat Kozma ve Nicole Khayat'ın makalesi dikkatimizi tıp eğitimi alıp Mısır, Filistin ve Irak'ta doktorluk yapmış öncü kadın hekimlere çekiyor. Laure Pesquet'in hala devam eden doktora tezi araştırmasına dayanan makalesi, 1913-1925 arası Mısır'daki ebelik eğitimini ve ebeler arasındaki ayrışmaları ele alıyor. Kullandığı kaynaklarla da dikkat çeken bu çalışma ebelerin kadın sağlığı ve doğum alanındaki faaliyetlerinin önemine işaret ediyor. Claire Fredj'in makalesi odağını Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya kaydırıp Cezayir'deki kadın sağlık çalışanlarına bakıyor, sömürgeci ve cinsiyetçi iktidar ilişkilerinin kadınların sağlık alanındaki deneyimlerini şekillendirmesine dair bir çerçeve sunuyor. Mayan Lalush'un sömürge dönemi Cezayirini ele alan çalışması ise kamu sağlığı ve kamu ahlakı arasındaki karmaşık ilişkiye işaret ediyor.

Bu dosyanın kadınların farklı coğrafyalardaki sağlık ve tıp alanındaki deneyimlerine ışık tutmasını ve feminist tarihçilik alanında daha fazla karşılaştırmalı çalışmaya vesile olmasını umuyoruz.

GÜLHAN BALSOY - İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
İPEK HÜNER CORA - BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

Kastamonu Belediye Kabilisi
Behice Cemal Hanım
Salon ve İlanat Gazetesi
Kastamonu Ticaret
Rehberi eki

TIP MESLEĞİNDE İLK ADIMLAR:

Arap Coğrafyasının Doğusunda Kadın Doktorlar 1880-1950

LIAT KOZMA-NICOLE KHAYAT

19. YY SONUNDA KADINLAR ÇOK AZ SAYIDA TIP OKULUNA KABUL EDİLEBİLİYORDU, ORTA DOĞU'DAKİ OKULLARDAN HİÇBİRİ İSE KADIN ÖĞRENCİLERİ KABUL ETMİYORDU. KENDİ ÜLKELERİNDE TIP EĞİTİMİ ALMA ŞANSI OLMAYAN AMA YİNE DE BELLİ İMKANLARA SAHİP OLAN BİRKAÇ KADIN ÖĞRENCİ, EĞİTİM ALIP HİZMET ETMEK İÇİN GERİ DÖNMEK ÜZERE AVRUPA VE AMERİKA'DAKİ TIP FAKÜLTELERİNE GİTTİLER.

ÇEVİREN: GÜLHAN BALSÖY

Arap Coğrafyasının doğusunda kadınların tıp eğitimi alması ve hekim olması süreci aşamalı olarak gerçekleşti. Bu süreç ilk olarak Mısır'da, İngiltere tarafından daha sonra kapatılacak olan devlet girişimiyle başladı. Dirayetli genç kadınların bireysel inisiyatifleriyle devam edip burada ele alacağımız dönemin sonuna doğru kadınların tıp alanında kalıcılışmasını sağlayacak kurumsal ve ulusal adımlarla nihayete erişti.

Bu bölgede formel anlamda tıbbi eğitim alan ilk kadınlar Mısır'daki hekimelerdir. Clot Bey olarak da bilinen Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ında hekimbaşı olan Antoine Barthelemy Clot, 1830'ların başından itibaren bu hekimleri batıl inançlı olduğuna inandığı "cahil" ebelerin yerlerini almak üzere yetiştirmeye başladı. Bu okulda eğitim görmeyi kabul edecek yeterli sayıda öğrenci bulunmadığı için, kayıtlı öğrencilerin çoğu —en azından başlangıçta— yetimler ve azat edilmiş kölelerden oluşuyordu. Hekime adı verilen bu tıbbi uzmanların Mısır'daki sağlık sistemine dahil edilmesi, devletin doğum, doğum öncesi ve sonrasındaki anne ve bebek bakımı ve fuhuşun denetlenmesi sürecinde kadın hekimleri görevlendirme konusundaki tercihleriyle de şekillenmişti. Hekimler 1850 sonrasında eğitilmiş ebeler ve doktorlar olarak hizmet verdikleri gibi yeni kurulmakta olan polis karakollarında da adli tıp incelemesi görevlerinde bulunuyordu. 1882'deki İngiliz işgali sonrası, hekim

eğitimine son verildi ve okuldan mezun doktorlar tenzil-i rütbe ile hemşireliğe indirildi.¹

Yirminci yüzyılın başında bölgede birkaç farklı tıp fakültesi kuruldu. Bu okullarda binlerce erkek öğrenci eğitim aldıysa da 1922'ye kadar kadınların tıp eğitimi alması yasaktı. 1827'de iki okul kurulmuştu: Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan Kahire'deki Kasr el Eyni (daha sonra ismi Kahire Üniversitesi olarak değiştirilen Fu'ad I Üniversitesi Tıp Fakültesi) ve II. Mahmud tarafından İstanbul'da kurulan Tıbbane-i Amire ve Cerrahane-i Amire. 1867'de Amerikan misyonerleri tarafından kurulan Suriye Protestan Koleji (daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi) ve 1883'de Fransız Cizvit Misyonerleri tarafından kurulan Beyrut'taki St. Joseph Üniversitesi'nin bunları izlediği söylenebilir. 1903 ve 1927'de iki okul daha kuruldu: İstanbul'daki tıp mektebinin bir uzantısı olarak düşünülebilecek Şam Tıp Mektebi ve Bağdat'taki Kraliyet Tıp Koleji (The Royal Medical College).²

On dokuzuncu yüzyılın sonunda kadınlar çok az sayıda tıp okuluna kabul edilebiliyordu, Orta Do-

Antoine Barthelemy Clot'un (Clot Bey) portresi
commons.wikimedia.org

ğu'daki okullardan hiçbiri ise kadın öğrencileri kabul etmiyordu. Kendi ülkelerinde tıp eğitimi alma şansı olmayan ama yine de belli imkanlara sahip olan birkaç kadın öğrenci, eğitim alıp hizmet etmek için geri dönmek üzere Avrupa ve Amerika'daki tıp fakülterine gittiler. On dokuzuncu yüzyıldaki öncüler olan Sabat Islambouli (1867-1941) ve Mary Eddy (1864-1923), 1890'larda Pennsylvania'daki Kadınlar Tıp Koleji'nden (Women's Medical College) mezun oldu. Sayda'da, Suriye'de misyonerlik yapan Amerikalı bir aileye doğan Eddy, Osmanlı devletinden şehadetname alan ilk kadın doktor ve cerrahtır.³ 1865'te Trablusgarp'ta doğan ve sonra yine doktor ve cerrah olan Anisa Sayba'a da 1899'da Edinburgh Kız Tıp Okulu'ndan (Medical School for Women) diplomasını aldı, 1900'de Kahire'ye yerleşti ve 1944'te hayatını kaybedene kadar burada doktorluk yaptı. Arap basınında eğitimindeki başarıları, mezuniyeti ve bölgeye dönüşü üzerine övgü dolu pek çok habere rastlamak mümkün. Hilana Barudi, Sayba'a gibi Avrupa'da tıp eğitimi aldı, 1898 Londra'da mezun oldu. O da benzer şekilde hem (Lisan al-Hal kurucusu olan) Khalil Sarkis gibi entelektüellerin ve doktorların hem de yine doktor olan erkek kardeşi İskender Barudi (d. Sayda, 1856-1921) gibi aile üyelerinin destek ve takdirini kazandı.⁴

Hem Sayba'a hem Barud Arap basınında özellikle kamuoyunu çeşitli hastalıkların teşhisi ve tedbiri konusunda bilgilendirmeyi amaçlayan tıbbi yazılar yazdılar.⁵ 1903'te yüksek tirajlı olan al-Muqtataf gazetesinde, Sayba'nın onun uzmanlığına hürmeten Kahire'deki özel muayenehanesine gidip hakkında gazetelerde yazılar okuduğu yeni bir tüberküloz ilacı konusunda tavsiyesini isteyen bir beye verdiği cevaplar yayımlanmıştır. Sayba'a yazıda gerçekte böyle etkili bir ilacın olmadığını, işe yarayan tek tedavinin bir sanatoryumun kontrollü ortamında sağlanabileceğini belirtmiştir.⁶ Sayba'a ve diğer yerel hekimler, devletten neredeyse hiç yardım alamadıkları halde bölgede sanatoryumların kurulması için çalışmalar yapmıştır. Bu çabalarına karşın, 1908'de Beyrut'un kuzey doğusundaki Şebaniye'de bölgedeki ilk sanatoryumu açmayı başaran yine kadın bir doktor olan Eddy olmuştur.⁷

Şam'daki tıp fakültesinden mezun olan ilk kadın, 1930'da diplomasını alan Laurice Maher'dir (1910-1970).⁸ St. Joseph Üniversitesi ve Beyrut Amerikan Üniversitesi dışılık fakültesindeki ilk kadın mezunlarını sırasıyla 1924 ve 1926'da vermişti ve ilk kadın hekim de 1931'de mezun olmuştu. Kudüs'de doğan Furtuné/Mazal Azriel Beyrut Amerikan Üniversitesi Dışılık Fakültesinden 1926'da mezun oldu. Okulda daha sonra evleneceği kocasıyla tanıştı. Çift, Filistin'e dönmeden önce birkaç sene Chicago'da çalıştı.⁹ Edma İlyas Abu Shadid (1909-1992) ise Sao Paulo'da doğdu ve 1931'de Beyrut Amerikan Üniversitesinden diploma alan ilk kadın doktor olmak üzere Beyrut'a döndü. Sonrasında Bağdat'a yerleşerek doktorluk yaptı. 1922'de Mısır hükümeti ilk defa olarak yurtdışında tıp eğitimi almak üzere kız öğrencilerden bir heyet oluşturdu. Fu'ad I Üniversitesi ise

Sabat Islambouli Pennsylvania Kadınlar Tıp Koleji'nden (Women's Medical College of Pennsylvania) arkadaşlarıyla, soldan sağa: Anandibai Joshee (Hindistan), Kei Okami (Japonya) ve Sabat Islambouli (Osmanlı Suriye'si), 10 Ekim 1885 commons.wikimedia.org

1929'da kapılarını kadın öğrencilere açtı. Kadın öğrenciler Irak'taki Kraliyet Tıp Okulu'na ancak 1933'de kabul edilmeye başladılar.¹⁰ Bölgede eğitim alma imkanları artmaya başlamış olsa da, kadın öğrenciler ülkeleri dışında eğitim almaya da devam ettiler. Örneğin Elizabeth Khayat (d. 1910) tıp eğitimi almak için Toulouse'a gitti (mezuniyet 19939), ancak geri dönmedi ve patolog olarak ABD ordusuna katıldı. Yine de kadınlara hem ülkelerinde hem de yurtdışında daha fazla olanak açıldığı söylenebilir. Bu sayede kendileri imkana sahibi olmayan kadınlar da doktor olabilmeye başladı.

İda Kuenzler-Alamuddin (d. 1910, Urfa), Eddy gibi bölgede doğan bir misyoner kızıdır. Kuenzler-Alamuddin 1936'da Beyrut Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1930'ların sonunda ve 1940'ların başında El-Halil, Taberiye ve Amman'da çeşitli misyoner hastanelerinde çalıştı, özel muayenehanesini açtı. Bu sırada Doğu Şeria Eğitim Müfettişi olan Najib Alamuddin ile tanışıp evlendi. Aile sorumlulukları nedeniyle doktorluğu bıraktı.¹¹

Son bir örnek olarak tıp uzmanı ilk Müslüman kadınlardan Nahil Habub Dajani örneğinden bahsedebiliriz. Dajani, 1931'de Beyrut Amerikan Üniversitesi Dışılık Fakültesi'nden mezun oldu. Kız kardeşi, Sanıya Habub da aynı yıl Pennsylvania Kız Tıp Koleji'nden hekim olarak mezun olmuştu ve Lübnan'ın ilk kadın doktorlarından biri olarak kabul edilmektedir. Nahil, sınıf arkadaşısı olan Dr. Mahmud Tahir al-Dajani ile evlendi ve Kudüs'e yerleşti. Bu dönemde basın kendisinden ülkenin ilk Müslüman kadın doktoru olarak övgüyle bahsetti. Çift, Kudüs'te doktorluk yapmanın yanı sıra yerel basında da çok sayıda yazı

Saniya Habub

yazdı. 1948'deki savaşta Beit Safafa'daki Arap Tıp Birliği hastanesini işletti, ateş altında hasta ve yaralıları tedavi etti.¹²

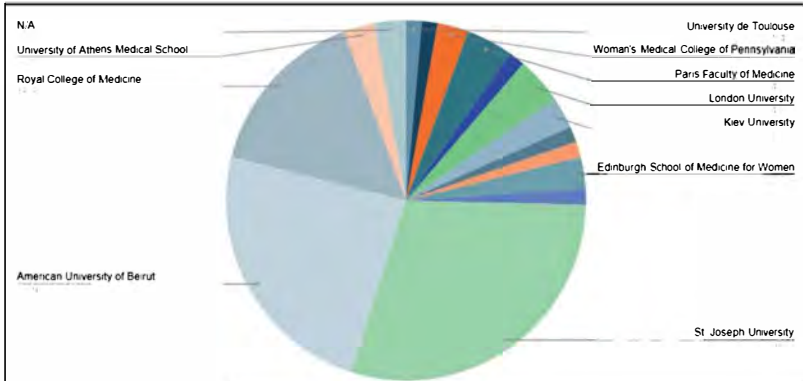
Dikkatimizi bu öncü kadınlardan tablonun бүтүнüne yönetecek olursak elimizdeki verilere dayanarak on dokuzuncu yüzyılın sonundan 1950'lere kadar Arap Orta Doğu'sunda tıp eğitimi almış ya da doktorluk yapmış 70 kadın bulunduğunu söyleyebiliriz. Ulaştığımız veriler Beyrut Amerikan Üniversitesi ve St. Joseph Üniversitesi mezunlar listesi, Sara Farhan'ın Iraklı doktorlarla ilgili çalışması ve Filistin ve Mısır'daki uzman doktor bibliyografyalarına dayanmaktadır ve bölgedeki tüm doktorları kapsama iddiası taşımamaktadır.¹³ Bu veriler, "Orta Doğu'da Bölgesel bir Tıp Tarihi" adlı geniş bir projenin parçası olarak toplanmıştır. Bu proje, tıp tarihçiliğinin uzmanlık alanlarının gelişimi, tıp bilgisi ve (salgın hastalıklar başta olmak üzere) sağlıkla ilgili sıkıntılar gibi klasik konularının ulusal sınırların ötesine geçtiği ve dolayısıyla daha geniş bir analitik çerçeve

gerektirdiği fikrinden yola çıkmıştır. Projenin kadın tıp uzmanları üzerine olan ayağı şu an şifre ile ulaşılabilir durumda olan ve mideastmed.org adresindeki bir veritabanında saklanmaktadır. Bu veritabanı 1200'den fazla il, ilçe ve köyde bulunan ve 1700'den fazla farklı kurum ve kuruluşta görev yapan on bin üzeri tıp uzmanı içermektedir. Hem bu veri hem de elinizdeki makale tıp alanındaki kadın kahramanların bölgesel ve küresel hareketliliğine işaret etmektedir.

Elimizdeki veri tabanında en büyük üç grup St. Joseph Üniversitesi mezunu 21, Beyrut Amerikan Üniversitesi mezunu 17 ve Bağdat Kraliyet Tıp Okulu mezunu 11 kadın doktordur. Geri kalan kadın doktorlar Avrupa ya da Amerika'da eğitim almıştır. Beyrut'taki Tıp ve Dişçilik Fakülteleri 1947'ye kadar her yıl toplamda bir ve üç arası mezun vermiştir. 1947'deki dönüşüm muhtemelen Filistin'deki savaşla birlikte 6 Yahudi kadının fakülteyi bırakmasından kaynaklanmaktadır. Bu tablodaki iki doktor Pennsylvania Kadınlar Tıp Koleji'nde, ikisi de Edinburgh Kadın Tıp Okulu'nda eğitim almıştır. Mısır'daki çok daha büyük bir Yunan doktorlar grubuna mensup olan iki Yunan doktor da Atina'da eğitim almıştır. 3 kadın hekim Londra'da, 3'ü Paris'te ve geri kalanı da Roma, Kiev, Moskova ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Cornell ve Chicago Üniversitelerinde eğitim almıştır.

Çalıştıkları yerlere bakacak olursak, 1929'da Mısır'da çalışan 17 kadın hekimden 10'u Kahire'de, 4'ü İskenderiye'de ve diğer 3'ü de Hilvan, Mansur ve Port Tevfik'te çalışmıştır. Kadınlar Kahire'de tıp eğitimine ilk defa ancak 1929'da kabul edildikleri için bu listede yer alan kadınların hemen hepsi yabancıdır: Bazıları İngiliz Sömürge İdaresine bağlı olarak (örneğin Britanya Hastanesi ya da Karantina İdaresinde) çalışmaktadır, bazıları da Yahudiler ve Yunanlılar gibi Kahire ve İskenderiye'deki yabancı toplulukların mensuplarıdır. Listedeki 9 Iraklı doktordan 7'si Bağdat'da, biri Kerkük ve biri de Basra'da çalışmıştır. Lübnan'daki 9 kadından 6'sı Beyrut'ta, biri Batrun'da, biri Trablus'ta ve biri de Ghazir'de çalışmıştır. Filistin'e gelecek olursak, listede Beyrut'taki üniversitelerde eğitim görmüş hem Arap hem Yahudi kadın-

**Arap Coğrafyasının
Doğusundaki ilk
kadın doktorların
eğitim aldıkları
yerler**

lar vardır. Beyrut'ta hem mezunlar hem de doktorluk yapan kadınlar arasında Ermeni kadınların öne çıktığını, aynı şekilde Beyrut Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesinde de Ermenilerin oranının göreceli olarak yüksek olduğunu söylememiz mümkün.

İleride yapılabilecek daha detaylı çalışmalarla bu kadın hekimlerin sosyal kökenlerini, nerelerde çalıştıklarını, coğrafi hareketliliklerini, entelektüel üretimlerini daha detaylı araştırmak mümkün olacaktır. Daha sonraki kuşaklardan kadın doktorlarla yapılabilecek sözlü tarih çalışmalarıyla kadınların tıp fakültelerindeki öğrencilik yıllarını, doktor olarak iş

tecrübelerini ve kariyerlerini daha detaylı öğrenmemiz mümkün olabilir. Bölgeye yerleşen Avrupalılar, misyonerler, iş verenler de dahil olmak üzere bölgede hizmet vermiş yabancı tıp uzmanları üzerine de çalışmalar yapılabilir. Meslek örgütlerindeki kadın doktorlar hakkındaki bilgilerimizin de oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Son olarak, her iki cinsiyetten hastaların ve sıradan insanların bu kadın doktorlarla nasıl iletişime girdiği, onları nasıl algıladığı da bir başka araştırma konusu olabilir.

LIAT KOZMA-NICOLE KHAYAT - KUDÜS İBRANİ ÜNİVERSİTESİ

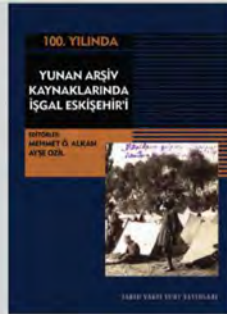
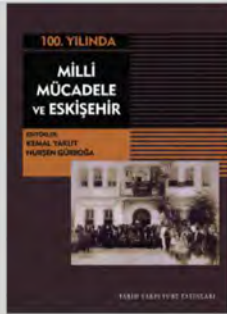
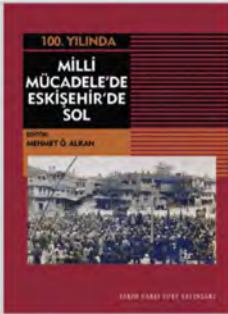
DİPNOTLAR

* Bu makalenin dayandığı araştırma, Avrupa Araştırma Konseyi'nin ERC-2016-COG, Mideast Med, grant 723718 kodlu desteği sayesinde yapılmıştır.

1. Mervat F. Hatem, "The Professionalization of Health and the Control of Women's Bodies as Modern Governmentalities in Nineteenth-Century Egypt," *Women and Sexuality in Muslim Societies* içinde, (ed.) Pinar İkkaracan (İstanbul: Kadının İnsan Hakları Projesi, 2000), 67-79; Khaled Fahmy, "Women, Medicine, and Power in Nineteenth-Century Egypt: Remaking Women's Feminism and Modernity in the Middle East içinde (ed.) Lila Abu-Lughod, (Princeton NJ): Princeton University Press, 1998), 35-72; Hibba Abugideir, *Gender and the Making of Modern Medicine in Colonial Egypt* (London: Ashgate, 2010), 115-58.
2. Abugideir, *Gender and the Making*, 21-52; Amira El-Azhary Sonbol, *The Creation of a Medical Profession in Egypt, 1800-1922* (Syracuse: Syracuse University Press, 1991), 52-79; Chantal Verdel, "Naissance d'une nouvelle élite Ottomane: Formation et trajectoires des médecins diplômés de Beyrouth à la fin du XIXe siècle," *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée* 121 (2008): 217-37; Omar Dewachi, *Ungovernable Life: Mandatory Medicine and Statecraft in Iraq* (Stanford: Stanford University Press, 2017).

- 65-82; Sara Farhan, "The Making of Iraqi Doctors: Reproduction in Medical Education in Modern Iraq, 1869-1959," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, York University, 2019).
3. Ellen Fleischmann, "I Only Wish I Had a Home on This Globe: Transnational Biography and Dr. Mary Eddy," *Journal of Women's History* 21, no. 3 (2009): 108-30.
4. Hilana Barudi, *al-Haqa'iq al-Jasmiyya* (Beirut, 1894), front matter; *Al-Muqtataf* 19 (1895), 713.
5. Nicole Khayat ve Liat Kozma, "Medicine and Arabic Literary Production in the Ottoman Empire during the Nineteenth Century," *British Journal for the History of Science* 55 (2022): 515-24.
6. Anisa Sayba'a, 'al-Sill wa 'l-Jalili al-Hadith' [Tuberculosis and its new treatment], *Al-Muqtataf* 28 (1903), 761-3.
7. Shereen Khairallah, *The Sisters of Men: Lebanese Women in History* (Beirut: Inst. for Women's Studies in the Arab World, Lebanese American University, 1996), p. 249.
8. Majallat al-Ma'had al-Tibbi al-'Arabi 6 (1930), 434.
9. Kişisel görüşme notları, 16 Ekim 2019.
10. Hasan 'Abd al-Ra'uf, 'al-Tabibat al-Misriyyat wa-Talibat al-Tibb', *al-Majallah al-Tibbiyyah al-Misriyyah* 16 (1933) 711-5; Ruth Frances Woodsmal, *Moslem Women Entera* New World (New York: Round Table Press, [1936] 1975).

- Sara Farhan, "Women Doctors and the Medical Profession in Iraq during the First Half of the Twentieth Century," *Journal of Middle East Women's Studies* 18 (2022): 59-80.
11. İda Alameddine, Papa Kuenzler and the Armenians (London: Heinemann, 1970), arka kapak.
 12. Al-Kuliyya 19, No. 1, Kasım 1932, 32; Al-Kuliyya 19, No. 6, Temmuz 1933, 207. Tawfiq Kan'an ve Mahmud Tahir al-Dajani, *Taqri' am 'an juhud al-jama'iya al-jama'iya wa-jihadiya 1948-1950* (Jerusalem: Matbat al dar al-aytam al-islamiyya al-sina'iyya, 1951), 31-3.
 13. Alumni Association, *The American University of Beirut: Directory of Alumni 1870-1952* (Beirut: The American University of Beirut, 1953); *Bulletin annuel de la Faculté Française de Médecine et de Pharmacie de Beyrouth, Années scolaires 1945-1946 et 1946-47*; *Listes Officielles des Médecins, Vétérinaires, Dentistes, Sages-Femmes, Pharmaciens et Aides-Pharmaciens exerçant leur professions en Egypte* au 31 Décembre 1922 (Cairo: Imprimerie Nationale, 1923); *Répertoire Médical Egyptien*. Liste des médecins, chirurgiens, dentistes, pharmaciens, drogueries, hôpitaux, cliniques, et maisons de santé (Paris: Imprimerie Moutillier, 1929); Farhan, "Women Doctors." Filistin'deki Siyonist göçmen doktorlar başka bir tartışmayı gerektirdiği için bu çalışmada kendilerine yer verilmemiştir.

Tepebaşı
Belediyesi ve
Tarih Vakfı
işbirliğiyle
"Milli Mücadele'de
Eskişehir
ve 100. Yılında
Eskişehir'in
Kurtuluşu"

GELENEKSELDEN EĞİTİMLİ EBEBE:

Sömürge Dönemi ve İki Dünya Savaşı Arası Mısır'ında *Daye* Olmak (1913-1925)

LAURE PESQUET

1913 YILINDA LADY CROMER KOMİTESİ, MALİYE NEZARETİNİN DE FİNANSAL DESTEĞİYLE KAHİRE'DE İLK *DAYE* MEKTEBİNİ KURMAYA KARAR VERDİĞİNDE; MİSYONERLER, DİNİ HAYIR KURUMLARI VEYA HAYIRSEVER KURULUŞLARI TARAFINDAN İŞLETİLEN ÜCRETSİZ SAĞLIK OCAKLARI DIŞINDA, KADIN SAĞLIĞINA YÖNELİK HERHANGİ BİR SAĞLIK KURULUŞU BULUNMUYORDU.

ÇEVİREN: GÜLHAN BALSÖY

Kral I. Fuad (1917-1936) döneminde, 1925 yılında, Faïma 'Ali Maḥbūb, Kamu Sağlığı Nezaret'i'nden aldığı şehadetnameyle Mısır'da eğitilmiş bir *daye* (dāya) olarak doğum yaptırmaya hak kazandı.² Dayelik şehadeti alabilmek için taşradaki bir ebelik mektebinde üç aylık eğitimi tamamlaması gerekmişti. "Daye" formel eğitimleri olmaksızın yakın bir kadın akrabasının yanında el yordamıyla ve pratik yapa yapa işi öğrenen ebeler verilen isimdi.³ Dayeler doğumları evlerde yapıyor, doğum sonrasında anne ve bebek bakımına destek veriyordu. Bu makalede, 1913'te dayelik mekteplerinin kurulmasından 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını elde etmesine kadar geçen sürede dayelerin toplumsal konumlarının değişimini ele alacağım.

"Daye", 1832 yılında Mehmet Ali Paşa'nın (iktidarda kalışı: 1805-1848) isteği üzerine Fransız hekim Antoine-Barthélémy Clot Bey tarafından kurulan Kahire'deki ilk Ebeler Mektebinde eğitim gören hekimlerden farklı olarak geleneksel ebeler verilen isimdi.⁴ Ebeler ve hekimler arasındaki karşıtlığın çerçevesi ilk olarak bizzat Clot Bey'in kendisi tarafından çizilmiş⁵, sömürge döneminde Kahire Tıp Fakültesinde eğitim görmüş Kıpti bir kadın doğum uzmanı olan Naguib Maḥfuz Paşa'nın 1935 tarihli Mısır'da Tıp

Eğitiminin Tarihi (The History of Medical Education in Egypt) kitabında da bu karşıtlık pekiştirilmiştir.⁶ 1990'lardan bu yana yapılan tarih çalışmaları, dayelerin geleneksel yöntem ve pratikleri sürdürebilmelerinin onların modernleşme karşıtlığından değil aksine pek çok dayenin modernleşme hakkında hiçbir fikrinin olmamasından kaynaklandığını ikna edici şekilde göstermiştir.⁷

Mısır'daki İngiliz sömürgeciliğinin ilk döneminde (1882-1914), İngiliz ve Mısırlı doktorlar tarafından kurulan Kamu Sağlığı Nezaret'i, dikkatini kadın sağlığından çok veba ve kolera gibi salgın hastalıklara yöneltmiş olsa da bu dönemde anne ve bebek ölüm oranları oldukça yüksekti. Mısır nüfus sayımlarına göre, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında her iki çocuktan biri bir yaşına gelmeden ölüyordu.⁸ Tıbbi ve sosyoekonomik ilerlemeler sayesinde bebek ölümleri yirminci yüzyılın başında %30'a kadar düşmüştür.

Hem kamu sağlığı hem toplumsal alanda pek çok reformun yapıldığı bir dönemde, İngiltere'nin Mısır Konsolosu Lord Kitchener (1911-1914) de çocuklara üç-

Nil'den su alan Mısırlı kadınlar, 1896. Fotoğraf: Underwood & Underwood, Library of Congress Arşivi

retsiz hizmet vermekte olan sağlık ocaklarına bağlı daye mekteplerinin kurulması çabalarını desteklemek üzere ikna edildi. Bu daye okulları; hayırsever kadınlar, taşralı elitler, Mısırlı doktorlar ve İngiliz başhemşirelerin (matron) iş birliğiyle açıldı.⁹ 1913 ve 1925 yılları arasında, 1882'de 8 milyon, 1925'te ise yaklaşık 14 milyon nüfusa sahip olan Mısır genelinde bine yakın daye eğitim görüp şehadetname aldı. Aynı dönemde, Kahire Doğum Okulu yaklaşık iki yüz Mısırlı hemşireye sertifika vermişse de bunlardan çok az bir kısmı ebelik konusunda uzmanlaştı. Hibba Abugideiri, İngiliz manda yönetimi sırasında (1914-1922) devletin daye ve hekimeler üzerindeki kontrolünün nasıl genişlediğini gösterirken, Mısırlı ebelerin bu süreçte olan tepkisini tespit etmenin oldukça zor olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Ben de bu yazıda bugüne kadar yayınlanmamış özel arşivler ve halk sağlığı raporları kullanmak suretiyle¹¹, sömürgecilik ve milliyetçiliğin kesişiminde ebelik eğitiminin dönüşümüne verdikleri tepkileri ele alacağım.

1913 yılında Lady Cromer Komitesi, Maliye Nezaretinin de finansal desteğiyle Kahire'de ilk daye mektebini kurmaya karar verdiğinde; misyonerler, dini hayır kurumları veya hayırsever kuruluşlar tarafından işletilen ücretsiz sağlık ocakları dışında, kadın sağlığına yönelik herhangi bir sağlık kuruluşu bulunmuyordu.¹² Lady Cromer Komitesi, 1898 yılında Lord Cromer'in ilk eşinin hatırasına Mısır'da İngiliz memurların eşleri ve Türk-Çerkez elite mensup Mısırlı kadınlar tarafından kurulmuştur.¹³ Viktoryen ideallerle hareket eden bu hayırseverler, madun kadınları eğitim yoluyla modernleştirmeyi ve bebek ölümlerini azaltmayı hedefliyordu. Komite, 1911 yılı civarında, ilk dayelik okulunu, daha önce 1906'da Kahire'de kurulan çocuk hastanesinin hemen bitişğine kurdular.

Aynı dönemde Komite, Halk Sağlığı Dairesi ve taşra meclisleriyle birlikte Manşûra, Tanâ, Zağâzîq, Şibin el Kûm (Delta) ve Minyâ'da (Yukarı Mısır) yine yoksul çocuklar için kurulmuş olan ilçe sağlık ocaklarına bitişik olarak beş daye okulunun daha açılması için çalıştı. Bu kurumların verdiği hizmetlerin masraflarının, okulların ve sağlık ocaklarının yönetiminden sorumlu İngiliz hemşireler, erkek hemşireler ve dayelik öğrencilerinden oluşan personelin maaş ve masraflarının karşılanmasına vilayetlerdeki büyük toprak sahipleri de destek veriyordu. Birinci Dünya Savaşı süresince bazı daye mektepleri (Kahire, Tanâ) kaynak yetersizliği nedeniyle kapanırken çocuk hastanelerinin yerleşik olduğu yerlerde yenileri açıldı (Sûhâg, Feyyum, Damanhûr). Kahire'nin iki yüz kilometre güneyinde yer alan Feyyum'daki daye mektebi, Mabel ve Gertrude Wolff'un şehrin merkezindeki merkez ocağı ve civar köylerde de şubeler açmasından dört yıl sonra, 1917'de açıldı. 1880'lerde Süveyş'te doğan bu iki İngiliz ebe İngiltere'de eğitim görmüşlerdi ve Arapça konuşabiliyorlardı.

Bu iki ebe'nin kişisel arşivlerinden, daye eğitiminin, onların başta köylüler (fellahin) olmak üzere bölgedeki alt sınıftan insanlarla ve devlet görevlileriyle kurmuş oldukları iyi ilişkiler sayesinde mümkün

Lady Cromer'in terk edilmiş çocuklar için kurduğu yuvadan

De Guerville, A. B., New Egypt, E.P. Dutton & Company, New York, 1906, p. 174

olduğunu görüyoruz.¹⁴ Bu iki başhemşire hem sağlık ocağına gelen anneler hem de burada gönüllü muayene yapan Mısırlı doktorlar tarafından tanınıyordu. Kadınların çoğu çocuklarının göz problemleri için onlara başvuruyordu. O dönemde göz enfeksiyonları, çok zaman erken körlüğe yol açan önemli bir sağlık sorunuuydu. Peki ama anneler neden ancak iki ya da üç saat yürüdüktan sonra ulaşabildikleri bu sağlık ocağına başvuruyordu?¹⁵ Bir damlacık göz damlası için mi, varlıklı kadınlar ve doktorlar tarafından oraya gönderilen çocuk kıyafetleri için mi?¹⁶ Yoksa İngiliz ebelerin bebek bakımından köy berberinden daha iyi anladıklarına inandıkları için mi?¹⁷

Hamile anneler muayeneye ihtiyaçları olmadığında bile sağlık ocağına gittiklerinden, burası daye eğitimi için büyük öneme sahipti. Tüm ebelik okulları, Mısırlı doktorların devlet hastanelerinde bulaşıcı hastalıklar hakkında verdiği üç haftalık kurslar sırasında ya da bunun sonrasında dayeleri işe alıyordu.¹⁸ Bunlar ilkökul eğitimi almamış yaşlı kadınlardı. O dönemde eğitim çağındaki Mısırlı kadınların yaklaşık % 90'ı okuma yazma bilmiyordu. Aynı zamanda, bölge doktorları¹⁹ da başhemşirelere deneyimli dayelerin genç akrabalarını işe almaları için yardım ediyordu.²⁰

Her üç ya da dört ayda bir, yaklaşık altı ila on iki öğrenci başhemşireler tarafından kadın hastalıkları konusunda verilen sözlü kurslara katılıyor ve doğum konusunda uygulamalı eğitimden geçiyordu.²¹ Öğrenciler, daha sonra karşılaşacakları zorlu vakaları hastaneye getirebilmeleri için riskli hamilelikler konusunda da eğitim görüyordu. Ev ziyaretleri sırasında, deneyimli dayeleri gözlemleyerek bebeklerin nasıl doğurtulacağını öğreniyorlardı. Deneyimli ebeler, hamile annelerin doğum sancısını azaltmak için bitkisel ilaçlar kullanışları gibi anne ile bebeği cinlerden korumak için Kur'an ayetleriyle işlenmiş muskalar da hazırlıyordu. Ebelik öğrencileri İngiliz başhemşirelerin gözetimi altında, riskli olmayan vakaların sorumluluğunu üstleniyor ve doğum sonrası ateşi (postpartum fever) tedavi etmeyi öğreniyorlardı. Dispanserde öğrenciler bebek bakımı dersleri de alıyor, deneyimsiz annelere bebeklerini nasıl emzireceklerini anlatıyorlardı.

Faıma 'Ali Mahbub'a 1925'te Kamu Sağlığı Nezareti tarafından verilen şehadetname

İngiliz başhemşirelerle olan yakınlıkları dayelerin annelik ve doğuma bakış açısını değiştirmiş olmalıdır. O dönemde Avrupa'da anneliğin tıbbileştirilmesi süreci devam ederken²² Mısır'daki reformistler de doğum sürecinin iyi gitmesini annelerin sağlığıyla ilişkilendiriyordu.²³ Peki, annelikle ilgili yeni normlar, eğitilmiş dayeler üzerinden kırsal kesime ne ölçüde nüfuz etmiş olabilir?

İngiliz ve Mısırlı doktorların gözünde doğru eğitim aynı zamanda ahlaki disiplin ve kişisel hıfzıssıhha ile ilgili bir konuydu. Örneğin, öğrencilere biri kapalı mekânlarda diğeri açık havada kullanmaları için iki farklı üniforma veriliyordu. Alet çantalarında şifalı otların yanı sıra sabun, antiseptik ve pamuk da bulunuyordu.²⁴ Yine de ev ortamında ustura, makas, leğen, kavanoz gibi aletleri düzgün bir şekilde

sterilize etmek neredeyse imkansızdı. Evlere su ya yakınlardaki pınarlardan ya da Nil'den geliyordu ve evlerde her an kaynamış su bulunmuyordu. Ebelerse, sıcak su bulduklarında bunu yeni doğmuş bebekleri yıkamak ya da anneyi temizlemek için kullanmayı tercih ediyordu.

Dayeler toplumsal dönüşüme nasıl uyum sağladı? İngiliz mandası sırasında, milliyetçilik köylülerin vergilere ve yabancı varlığına karşı hoşnutsuzluğundan beslenerek tüm sosyal sınıflarda önemli bir zemin kazanmıştı. 1919'daki ayaklanmaları her ne kadar sömürgecilik karşıtlığını güçlendirmiş olsa da, eğitilmiş dayeler manda (protectorate) sona erdikten sonra dahi İngiliz başhemşirelerine olan bağılılıklarını gizlemedi. Bu, yönetimin hayal ettiği mükemmel ebele dönüşükleri anlamına gelmiyordu. İngiliz kadın doktorlar kendilerini arada sırada ziyaretler etmeye devam etse de, dayeler ebelik yaparken kendilerine has yöntemler geliştirdiler. Örneğin sağlık ocakları tarafından dağıtılan ilaçları kendi yöntemleriyle kullanıyorlardı.²⁵ Acil durumlarda, okulda öğrendikleri kısıtlı doğum bilgisi yeterli olmuyordu. Böyle durumlarda doktora da hemen ulaşım olmadığında, manevi destek ve dualar son çareleriydi. İngiliz başhemşirelerle ilişkileri iyi olanlar zor vakaları onlarla konuşup, bu bilgileri de kendi dağarcıklarına ekleyebiliyordu. Dayelerin, kanunen yasak olmasına rağmen, şehadetnamelerini genç akrabalarına ödünç vermeleri de nadirattan değildi.²⁶

Yaşlı ve genç dayeler arasında genel olarak bir dayanışma ilişkisi olsa da aldıkları eğitim uyuşmadığında kuşaklar çatışmaları da ortaya çıkıyordu. Mısır'da 1920'lerde hastanelerde kurs görmüş yaklaşık altı yüz daye bulunurken —ki bunlar bazen yanlış bir şekilde "eğitimsiz" dayeler olarak adlandırılıyordu—sadece yüz kadar daye hastanedeki kursun yanında ebelik okulunda da eğitim almıştı.²⁷ Bu iki grup arasında özellikle çoğunlukla daha gençlerden oluşan ikinci grup köy muhtarları ('umda) tarafından da daha güvenilir bulunduğu için çeşitli çekişmeler ortaya çıkabiliyordu. Bazı bölgelerde "eğitimsiz" dayeler, yaş ve kıdemlerini "eğitilmiş" meslektaşlarının çalışmasını engellemek için kullanabiliyordu.²⁸ Bu iki eğitimin de

Mısır'da iki kadın ve bir çocuk, 1890-1923 tarihleri arasında çekilmiş
Library of Congress Arşivi

Gertrude Wolff Feyyum Ebelik Okulunda diye öğrenciler arasında. Fotoğraf 1922 yılında, 1914-1923 yılları arasında Doğumevlerinden sorumlu Halk Sağlığı Müfettişliği yapmış olan Grace Russell tarafından çekilmiştir

Auckland Kütüphaneleri Miras Koleksiyonları, 1050-016

dışında kalan dayeler hakkında ise bildiklerimiz ne yazık ki yok denecek kadar azdır.

Bağımsızlıktan sonra da eğitilmiş dayeler ve hekimler arasında da çatışmalar yaşanmıştır. Feyyum'daki dispanser-okul, Gertrude Wolff'un 1924'te buradan ayrılışına kadar diye yetiştirmeye devam etti. Wolff'un öğrencilerinden olan Ameena Abu Sayed, onun Sudan'a gidişinden hemen bir ay sonra İngiliz başhemşireye bir mektup yazmış ve öğrencilerin gözetiminden sorumlu olan Waseela adındaki hekimeyi şikâyet etmiştir. Mektupta "...Bizimle olmadığın için çok üzgünüm. Sen gittikten sonraki gün Waseela bizi bileziklerimizi çıkarmaya zorladı. Biz reddedince de çok sinirlendi. [...] Artık onunla konuşmuyoruz..."²⁹ demiştir. Hekimenin eğitilmiş dayelere karşı sert tepkisi sosyal ve ırksal gerilimlerin ipuçlarını barındırmaktadır. Öncelikle, Waseela, Kahire Doğum Okulu'ndan mezun olmuş biri olarak okuma

yazma biliyordu ve kendisini, fellah kökenli "cahil" kadınlardan muhtemelen farklı görüyordu. Waseela, muhtemelen aldıkları eğitim taşıdıkları bilezikte simgeleşen dayeleri kendisine bir tehdit olarak görüyor ve başhemşire olarak bileziği yasaklamak suretiyle kendi otoritesini onlara empoze etmek istiyordu. Bu mavi bileklik ona aynı zamanda İngiliz başhemşireleri de hatırlatıyordu. Burada hem toplumsal hiyerarşiler hem de İngiliz karşıtlığının iç içe girmesi söz konusuydu. Waseela'nın tepkisi aynı zamanda ırksal tonlar da içeriyordu. Feyyum'un okulunun 1922 tarihli bir sınıf fotoğrafına baktığımızda öğrencilerin hemen hepsinin siyah olduğunu görebiliriz.³⁰ Mektuba bakılırsa Waseela onlara sadece bağarmakla yetinmemiş aynı zamanda "orospu" ve "köpek" diye de hakaret etmiştir.³¹ Bu tepki, Mısır toplumunun siyahları köle ve aşağı varlıklar olarak algılayan ırkçı yaklaşımının bir yansımasıydı.

Sonuç olarak, sömürge döneminde kurulan taşra mekteplerinde eğitim gören dayeler, Mısır'daki başka ebeler ve hekimlerle aralarında olan çatışmalara rağmen kendilerini toplumsal olarak kabul ettirmek için mücadele ettiler. Bu çalışmada sömürgeci güçler tarafından üretilmiş kaynaklar kullanmış olsam da doktorların tıbbi modernleşme hakkındaki iddialarının aksine dayelerin ellerinden gelen en iyi şekilde ebelik yapmaya çalıştığını göstermeye çalıştım. İngiliz başhemşireler tarafından verilen doğum eğitimi annelere hitap etme, hamilelik hakkında konuşma ve doğumları yönetme biçimlerini değiştirdiyse bile doğumlar kültürel ve maddi anlamda evde gerçekleştirilmeye devam etti. Evlerde ise, doğum yapan kadının yakınları, dayelerden, ister ilaçlara ister dualarla hamile annenin güvende olmasını sağlamasını istiyordu.

LAURE PESQUET - CENTRE D'HISTOIRE DU XIXE SIÈCLE, SORBONNE UNIVERSITÉ

DİPNOTLAR

- 1 Bu yazıda "diye" kavramı spesifik bir grup ebeyle referansla kullanıldığı için çeviride diye olarak bırakılmıştır. (ÇN)
- 2 Mısır'ın bir arkadaşının benimle WhatsApp üzerinden paylaştığı bu şahadetnamenin orijinal kaynağını ne yazık ki henüz tespit edemedim.
- 3 Avner Giladi, Muslim Midwives: The Craft of Birthing in The Premodern Middle East, (New York: Cambridge University Press, 2015).
- 4 LaVerne Kuhnke, Lives at Risk: Public Health in Nineteenth-Century Egypt, (Berkeley: University of California Press, 1990).
- 5 Antoine-Barthélémy Clot, Aperçu général sur l'Égypte, t. 2, (Paris: Fortin, Masson, 1840).
- 6 Naguib Mahfuz, The History of Medical Education in Egypt, (Cairo, 1935).
- 7 Mervat F. Hatem, "The Professionalization of Health and the Control of Women's Bodies as Modern Governmentalities in Nineteenth-century Egypt", Madeline C. Zilfi (ed.), Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era içinde, (Leiden: Brill, 1997) s. 66-78; Khaled Fahmy, "Women, Medicine, and Power in Nineteenth-century Egypt" Lila Abu-Lughod (ed.), Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East, (Princeton: Princeton University Press, 1998), s. 35-72.
- 8 Philise Fargues, "Family and Household in

- Mid-Nineteenth-Century Cairo", Beshara Doumani (der.), Family History in the Middle East: Household, Property, and Gender içinde, (New York: State University of New York Press, 2003) s. 23-50.
- 9 Burada İngiliz yetkililer tarafından yazılan halk sağlığı raporunda yer alan ve yazı boyunca kullanılan "matron" terimi bir sağlık ocağı ya da hastanenin yönetiminden de sorumlu olan ve sömürgeci ülkenin vatandaşları olan başhemşire veya baş ebe anlamına gelmektedir. Çeviride "matron" yerine kullanılan başhemşire kavramı kelimenin sömürgeci ve tıbbi hiyerarşi içeren anlamını tam olarak karşılamasa da bu iktidari ilişkilerde akıldaki tutulacak okunmalıdır. (ÇN)
- 10 Hibba Abugideiri, Gender and the Making of Modern Medicine in Colonial Egypt, (London, Routledge, 2013).
- 11 Wellcome Koleksiyonu sayesinde çevrimiçi olarak ulaşılabilen Halk Sağlığı Nezareti raporları daha sonra DPH olarak anılmıştır.
- 12 Lady Cromer Komitesi tarafından işletilen bir diye okulunun finansmanı için memorandumlar, 1913-1915, Mısır Ulusal Arşivi (ENA), Mağlis an-nuzâr (MN).
- 13 Lord Cromer 1883'ten 1907'ye kadar Mısır'daki İngiliz Konsolosuydu.
- 14 Wolff'un arşivleri Durham Üniversitesi'nde

- tutulmaktadır. Daha sonra SAD olarak anılacaktır.
- 15 Feyyum Dispanseri'nin 1913 Raporu, SAD 579/1/2-3.
- 16 Ibid.
- 17 Aşılama, kan alama, hacama ve basit ilaçlardan sorumlu geleneksel şifacı.
- 18 O dönemde her şehrin aşgari düzeyde hizmet veren bir Hükümet Hastanesi vardı.
- 19 Devlet memuru doktorlar köylerin sağlığını danırlardı.
- 20 DPH, 1916, s. 29.
- 21 DPH, 1915, s. 24.
- 22 Hilary Marland ve Anne Marie Rafferty, Midwives, Society and Childbirth: Debates and Controversies in the Modern Period, (London: Routledge, 2014) (1997).
- 23 Lisa Pollard, Nurturing the Nation: The Family Politics of Modernizing, Colonizing, and Liberating Egypt, 1805-1923 (Berkeley, University of California Press, 2005).
- 24 Ebelerin Kutsusu, SAD 746/1.
- 25 Doğum Okulları 1920 Raporu, SAD 579/1/8.
- 26 Doğum Okulları 1920 Raporu, SAD 579/1/8.
- 27 SAD 579/1/3.
- 28 SAD 579/1/9.
- 29 Ameena Abu Sayed'den Gertrude Wolff'a mektup, 31 Mayıs 1924, SAD 579/2/36.
- 30 Auckland Libraries Heritage Collections, 1050-016.
- 31 Ameena Abu Sayed'den mektup, op. cit.

CEZAYİR'DEKİ YENİ SAĞLIK ÇALIŞANLARI:

Müslüman Ebeler, Hemşireler ve Yardımcı Sağlık Çalışanları

CLAIRE FREDJ

KİMİ KOLONİLERDE VE ASİMİLE OLMUŞ ÜLKELERDE, AVRUPA MODELİNE DAYALI "MODERN" YERLİ HEMŞİRELERDEN OLUŞACAK TEŞKİLATLARI HEDEFLEYEN EĞİTİMLER DAHA ERKEN DÖNEMLERDE BAŞLAMIŞTI. ÖRNEĞİN BRİTANYA HİNDİSTAN'INDA 1880'LERDE GERÇEKLEŞMİŞTİ. CEZAYİR'DE İSE EĞİTİM OLDUKÇA GEÇ BAŞLADI.

ÇEVİREN: İPEK HÜNER CORA

Cezayir'deki en eski kolonyal sağlık projelerinden biri, Müslüman kadınların kendi dininden olan kadınlara hizmet verebilmesi için eğitilmeleridir. 1850'lerden 1. Dünya Savaşı'na dek, bu proje kapsamında çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bunların çok azı ve ancak kısa süreli olarak başarılı olabilmıştır. Bu girişimler iki farklı yol izlemiştir: İlk genç kızlara hemşire ve ebelik yöntemlerinde eğitim verilmesi. Daha başarılı olmayan diğer yol da şehir ve köylerde çalışmakta olan çok sayıda ebenin yetiştirilmesidir.

1918'den sonra, bu yaklaşımlar farklı bir politik bağlamda ele alındılar, özellikle de 1926'dan sonra taşradaki "sömürgeleştirici doktorları"nın ("doctors of colonization") "Avrupalı" (gayrimüslim) uzantıları olarak "Kolonyal Gezici Hemşireler" ve "Anneler ve Yenidoğanlara Destek" programlarının kurulması etkili oldu. Peki, Cezayir'in bağımsızlığına değin bu süreci nasıl özetleyebiliriz? Bu amaçla aşağıdaki dönemleştirmeyi öneriyorum.

I. 1930'LAR VE ESKİ BİR PROJENİN TEKRAR CANLANDIRILMASI: MÜSLÜMAN KADINLARIN BAKIMI İÇİN MÜSLÜMAN KADINLARIN EĞİTİMİ

A. Ebelerin yetiştirilmesi

1921 yılında, Fransız-Müslüman Meclisi, 20. yy'ın başında hayata geçirilmiş "Yerliler için Tıbbi Destek" projesi çerçevesinde her "yerel revir"de bir Fransız

ebe olmasını hedefleniyordu ve bu ebelerin görevlerinden biri yerel ebe yetiştirmek olacaktı.²

Ancak Sömürge Valisi, 1932'ye gelindiğinde dahi hala "zarara yol açmalarını önlemek ve zaman zaman faydalı olmalarını sağlamak, hatta çocuk bakımı konusundaki bazı görüşleri popülerleştirmek için geleneksel ebelere [...] güncel pratiklerin öğretilmesi"nin mümkün olup olmadığı konusundaki merakını dile getiriyordu.³ Taher'de bu alanda on ay süren bir deneme yapıldı. Ebelerin doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası gerekli tüm bakımı öğrenmeleri gerekiyordu. Doktor, "doğum sırasında kadınların yerden yüksek bir zeminde yatırılmalarını," kıyafetlerinden ve özellikle de "üzerlerindeki sakarlık ve enfeksiyonlara yol açabilecek olan örtü"lerinden kurtulmuş olmalarını şart koşuyordu. Ebeler kadınlara sadece ellerini iyice sabunladıktan sonra dokunabiliyorlardı ve bir sorun olur olmaz doktora bildirmeleri bekleniyordu.⁴ Yetkililer bu eğitilmiş ebeleri köylere

Yerli bir gezici hemşire Fransız bir kadın eğitimcinin gözetiminde yerli bölgesi Kasbah'ta (Cezayir şehri) eğitimde

Paul Rousset, Le Service social en milieu indigène d'Algérie. L'œuvre de la Société de Secours aux Blessés Militaires d'Alger, Thèse de médecine, Alger 1936

**Yerli bir gezici hemşire
Fransız bir kadın eğitmenin
gözetiminde eğitimde:
Sağlık bakım sepetinin
hazırlanması**
Paul Rousset, Le Service
social en milieu indigène
d'Algérie. L'œuvre de la
Société de Secours aux
Blessés Militaires d'Alger,
Thèse de médecine,
Alger 1936

göndermeyi planlıyordu, böylece gezici hemşirelerin gözetimi altında konsültasyonlara yardım edebileceklerdi. Bazı ebeler bu şekilde görevlendirildi, ancak bu konuda mevcut bilgiler hala kısıtlı. Bazı idareciler ebelerin "geliştirilemez"⁵ olduğuna inanıyor ve ebeler yerine okula kaydolmuş genç Müslüman kadınların doğrudan eğitilmesini destekliyorlardı, ancak bu kadınların sayısı henüz çok azdı.

B. Madun ancak mezun: "Yerli gezici hemşireler" (1934)

1920'li yılların başında, yerli kadınlar için bir doğum okulu⁶ açılmasından bahsediliyordu. 1922'de, ekonomiden sorumlu yerli delege Ou Rabah, "Fransız okullarında yetiştirilecek yerli ebelerden oluşacak teşkilatların, köylerde kimi zaman doğuma eşlik eden kazalarla başa çıkmayı mümkün kılacağını" öne sürdü.⁷ Ancak yeterli sayıda aday olmadığından bu öneri gerçekleştirilemedi.

1932 yılında, kolonyal gezici hemşirelerin işe alınmasından birkaç yıl sonra, onlarla beraber çalışacak yerli ebeler görevlendirilmesi tekrar gündeme alındı.⁸ Her ne kadar başta Fransız gezici hemşirelerde olduğu gibi yerli ebelere de devlet tarafından bir diploma verilmesi öngörüldüyse de 1934 yılında yerli gezici hemşireler için sosyal hijyen alanında bir yeterlilik sertifikası oluşturuldu.⁹ Burada hedeflenen, "günün birinde bu diplomaları ya da derinlemesine eğitimi olmayan bu hemşirelerin ve gerçek ebelerin şimdiki dek göz yumulan ebelerin yerini almasıydı."¹⁰ Amaç genç kızları hamile kadınlar ve yenidoğan ölümlerine karşı "modern" teknikler alanında eğitmektir.

C. Çok az sayıda istihdam: Cezayir bir istisna mı?

Kimi kolonilerde ve asimile olmuş ülkelerde, Avrupa modeline dayalı "modern" yerli hemşirelerden oluşacak teşkilatları hedefleyen eğitimler daha erken dönemlerde başlamıştı. Örneğin Mısır'da bu 1827'de ve Britanya Hindistan'ında 1880'lerde gerçekleşmişti.¹¹ Bu teşkilatlar gittikçe diğer kolonilere de yayıldı, örneğin Fransız sömürgesi altındaki Batı Afrika'da, Hindicini yahut Altın Sahili'nde.¹²

Varolan kadın personel ihtiyaca göre çok azdı, ancak sayıları hiçbir zaman Cezayir'deki kadar az olmadı: 1940'tan önce sadece Cezayir'de sadece altı kadın mezun çalışmaktaydı ve bunlardan bazıları çok kısa süre için çalışmıştı. Bu sayılar, kısmen öğretim gören kızların azlığı kısmen de ailelerin kızların çalışmasını kabul etmemesinden kaynaklanıyordu. Her ne kadar arşivlerde nadiren rastladığımız tam sayısını bilmediğimiz kız öğrenci, 20. yy'n başından itibaren kadın doktorlar tarafından işletilen, kadın ve çocuklar için olan hastane ve kliniklerde "çalışmak için" eğitilmiş olsalar da, resmi hemşirelik eğitimi alan ve diploma alan kızların sayısı 1945 sonrasına kadar çok kısıtlı kaldı.

II. 1940 VE 1950LER: DAHA FAZLA MÜSLÜMAN BAKICI VE SAĞLIK ÇALIŞANI

A. Müslüman kadınlar medikal mesleklerde hala marjinalken

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Müslüman kızların eğitimi ivme kazandı ve bununla beraber mesleki alanlardaki varlıkları daha az istisnai olmaya başladı. Bazı Cezayirli kadınlar tıp eğitimi almaya başladı, örneğin 1947 yılında doktor olan Aldjia Bennalegue-Nourredine ve Nefissa Hamoud-Laliam. Daha fazla sayıda kadın ebe olmaya başladıysa da sayıları azdı. 1954 yılının sonuna gelindiğinde, 363 pratisyen arasındaki Müslüman kadın oranı yaklaşık 21 olarak tahmin edilebilirdi, bu da Cezayir'deki ılımlı alandaki işgücünün aşağı yukarı % 6'sına tekabül ediyordu.¹³ Tüm kolonide bu alanda çalışan Müslüman kadın sayısı 39'du¹⁴ ve 1962'ye gelindiğinde bu sayı muhtemelen daha fazla değildi.

B. Paramedikal alanlarda daha fazla Müslüman kadın

Gittikçe daha fazla Müslüman kadın, giderek tıbbi-leşen hastanelerde nitelikli hemşireler olarak görev alabilmek için sınavlara girmeye başladı. Eğitim seviyelerinin düşüklüğü ve seçkin bir hemşire grubunun yetiştirilebileceği az yer olması nedeniyle bu kadınlardan sadece bazıları devlet tarafından verilen

Yerli bir gezici hemşire**Cezayir kursalında gezide**

Paul Rousset, Le Servicesocial
en milieu indigène d'Algérie.

L'œuvre de la Société de Secours
aux Blessés Militaires d'Alger,
Thèse de médecine, Alger 1936

diplomayı almayı denemişti. Dönem kaynaklarında yinelenen bir gözleme göre, yeterince eğitim almış ve temelde kasaba ve şehirlerde çalışan paramediklerin sayısı çok azdı. Bu nedenle ilgili otoriteler tarafından, "devlet diploması için gerekli kültürel seviyeye sahip olmadan yeterli mesleki eğitime sahip" personele verilecek, Cezayir'e has bir diploma kategorisi oluşturulmuştu.¹⁵ 1946 yılında Cezayir hastanelerinde hemşirelerin çeşitli amaçlarla istihdamı için bir yeterlilik sertifikası oluşturuldu.

Benzer bir şekilde, prensipte devlet tarafından kalfiye görülen asistanlara verilmesi gereken medikal-sosyal servisler, "Müslüman kökenli adayları" dışarda bırakıyordu, ancak yerli kızlara eğitim veren okulun "bakeloryası olanlara denk bir eğitim almamış olsalar da başarılı bir şekilde teknik eğitim alabilmeleri için belli sayıda genç kıza asistanlık için yönlendirme olasılığı vardı."¹⁶

Bu amaçla medikal-sosyal yardımcılarından oluşan bir teşkilat oluşturulmuştu.¹⁷ Bu meslekler herkese açık olsalar da amaç daha fazla Müslüman kadının istihdam edilmesiydi. Müslüman kadınlar ayrıca kendilerine ayrılmış eğitimlere katılıyorlardı.

C. Müslüman kadınlara özgü eğitim:**Sétif Okulu (1936-1957)**

1949'da, Cezayir valisi "genç Müslüman kızları medikal ve sosyal alanlara" çekmenin faydası konusunda ısrarcıydı, ancak sadece sınırlı sayıdaki elit devlet diplomasına erişebiliyordu. Dolayısıyla 1934 yılında oluşturulan sosyal hijyen için gezici hemşire diploması "gerekli bir adımı temsil ediyordu."¹⁸ Başta sayıları çok az olsa da 1940'lar boyunca sayısı artan adaylar¹⁹ Cezayir'deki Kızıl Haç dispanserinde eğitim alıyorlardı, ancak öncelikli olarak eğitim aldıkları yer Sétif'te, Doctor Abdelkader Smati'nin Müslüman sosyal hijyen hemşireleri için 1936'da açmış olduğu okuldu. Doctor Abdelkader Smati, bu kuruluşun Müslüman kadınların "yavaş ancak emin" adımlarla, "İslami itibar çerçevesinde"²⁰ özgürlüğüne kavuşmasındaki rolünü vurguluyordu. Bu söylem ilgili otoritelerin bu tip eğitimini yaygınlaştırma hedefi ile örtüşüyordu, çünkü bu hemşireler "hastanelerde ve taşrada çok talep edilen"²¹ bir gruba oluşturuyorlardı. Hastane ve Medikal-Sosyal Hazırlık Eğitimi adı altında bu okul,

ilkokulu bitirmiş, şehirli ya da taşralı işçi sınıfı ya-hut maaşlı orta sınıf ailelerden gelen yaklaşık yüz ve kimi zaman daha fazla sayıda kıza eğitim veriyordu.

KADINLARIN EĞİTİMİNİ İVMELENDİREN SAVAŞ**A. Medikal ve paramedikal kariyerlerin teşviki**

1950'lerde, maaşlı işlere erişim daha öncesine kıyasla daha fazla olduğu halde, Müslüman kadınlar bu alanın büyük oranda dışında kaldılar. Savaş, kadınların mesleki eğitimi ve profesyonel entegrasyonu açısından proaktif yasaların uygulanmasını sağladı. 28 Aralık 1959 yasası özellikle kadınların medikal ve paramedikal kariyerlere erişimini teşvik ediyordu.²² O zamana değin uygulanmış olan Malthusçu politikaların aksine, hemşirelik diplomasına hazırlık için farklı okullar açıldı ve birçok Müslüman kız bu okullara kaydoldu.²³

Farklı bir seviyede, Sétif okulunun modeline uygun olarak, Oran'da Gezici Sosyal Hizmet Hemşireleri için Fransız-Müslüman okulu açıldı. Amaç, farklı alanlarda yetkin ve "bakım verdikleri sıradan insanların dilini konuşan ve onları bilgilendirebilecek, yönlendirebilecek ve onlara bakabilecek"²⁴ çalışanlar istihdam etmektir. Adayların sayısı hızla arttı: 1956'de 80, 1958'de 130 öğrenci vardı. Bu görece başarıya is-

Müslüman Hemşireler Okulu, Sétif, 1947. Halima Benabeb,

"Évolution de la femme musulmane", in Gouvernement de l'Algérie, Essor de l'Algérie, Paris, E. Desfossés, 1947, p. 35

tinaden hükümet buna benzer üç okul daha açtı.²⁵ 1957'de kapanmış olan Sétif okulu, 1959 Mayıs'ında da Cezayir sosyal hizmet hemşiresi diplomasına hazırlık okulu olarak tekrar açıldı.²⁶

B. Nazilere karşı savaşıran Fransız direniş örgütü ve "barışı sağlama" çerçevesi: Ordunun denetimi altındaki kısa mesleki eğitimler

Oran ve Sétif okullarından kimi öğrenciler Nazilere karşı savaşıran Fransız direniş örgütüne katıldı; örneğin halihazırda mezun öğrencilerden ebe Mamia Chentouf ya da 1951 yılında Sétif'ten mezun olan ve 1956 yılında Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi sıhhiye hizmetlerine katılan Malika Gaïd gibi.

Fransız ordusu da genç kızları birkaç haftada eğitmeyi amaçlıyordu; Özel İdari Birimler ağını kullanarak sosyal bir seferberlik oluşturmuştu ve onlarca kadın askeri görevliyi sivillerle çalışmak üzere görevlendirmişti. 1957'de ise seyyah mediko-sosyal gruplar oluşturuldu ve bunlar köylü halk, özellikle de kadınlarla "bağlantı"²⁷ kurmayı hedefliyordu ve bunun için yardımcı bir teşkilat kurulmuştu.²⁸

Bu birimin rolü taşradaki doktorların daha fazla kişiyi, özellikle de kadınlara erişmesini sağlamaktı. Taşrada söz konusu nüfus yaklaşık 4 milyon kadardı, geniş bir alana yayılmış hizmet alamayan topluluklardan oluşuyordu. Bu insanlardan bazıları ise yurtlarından edilmişti ve kamplarda yaşıyordu. Ağustos 1960'ta, 171 adet mediko-sosyal grup ve 315 yardımcı teşkilat oluşturulmuştu. Bu kapsamda 141 Müslüman kadın görev alıyordu ve dindaşlarına "hiyjenin vazgeçilmez unsurlarını öğretirken"²⁹ bir yandan da onların özgürleşmeleri için çalıştıkları vurgulanıyordu. Bu asistanlara ek olarak, Özel İdari Birimlere bağlı kadın görevliler 1958 yılından itibaren temel bakım, hiyjen, çocuk bakımı ve ev ekonomisi eğitimi alanlarında görevlendirilmişlerdi. 1959 yılında bu alanda çalışan 500'den fazla kadının yarısı Müslümandı.

C. Sağlık sektöründeki Müslüman kadınların teşviki: *Femme nouvelle* (1958-1962) dergisi

Aylık dergi *Femmes nouvelles* (Kadınların Kültürel Hareketi dergisi), 1958-1962 yılları arasında yayın-

Ça, c'est un métier !

FEMMES D'ALGERIE

de 18 à 35 ans

SI VOUS AVEZ

le niveau de la 4^e

en suivant 3 années de cours

VOUS POURREZ DEVENIR

Infirmières Visiteuses Algériennes

VOUS AUREZ EN ALGERIE

- Le même traitement

- Les mêmes débouchés

- Les mêmes responsabilités que les infirmières

diplômées d'Etat, en Métropole.

(Voir notre article en page 2)

Cezayir kadınları için "geziçi hemşirelik" mesleğinin tanıtımını yapan bir ilan. Femmes nouvelles n°1, juin 1958

landı. Hedef kitlesi 'modern' Müslüman kadınlardı. Bu yeni okur kitlesinin ilgisini çekecek birçok konu arasında, kadın ve çocukların sağlığı sık sık öne çıkıyordu. Özellikle kadınların medikal ve sosyal alanlarda kariyer yapmaları teşvik ediliyordu. Henüz daha ikinci sayıda, kapak sayfasında Cezayir geziçi hemşirelik mesleği öne çıkıyordu.³⁰ "Bu bir meslek" başlığı altında "aile çalışanları," "Cezayir sosyal hizmet hemşireleri," "taşradaki yardımcı sağlık ve sosyal hizmet çalışanları" ve "çocuk bakımı asistanları" övülüyordu. Amaç hem sağlık personelinin artan nüfusun ihtiyaçlarına göre eğitmek hem de birçok sivil ve askeri otorite tarafından tekrarlanan, kadınların geleneğin baskısından eğitim ve sağlık programları ile³¹ özgürleştirebileceğine dair Fransız diskurunu yinelemektir. Ancak sonuçlar beklentileri karşılamadı, medikal ve paramedikal personelin eksikliği savaş sonunda dahi medikal destek hizmetlerinde belirleyici idi.

CLAIRE FREDJ - PARİS NANTERRE ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- 1 Bu konular için bkz. Claire Fredj, "Encadrer la naissance dans l'Algérie coloniale: les personnels de santé et l'assistance à la mère et à l'enfant indigènes au début du XXe siècle," *Annales de démographie historique*, 2011, 169-203 ve Claire Fredj, *Femme médecin en Algérie*, Journal de Dorothee Chellier (1895-1899) (Paris, Belin, 2015).
- 2 Cezayir Ulusal Arşivi (Cezayir: ANA), ANA 5° 753. Constantine prefektinden Valiye 23 Haziran 1921.
- 3 Assemblée financière algérienne (AFA). Session de septembre-octobre 1932 (Alger, Solal, 1932), 364.
- 4 ANA 17° 1/264, Dr. Pagès, Rapport du médecin de colonisation, Taher, Kasım 1933.
- 5 ANA 17° 1/264, Bougie yardımcısı prefektinden Constantine prefektine, 12 Ekim 1922.
- 6 ANA 5° 753, Verel Kadınlar için bir Doğum Hastanesi hakkında çalışma, 16 Ağustos 1924.
- 7 AFA, Session de mai-juin 1922 (Alger, Victor Heintz, 1922), 485.
- 8 AFA, Session de septembre-octobre 1932 (Alger, Solal, 1932), 364.
- 9 ANA 17° 1/681, 3 Mayıs 1934 konulu emir.
- 10 Bulletin de la Société des secours aux blessés militaires, July 1934, 20.
- 11 Nancy Gallagher, "Writing Women Medical Practitioners into the History of Modern Egypt", *Re-Envisioning Egypt* 1919-1952 (cinde, haz. Arthur

- Goldschmidt ve Amy J. Johnson (Cairo, The American University in Cairo Press, 2005), 351-370; Maneesha Lal, "The Politics of Gender and Medicine in Colonial India: the Countess of Dufferin's Fund 1885-1888", *Bulletin of the History of Medicine*, 1 (1994): 28-66.
- 12 Pascale Barthélemy, *Africaines et diplômées à l'époque coloniale, 1918-1957* (Rennes, PUR, 2010); Anne Hugon, *Être mère en situation coloniale: Gold Coast, 1910-1950* (Paris, Éditions de la Sorbonne, 2020); Laurence Monnaï, "Les premiers pas inédits d'une professionnelle de santé insolite: la sage-femme vietnamienne dans les années 1900-40", *Le Viêt Nam au féminin* (cinde, haz. Gisèle Bousquet ve Nora Taylor (Paris, Les Indes savantes, 2005), 67-106.
- 13 Liste officielle des femmes exerçant dans le département d'Alger (Alger, A. Joyeux, 1955).
- 14 ANA 17° 642, Genel Sağlık Direktörü, 18 Ekim 1955.
- 15 Fransız Kolonyal İmparatorluğu Arşivi (Aix-en-Provence, ANOM), ANOM, 81F/1643, Kamu Sağlığı Okulları, 1 Nisan 1950.
- 16 ANA, 17° 1/2096, Oran Belediye Konsülü, 13 Mayıs 1949 tarihli toplantı.
- 17 ANOM, 91301/63, Validen to Cezayir Prefektine, 10 Aralık 1945.
- 18 ANA 17° 1/681, Validen Kamu Sağlığı ve Nüfus Bakanına, 5 Eylül 1949.

- 19 ANA 17° 642, Fransız Kızıl Haç Başkanından Valiye, 5 Ekim 1942.
- 20 ANA 17° 1/681, 1947-1948 Yılı sonu raporu.
- 21 ANA 17° 1/681, Validen Kamu Sağlığı ve Nüfus Bakanına, 5 Eylül 1949.
- 22 Diane Sambron, Les Femmes algériennes pendant la colonisation (Paris, Riveneuve, 2009), 234-235.
- 23 ANOM, 81F/1648, Mme Rochefort, Compte rendu de la mission remplie à Alger, September 1959.
- 24 ANOM, 81F/1643, Dr Sicard dan General de Gaulle'e, Oran'daki Fransız Müslüman hemşirelik okulu hakkında rapor, 13 Kasım 1958.
- 25 ANOM 81F/1643, Cezayir'deki paramedikal personelin eğitimi, 1 Ekim 1957.
- 26 ANA 17° 1/102, Sosyal Eylem direktöründen Genel İdari Sekretere not, 12 Temmuz 1959.
- 27 Neil MacMaster, *Burning the Veil: The Algeria War and the 'emancipation of Muslim Women'*, 1954-1962 (Manchester, Manchester University Press, 2009), 247.
- 28 Luc Capdevila, Femmes armées et éducation dans la guerre d'Algérie (Rennes, PUR, 2017), 12.
- 29 ANOM 81F/1648, Mme Rochefort, Compte rendu de la mission remplie à Alger, Eylül 1959.
- 30 Femmes nouvelles (Haziran 1958): 2.
- 31 Natalya Vince, *Our Fighting Sisters*, Nation, Memory and Gender in Algeria, 1954-2012 (Manchester, Manchester University Press, 2015), 73.

UYGUNSUZ DAVRANAN KIZLAR HAKKINDA:

Sömürge Cezayir’inde Fahişeler ve Kadın Cinselliğinin Denetimi

MAYAN LALUSH

CEZAYİRLİ KADINLAR, AİLELERİNİN YA DA PARÇASI OLDUKLARI CEMAATLERİN GÖZETİMİ ALTINDA DEĞİLSE, KENDİ YEREL TOPLULUKLARININ YA DA MUKTEDİR SÖMÜRGE REJİMİN AHLAKİ NORMLARINA UYMUYORLARSA, FUHUŞ YAPTIKLARINA DAİR ZAN ALTINDA KALİYORLARDI.

ÇEVİREN: GÜLHAN BALSOY

L 950’de, Cezayir’in kuzeyindeki yerel bir idareye sahip bir kasaba olan Aumale’nin (bugünkü Sour El-Ghozlane) polis karakoluna “uygunsuz davranan iki Müslüman genç kız hakkında” başlığını taşıyan bir vaka rapor edildi.¹ 16 yaşındaki Messaouda Bent Mohamed Kahmi ve 15 yaşındaki Fatoum Bent Ibrir Mohamed Halimi isimli kızlar, birkaç ay önce evlerinden ayrılıp Aumale’de hizmetçilik yapmaya başlamıştı. Komiser, kendisine başvuran kızlarını eve dönmeye zorlamasını isteyen anne-babaları olduğunu, ayrıca Müslüman ileri gelenlerden bazılarının da kızların uygunsuz davranışlarının Müslüman cemaatine zarar vermesini engellemek için kendisinden her türlü önlemi almasını istediklerini belirtmekteydi. Peki bu “uygunsuz davranışlardan” kastedilen tam olarak neydi? Suçlamalar aşağı yukarı şöyleydi:

“İki kız, şehir merkezindeki bir binada kendilerine ait bir oda kiralamış [...] Avrupalı tarzda giyinmekte, işten çıktıktan sonra şehrin sokaklarında kahkaha atarak dolaşmakta, tek başlarına sinemaya ve partilere gitmektedir. Fonograflar ve plaklar almış, evlerine dönüp ebeveynlerine yardım etmeyi akıllarına bile getirmeden bir hayal aleminde yaşamaktalar. Uzun bir süre, birden fazla sevgilileri olduğuna dair söylentiler vardı.”²

Bu polis raporunu, Fransız sömürge yönetimi altındaki (1830-1962) Cezayir’de fahişeliğin düzenlenmesi çabaları bağlamında değerlendirmemiz gerekmektedir. Fransız metropolünde fuhuşun düzenlenmesine ilişkin üretilen fikir ve pratiklerle yerel ahlak kodla-

Tlemcen’de (Cezayir) genç bir Berberi kadın, 1860-1890

Fotoğraf: Neurdein freies, Library of Congress Arşivi,
https://www.loc.gov/item/2004666956/

rının karışımı olan bu düzenleme, fahişelerin ya da fahişelik yaptığının şüphelenilen kadınların kaderini şekillendirmiştir. Cezayirli kadınlar, ailelerinin ya da parçası oldukları cemaatlerin gözetimi altında değillerse, kendi yerel topluluklarının ya da muktedir sömürge rejiminin ahlaki normlarına uymuyorlarsa, fuhuş yaptıklarına dair zan altında kalıyorlardı. Bu yazıda bu durumun, Fransız Cezayir’i örneğinde, kimi zaman sömürgeleştirilmiş topluluklar ve sömürge temsilcileri arasında ortak bir çıkar içerdiğini ve —hayatın diğer alanlarında var olmayan— sıradışı bir iş birliğine yol açtığını öne süreceğim. Bu iş birliğinin sömürgeleştirilen ve sömürgeci tarafların çıkar-

ların keşiştiği ender durumlarda ortaya çıktığını iddia ediyorum.

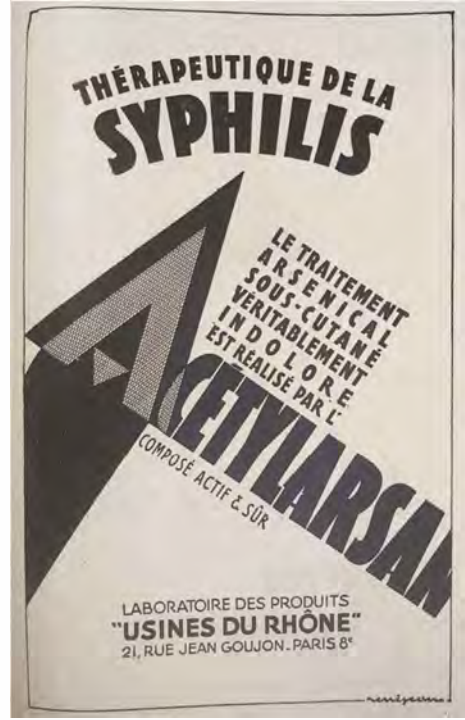
Fransa'nın deniz aşırı bölgesi yani metropolün doğal bir uzantısı olarak tasavvur edilen Cezayir ve Berberi Müslümanlar, Araplar ve Yahudilerden oluşan halkı, 130 yılı aşkın bir süre boyunca halk sağlığı ve hijyen konuları da dahil Fransız yasalarına tabi tutuldu.

Fransa'da fuhuşun denetimi üzerine olan model, zührevi hastalıklar, iffet ve ahlakla ilgili resmi kaygıların bir sonucu olarak şekillenmişti. 1802'de, Paris'te yaşayan alt sınıf kadınlar, polislin onların zührevi hastalık taşıyıp taşımadığını kontrol edebilmesi ve denetleyebilmesi için fahişe olarak kaydolmaya zorlandı.³ Daha sonra, Dr. Alexandre Parent-Duchâtelet'in yazdığı 1836 tarihli el kitabı, iktidarın fuhuşa yönelik cezai ve tıbbi muamelesinin tonunu belirledi.⁴ On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru seks işçilerine ilişkin düzenlenmeler Pasteur'un cinsel yolla bulaşan hastalıklara ilişkin bulguları ve diğer bilimsel gelişmelerle şekillenirken, ahlak polisi de sadece genel ahlaktan sorumlu bir güç olmaktan çıkıp kamu sağlığı ve hıfzıssıhhadan sorumlu bir birime dönüştü.⁵ Fuhuş "tehlikeli ama gerekli" olarak tanımlanırken, kamu sağlığına ve genel ahlaka verdiği varsayılan zararların kontrol altına alınması da zaruri hale geldi. Bu amaçla fuhuşun yapılabileceği kapalı bölgeler oluşturuldu. Kentin içinde ancak yarı kapalı ve marjinal alanların cinsel faaliyetleri belli sınırlar içinde tutacağı, çocuklar, genç kızlar ve erdemli kadınlara kapalı kalırken yetkililerin erişimine açık olacağı ve yaş ve toplumsal statü hiyerarşilerine dayanan bir denetlemeyi mümkün kılacağı var sayılıyordu.⁶

Fuhuşla ilgili endişeler Paris bağlamında halk sağlığı üzerinden şekillenirken, Cezayir'in sömürge yönetimi altındaki bölgelerindeki temel endişe Fransız askerlerinin fahişelerden zührevi hastalık kapmasına ilişkindi. Örneğin, General Bourmont'un 11 Ağustos 1830 tarihli bildirisinde, Cezayir'de fuhuşun düzenlenmesi gerektiğini belirtilmişti ve Cezayir şehrinde askerlere tıbbi hizmet sunacak bir sağlık ocağı kurulacaktı. Buna göre şehirdeki tüm fahişeler hızla bu sağlık ocağına kaydedilecek ve "bu kadınlar haftada bir, bir vesika ile tıbbi muayeneye tabi tutulacaktı."⁷

20. yüzyılın ilk on yılında, cinsel yolla bulaşan hastalıklara yönelik yeni ve etkili ilaçlar geliştirilmesi için büyük bir yarış söz konusuydu. Tıp dergilerinde sık sık frengiyi tedavi ettiği iddia edilen ilaçların reklamları yayınlanıyor (Görsel 2), tıp alanında yazılan tezler, araştırmalar, uluslararası konferanslarda hastalık istatistikleri paylaşıyordu (Resim Görsel 3). Philippa Levine'in İngiliz sömürgeleri bağlamında öne sürdüğü gibi, zührevi hastalıkların kontrolü için Fransız tıbbının kullanımı hızla "sömürge iktidarının icrasının önemli bir aracı" haline dönüştü.⁸

Fuhuşun sömürgeci Fransa idaresi tarafından kontrolü, yerel düzeyde de hissediliyordu. Avrupalılar ve Cezayirlilerden oluşan karma Ammi-Moussa yerel idaresince yayımlanan 15 Haziran 1934 tarihli

L'Algérie Médicale: Revue Mensuelle, Mart 1928, sayı: 4, cilt: 32

kararname bunun bir örneğidir. Kararnamenin hedefi kamu refahını korumak ve gizli (yani kayıt dışı ve denetimsiz) fuhuşu engellemektir. Kararnameye göre, fahişelik yapan tüm kadınların, karma idareye sağlık onayı ve doğum belgesi ile birlikte gidip kaydolması gerekiyordu. Kayıt sırasında kadının adını ve soyadını, doğum yerini, son ikamet adresini, mesleğini ve o andaki geçim kaynağını bildirmesi gerekiyordu. Ayrıca kendisini fuhuşa iten nedeni, hangi statüye mensup olduğunu ve hangi eve (yani geneleve) bağlı olduğunu da beyan etmesi gerekiyordu. Şayet bir genelevde değil bağımsız çalışıyorsa, geçerli ikamet adresini de bildirmeliydi. Bu bilgilerle her kadın için ayrıntılı bir dosya oluşturuluyordu. Genelev sahiplerinin de resmi izin almadan herhangi bir kadını bu mesleğe kabul etmesi yasaktı. Söz konusu kararname ile bulaşıcı bir hastalık taşıdığı fark edilen kadınların, yerel idarecilerin talimatıyla hastaneye yatırılması ve tedaviden sorumlu doktor tarafından onaylanana kadar da tedavi için hastanede kalması zorunlu hale getirilmişti.⁹

Kararnamenin geri kalanında, tıbbın "sömürgeci iktidarın icra edilmesinde nasıl temel bir araç" olarak kullanılabileceğini görebiliyoruz. Yerel iktidara göre, "bir kadın hastaneye yatırılmayı reddediyorsa, ya da tedavisi sırasında hastane dışında çıkacak olursa, yakalanıp cezaevine götürülecek ve bir sonraki muayeneye kadar cezaevinde tutulacaktı [...] Eğer tıbbi muayene sırasında hastalığının buluşu olduğu tespit edilirse, tamamen iyileşene kadar cezaevinde kalması gerekiyordu." Muayene olmayı veya gözetim altına alınmayı reddeden veya söz konusu kararnamede belirtilen tedbirlere kendi rızalarıyla uymayan fahişeler cezaevine götürülebilecek ve doktor muayenesine kadar orada tutulabilecekti.¹⁰

acele ettiğini de açıkladığını düşünüyorum. Kararnameye göre "eğer bir fahişe muayene olmayı reddediyorsa, onun zührevi bir hastalık taşıdığını varsaymak için haklı bir sebep vardır. Bu durumda derhal tutuklanmalıdır ve bu tutuklama kanuna tamamen uygundur [...] zührevi hastalığa yakalanmış kişilerin tutuklanmasına olanak sağladığı için tutuklamalar keyfi olarak değerlendirilemez."¹¹ Kararnameye eklenen 'hapisane' kelimesinin 'sağlık ocağı' olarak değiştirilmesi kararnamenin aşırı olarak değerlendirilebilecek katiliğini daha uygun ifade edebilmek için daha uygun olabilir ibaresi önemlidir.¹² Bu ibare, kararnamenin müellifinin, adil bir yargılama olmaksızın tutuklama politikasının nasıl algılanabileceğini,

"EĞER BİR FAHİŞE MUAYENE OLMAYI REDDEDİYORSA, ONUN ZÜHREVİ BİR HASTALIK TAŞIDIĞINI VARSAYMAK İÇİN HAKLI BİR SEBEP VARDIR. BU DURUMDA DERHAL TUTUKLANMALIDIR VE BU TUTUKLAMA KANUNA TAMAMEN UYGUNDUR [...] ZÜHREVİ HASTALIĞA YAKALANMIŞ KİŞİLERİN TUTUKLANMASINA OLANAK SAĞLADIĞI İÇİN TUTUKLAMALAR KEYFİ OLARAK DEĞERLENDİRİLEMEZ."

monique d'hygiène sexuelle de ces femmes qui ne prennent pas d'injections vaginales et ne procèdent à aucune ablation après le coït.

Enfin, nous ne ferons que signaler la maladie de Nicolas Favre dont nous n'avons observé jusqu'ici que des cas isolés.

Il serait intéressant de pouvoir donner une courte épidémiologique de chacune de ces affections; mais les statistiques anciennes ne permettent pas de le faire avec exactitude. Voici pour les deux dernières années seulement, les chiffres recueillis au Dispensaire Brault :

		Européens	Indigènes	Total
		n	n	
SYPHILIS	1936	88	5	93
	1937	19	1	20
	1938	2	10	12
	Janvier	2	2	4
	Février	2	2	4
CHANCERELLE	1936	37	3	40
	1937	16	5	21
	1938	1	24	25
	Janvier	3	27	30
	Février	2	16	18
CHANCRE MIXTE	1936	7	9	16
	1937	3	1	4
	1938	3	1	4
	Janvier	3	1	4
	Février	3	1	4
MALADIE DE NICOLAS-FAYRE	1936	1	1	2
	1937	6	2	8
	1938	0	0	0
	Janvier	0	0	0
	Février	1	2	3
BLENNORRAGIE	1936	449	427	876
	1937	365	61	426
	1938	21	3	24
	Janvier	18	27	45
	Février	21	23	44

Bu rakamlar zührevi hastalıkların boyutunu ve mücadelenin önemini göstermektedir. Maurice Raynaud, L'Organisation de la Lutte Antivénérienne en Algérie (Alger: Imprimerie La Typo-Litho et Jules Carbonel Reunies, 1938): 89-90

Kararnamedeki bu hükümler, özgürlük, eşitlik, akılcılık ve yasanın meşruiyeti gibi Fransız değerlerine aykırı görünse de tam olarak Fransa'nın Cezayir'deki varlığını ve kendisine biçtiği medenileştirme misyonunu meşrulaştırmaya hizmet ediyordu. Bunun yerel idarenin kadınların cezaevinde tutulmasıyla ilgili bir kararname yayımlamakta neden bu kadar

bunun Fransa'nın Cezayir topraklarındaki varlığına ve medenileştirme misyonunun meşruiyetine gölge düşürebileceğinin gayet farkında olduğunun işareti-dir.

Makalenin başında verdiğimiz örnek, Fransız ahlak ve hıfzısıhha kurallarının yerel toplumlar tarafından kendi ahlaki normlarının kadınların davranışlarını şekillendirmek üzere nasıl kullanılabildiğini göstermektedir. Aumale'li kızların örneğinde, başka şekilde sömürgeci güçlere karşı olabilecek bir topluluğun kadınların davranışlarını denetlemek söz konusu olduğunda sömürge idaresini göreve davet ettiğini söyleyebiliriz. Sömürgeci idareciler ise, bundan şikayetçi görünmemektedir, kendilerini göreve davet eden yerel toplumlar olduğu bahanesine sığınmak suretiyle yerel topluluğun "özel" alanına müdahale etmek fırsatına sahip olmaktadır.

Örneğimize dönecek olursak, şikâyetin ardından iki kız polis karakoluna çağrıldı. Kızlar, suçlamaların tamamının kışkançlıktan ve anne babalarının kendilerinin evine dönmeye zorlamak istemesinden kaynaklandığını öne sürdüler ve hararetle kendilerini savundular. İki kız da, "özgür olmak ve hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan Avrupa'da olduğu gibi yaşamak" istediklerini söylediler.¹³ Komiser, her iki kıza da muayene için belediye doktoru Dr. Tarare'ye gönderdi. Doktorun muayenesi kızlar hakkındaki önyargıları pekiştiriyordu. Buna göre kızlardan biri, Kahmi Mes-saouda, bakire değildi, diğeri ise bakireydi. Komiser, doktor raporu üzerine, "Müslümanların özgürleşmesinden yana olmamıza rağmen, kadınların özgürleşmesinin bizim anlayışımıza uygun şekilde, yani sefih bir şekilde değil edelele sağlanması gerektiğine şüphe yok" şeklinde beyanda bulundu. Komiserle göre tıbbi bulguların yanı sıra, kızların davranış biçimi, henüz reşit olmamaları ve Müslümanların daha mazbut kadınların bile ilerlemesine karşı çıkıyor olması göz önüne alınacak olursa, bu kızları koruyacak, onları

"Tıbbi muayene görevini yerine getirdikten sonra..."

Maurice Lepoil, Faut-il abolir la prostitution? Critique objective de la loi du 13 Avril 1946, (Alger: Ancienne Imprimerie V HEINTZ), 1947, 13

yasa dışı fahişelerin mertebesine düşecek kadar alçalmaktan koruyacak tedbirlerin alınması gerekiyordu.¹⁴ Kızları anne-babalarının evine geri göndermek, işverenlerinin gözetimi altına vermek, reşit olana kadar bir tür rehabilitasyon altında tutmak gibi farklı ihtimalleri sıraladıktan sonra en uygun çözüm olarak "polisin gözetimi altında olmak şartıyla şehirde kendi başlarına ve birlikte yaşayabileceklerine" karar verdi.¹⁵

1804 Fransız Napolyon Yasası, kadınları kendi başına karar vermekten ve kendilerini idare etmekten aciz varlıklar olarak tanımlıyordu. Evli kadınlar yasal olarak tamamen kocalarına tabiydi. Çiftin nerede yaşayacağına koca karar veriyordu, kadınların eğitim alma ya da çalışma hakkı kocalarının iznine tabiydi. Dahası kadınların mülkiyet edinmeye hakları yoktu. Kadınların yasalarla belirlenmiş bu düşük statüsü, alt sınıf kadınların sürekli fahişelik yaptığının şüphelenilmesine yol açıyor; onları bu konuda denetim altına alınmaya karşı savunmasız hale getiriyordu. Kayıtsız olarak seks işçiliği yapan kadınlar yakalandıkları takdirde herhangi bir şekilde mahkeme önü-

ne çıkma hakları olmadan doğrudan cezaevine gönderiliyordu.¹⁶

Bu yasanın üzerinden bir asırdan fazla süre geçtikten sonra bile Cezayir'de kadınların sadece hayatlarını içinde bulundukları topluluktan ya da ailelerinden bağımsız olarak yaşamaya çalışmaları onlara fahişe damgasının vurulmasına yeterli olabiliyordu. Cezayir'de Fransız sömürge yönetiminin fuhuşu düzenlemeye yönelik ilk adımlarından 120 yıl sonra karşımıza çıkan iki kıza ilişkin bu sıra dışı örnek, Müslüman toplumla sömürge yönetimi arasında nadir görülen bir iş birliğine de örnek oluşturuyor. 1950'lerde Cezayir'de Müslüman kızların iki ayrı defa yargılandığını söyleyebiliriz: ilkinde, onların yaşam tarzını kabul etmeyen, dini ve toplumsal değerlere aykırı bulan kendi toplumları tarafından; ikincisinde ise asıl olarak onları kontrol etmeyi tercih eden ve sadece kendi çıkarına uyduğu yani terbiyeyle medenileştirildikleri ölçüde özgürleştirmeyi vaat eden sömürge rejimi tarafından.

MAYAN LALUSH - KUDÜS İBRANİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- 1 "Au sujet de l'inconduite de deux jeunes Musulmannes," 6.6.1950 (ANOM/ 91 1K 500.1).
- 2 Ibid.
- 3 Jill Harsin, *Policing Prostitution in Nineteenth-Century Paris* (Princeton: Princeton University Press, 1985), xv-xvii.
- 4 Alain Corbin, *Les filles de nuit: Misère sexuelle et prostitution au XIXe siècle* (Paris: Flammarion, 2015), 13.
- 5 Ibid., 459, 508-509.

- 6 Ibid., 27-29.
- 7 Marcel Strich, "Le Centre de Salubrité d'Alger" (Tez), 30.7.1943, 3.
- 8 Philippa Levin, *Prostitution, Race, and Politics: Policing Venereal Disease in the British Empire* (New York: Routledge, 2003), 9.
- 9 Commune Mixte d'Ammi-Moussa, 15.6.1934 (ANOM/92.3032).
- 10 Commune Mixte d'Ammi-Moussa, 15.6.1934 (ANOM/92.3032).

- 11 Ibid.
- 12 Ibid.
- 13 "Au sujet de l'inconduite de deux jeunes Musulmannes," 6.6.1950 (ANOM/ 91 1K 500.1).
- 14 Ibid.
- 15 Ibid.
- 16 Harsin, *Policing Prostitution in Nineteenth-Century Paris*, xv-xix.

Depremlere Rağmen Ayakta Kalmayı Başaran Kent: Antiokheia

MEVLÜDE BAKIR

ANTIÖKHEİA, SAHİP OLDUĞU STRATEJİK KONUMUN AVANTAJLARINDAN YARARLANDIĞI GİBİ, OLUMSUZ ETKİLERİYLE DE KURULDUĞU GÜNDEN BERİ MÜCADELE ETMİŞTİR.

Makedonyalı Seleukos I. Nikator tarafından M.Ö. 22 Mayıs 300 tarihinde kurulan Antiokheia kenti, antik dünyanın önde gelen kentlerinden biri idi. Kent, Seleukos tarafından Anadolu topraklarında kurulan ve Antiokheia adı ile anılan diğer kentlerden ayrılması için, Asî'deki Antiokheia (Antiokheia ad Orontem) adıyla da anılmıştır. Kent, coğrafi konum olarak Habib Neccar Dağı ile Asi Nehri'nin kesiştiği noktanın güneybatısında kalan Amik Ovası'nda bulunmaktadır. Amik Ovası, askerî faaliyetlerin yanı sıra hem ticarete bir durak noktası hem de iletişim ağının sağlanmasında önemli bir konumda bulunuyordu. Antiokheia, sahip olduğu bu stratejik konumun avantajlarından yararlandığı gibi, olumsuz etkileriyle de kurulduğu günden beri mücadele etmiştir. Tarihi boyunca farklı uygarlıkların ilgisini çekerek sürekli istilalara maruz kalmıştır. Kentin M.Ö. 320 ile M.Ö. 31 yılları arasındaki Helenistik Dönemi'ni, M.Ö. 31 ile M.S. 324 yılları arasındaki Roma İmparatorluğu Dönemi takip etmiştir. İmparator Konstantinus'un 324 yılında mutlak hükümdarlığını ilan etmesinden, Perslerin 611 yılında kenti işgallerine kadar kentte Bizans İmparatorluğu hüküm sürmüştür. 628 yı-

linda Bizanslılar tarafından geri alınan kent 637/638 yılına kadar Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Kentin kaderi bu tarihte Arap hâkimiyetine girmesiyle değişmiştir. 28 Ekim 969 tarihinde Bizanslıların kenti yeniden ele geçmeleriyle başlayan ikinci Bizans hâkimiyet dönemi 1084'te son bulmuştur. 1098'deki Haçlı istilası Selçuklu hâkimiyetine son verirken, kurulan Antakya Haçlı Prenslüğü Dönemi 1268 yılında kentin Memlûklular tarafından ele geçirilmesine kadar sürmüştür. Osmanlılar tarafından 1516 yılında fethedilen kent, 1918'de Suriye'ye ilhak edilene kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış; 1939 yılında yapılan halk oylamasını takiben Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır.

Bulunduğu coğrafi konumun kent üzerindeki en olumsuz etkilerinden bir tanesi aktif fay hatlarının olduğu bir bölgede kurulmuş olmasıdır. Jeolojik özellikleri kenti Ürdün Rift Vadisi'nin kuzeyindeki aktif fay hattı üzerine konumlandırmaktadır. Bununla birlikte, kent Avrasya, Arabistan ve Afrika levhalarının tektonik hareketlenmelerinin de etkili olduğu bir bölgede yer alır. Afrika ve Arabistan levhalarının sürekli olarak Anadolu levhasını sıkıştırması, kentten geçen aktif fay hatlarının yanı sıra, bölgede münferit fay hatlarının da oluşmasına neden olmuştur. Öte yandan, yakın zamanlarda yapılan çalışmalar fay hatlarının geçtiği bölgelerde zemin mukavemet haritalarının oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Yapılan bu çalışmalar, günümüz Küçükdalyan Belediyesi'nin olduğu bölge -antik dönemdeki ada kısmı- ile antik çağlarda da kentin ana aksını oluşturan Kurtuluş Caddesi'nin (Colonnaded Street-Sütunlu Cadde) geç-

Türkiye tektonik hareketler haritası
Gökkaya, K; 2016, s.2*

Antiockheia Tyche heykeli. De Giorgi, Andrea U., Eger, A. Asa.; Antioch: A History, London: Routledge, 2021, s. 19

Vaiz Libanios'un eserleri, İmparator Julianus'un hiciv retoriği Misopogon ve Aziz İoannis Hrisostomos'un söylevlerine ek olarak; Bizans'ın ilk kronikeri olarak kabul edilen İoannis Malalas'ın Chronographia'sı ile kilise tarihçisi Evagrius Scholastikus'un Kilise Tarihi adlı eseri bu çalışmalardandır. Bu kaynaklar, kentin Arap hâkimiyetine girmeden önceki dönemde meydana gelen politik, ekonomik, sosyal, dinsel ve entelektüel olaylara farklı bakış açıları ile bakan çok değerli bilgileri aktarmaktadırlar. Kentte üç yüzyıldan fazla süren Arap hâkimiyetini takiben başlayan

ikinci Bizans hâkimiyet dönemi için Bizans ana kaynakları maalesef kısıtlı bilgi vermektedirler. Tarihçi Diyakoz Leon ile kroniker İoannis Skilicis eserlerinde kentin ele geçirilişi ve yeniden Bizanslaştırılması sürecine yoğunlaşmışlardır. Ayrıca, tarihçi Mes'ûdî, coğrafyacılar İstahrî ile İbn Havkal, kroniker Antakyalı Yahya, tarihçi İbnü'l Esîr, kroniker Urfalı Mateos ve tarihçi Azimî'nin eserleri de kentin bu dönemdeki topografyası ile meydana gelen depremlere yönelik bilgileri ihtiva etmektedir.

Yakın tarihimizde meydana gelen depremlerin büyüklük ve şiddetleri geliştirilen teknolojiler sayesinde belirlenmesine rağmen, böyle bir uygulamanın tarihsel süreçte meydana gelen depremlere yönelik yapılması mümkün değildir. Ancak, depremlerin kaynaklarda nasıl betimlendiği, meydana gelen fiziksel hasarlar ile can kaybı sayıları bize ipuçları sunmaktadır. Kentte meydana gelen 13/14 Eylül 458 depremi Evagrius Scholastikus tarafından "olağanüstü bir titreme ve yer sarsıntısı" olarak, 9 Temmuz 551 depremi ise İoannes Malalas tarafından "şiddetli ve büyük" olarak tanımlanmıştır. 12. yüzyıl Ermeni kronikeri Urfalı Mateos 1053-1054 depremini "korkunç ve dehşet veren bir alametin ardından Antiokheia'da vahim bir olay meydana geldi" şeklinde belirtmiştir.¹¹ Yazılı kaynaklar can kaybına yönelik bilgileri çok nadir de olsa içermektedirler. Antiokheia'da devlet memuru olarak görev yapan ve 20/29 Mayıs 526 depremini birebir yaşayan İoannes Malalas, ölen kişi sayısını 250.000 olarak belirtirken, bu sayı tarihçi Prokopius tarafından 300.000 olarak verilmiştir. Depremin yaraları sarılmadan, 29 Kasım 528 tarihinde meydana gelen yeni depremde hayatını kaybeden kişi sayısı İoannes Malalas tarafından 5.000 olarak verilirken, 9. yüzyıl kronikeri İtirafçı Theophanes bu sayıyı 4.870 olarak belirtmiştir. Can kaybının sayısal olarak belirtildiği diğer bir deprem 31 Ekim 587/588 tarihinde meydana gelmiştir. Günlük ekmek tüketimindeki azalmadan yola çıkılarak ölen kişi sayısının yaklaşık olarak 60.000 civarında olduğu depremin görgü tanığı Evagrius Scholastikus tarafından belirtilmiştir.¹²

Kaynaklardan kaydedtiğimiz üzere, Antiokheia kenti¹³ Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde

Antiockheia
kentinin Peutinger
Levhaları'ndaki
detaylı görüntüsü.
<https://www.tabula-peutingeriana.de/>

Haraparası Mahallesi'nde yapılan kazılarda yan yatmış halde ortaya çıkarılan sütunlar. Pamir, H; 2013, s.112¹⁴

kaldığı yaklaşık dört yüz otuz yıl boyunca büyük ve küçük çaplı yirmi altı deprem yaşamıştır. 13/14 Eylül 458; 4/7 (?) Ekim 525; 20/29 Mayıs 526; 29 Kasım 528; 9 Temmuz 551; 580/581; 31 Ekim 587/588 ile 1053/1054 depremleri bu süreçte kent ve çevresinde meydana gelen en yıkıcı depremlerdendir. Bu depremler arasında neden oldukları tahribat ve sonuçları itibarıyla 13/14 Eylül 458 depremi, 20/29 Mayıs 526 depremi ile 29 Kasım 528 depremi öne çıkmaktadır. Antiokeia ve çevresinde 1932-1939 yılları arasında Princeton Üniversitesi tarafından yapılan kazılar ile günümüzde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılardan elde edilen arkeolojik bulgular, kaynakların bu depremlerin neden olduğu fiziksel tahribat ile yıkımın ne kadar büyük olduğuna yönelik sundukları bilgileri doğrulamaları açısından önemlidir. Kenti neredeyse her açıdan kullanılamaz hale getiren bu depremler, kentin ekonomisini, demografik yapısını ve en çok da topografyasını etkilemiştir.

Antiokeia kentinin Bizans İmparatorluğu hâkimiyet dönemlerinde yaşadığı depremler

#	Tarih	Oluş Zamanı	Lokasyon	Şiddet ¹⁵
Bizans İmparatorluğu Birinci Hâkimiyet Dönemi (324-637/638)				
1	361	-	Antiokeia	VIII
2	21 Temmuz 365	Gun doğumundan sonra	-	X
3	396	-	Antiokeia	III
4	13/14 Eylül 458	Gun doğumunda	Antiokeia	XI
5	6 Kasım 472	-	Anadolu topraklarında	VII
6	7 Eylül 513	-	Antiokeia	III
7	4/7 (?) Ekim 525	-	Konstantinopolis, Antiokeia, Kastamonu	XI
8	20/29 Mayıs 526	-	Antiokeia	XI
9	29 Kasım 528	Sabah 03.00 suları	Antiokeia	XI
10	531-534	-	Antiokeia	III
11	Şubat 548	-	Antiokeia	III
12	9 Temmuz 551	-	Antiokeia, Lübnan	IX
13	558	-	Antiokeia	V
14	Aralık 561	-	Antiokeia, Adana	III
15	Haziran 572	-	Dünya geneli	IV
16	580/581	Gun ortası	Antiokeia	IX
17	31 Ekim 587/588	Sabah 03.00 suları	Antiokeia	IX
18	2 Nisan 601/602	-	Dünya geneli	VIII
Bizans İmparatorluğu İkinci Hâkimiyet Dönemi (669-1084)				
19	972	-	Antiokeia	VII
20	12 Mart 1036-11 Mart 1037	Gun ortası	Antiokeia	VIII
21	5 Ağustos 1050	Gunün perkensaatlerinde	Antiokeia, Çankırı	VIII
22	1053/1054	-	Antiokeia	IX
23	30 Temmuz-27 Ağustos 1063	-	Doğu Akdeniz kıyıları, Antiokeia	VIII
24	1072	-	Antiokeia	VII
25	1074/1075	-	Antiokeia	VI
26	1080/1081	-	Doğu Akdeniz kıyıları, Antiokeia(?)	VI

Sadece depremler değil; yangın, kuraklık, sel, salgın hastalıklar gibi farklı doğal afetlerin neden olduğu fiziksel ve psikolojik sonuçların üstesinden gelinmesine yardımcı olmak imparatorların önceliklerindendi. Bu bağlamda, yaşananlar yer sarsıntılarını takiben başkent Konstantinopolis'ten ivedilikle sağlanan finansal ve manevi desteklerle tadilat ve onarımlar yapılmıştır. Sağlanan bu yardımlar, hiç şüphesiz halkın depremlerin olumsuz etkilerine direnç göstermelerine ve kısa sürede toparlanarak kentte yaşamın devam etmesini sağlamıştır. Depremleri takiben imparatorluk idaresinden gelen finansal destek iki şekilde yapılmaktaydı: depremden etkilenen kentlerin vergiden muaf tutulması ve bu kentlere ek bütçe sağlanması. 13/14 Eylül 458 depremini takiben yayınlanan genelge ile, kent yıllık olarak ödemekle yükümlü olduğu 1.000 talent altın vergiden, kent halkı da yıkılan binaları için ödemekle yükümlü oldukları vergiden muaf tutulmuşlardır. Kentin ekonomik olarak yeniden canlandırılması, halkın kenti terk etmesinin önüne geçerek demografik yapının toparlanmasını sağlamak amacıyla benzer bir davranış 29 Kasım 528 depremi sonrasında da görülmektedir. İmparator Justinianus'un kararı ile sadece Antakya değil, depremden etkilenen Samandağ ve Lazkiye de üç yıl süre ile vergiden muaf tutulmuşlardır.¹⁶ Kronik ve tarihçilerin eserleri bize Antiokeia'da art arda meydana gelen 20/29 Mayıs 526 depremi ile 29 Kasım 528 depremi sonrasında, kente önce beş centenaria, daha sonra da 200 litrai ek bütçe aktarıldığını belirtirler. Sağlanan bu ek bütçelerle, tadilat ve yeniden yapılandırma faaliyetleri kapsamında kullanım ve ihtiyaç aciliyetlerine göre kilise, su kanalları, yollar, köprüler, hamamlar gibi kamu yapılarına öncelik verilmiştir.¹⁷

İmparatorlar depremi yaşayan halkın acılarını paylaşmışlar ve verdikleri manevi destek ile alçak gönüllüklerini göstermeye çalışmışlardır. Hükümlerini süresince kentin geçirdiği iki yıkıcı depremlerle savaşı İmparator Julianus, 4/7 (?) Ekim 525 depremi sonrasında, Noel kutlamalarına imparatorluk tacını takmadan katılmıştır. Benzer bir davranış da 20/29 Mayıs 526 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında göstermiştir. Deprem haberinin Konstantinopolis'e ulaşmasının ardından eğlence ve oyunlar iptal edilmiştir. İmparator, Paskalya tatili sonrasında Ayasofya Kilisesi'nde düzenlenen dini kutlamalara tacını takmadan katılmış, üzüntüsünü sembolize etmek üzere devlet erkânı ile beraber er-guvan rengi pelerin giymiştir.¹⁸

Artçı sarsıntıları bir yıla yakın süren 4/7 Ekim 525 depremi hakkında bilgi veren kaynaklar, nedeni belli olmayan bir şekilde çıkan ve altı ay süre ile devam eden yangının kente verdiği zarardan bahsederler. Kent sağlanan maddi desteklerle toparlanmaya ve yıkımların neden olduğu tahribatı ortadan kaldırmaya çalışırken tarihinin en büyük yer sarsıntılarında birini yaşar. Şiddetinin 7.0'dan daha büyük olduğu tahmin edilen 20/29 Mayıs 526 depremine yönelik sunulan bilgiler; deprem sonucunda oluşan kaos, ne-

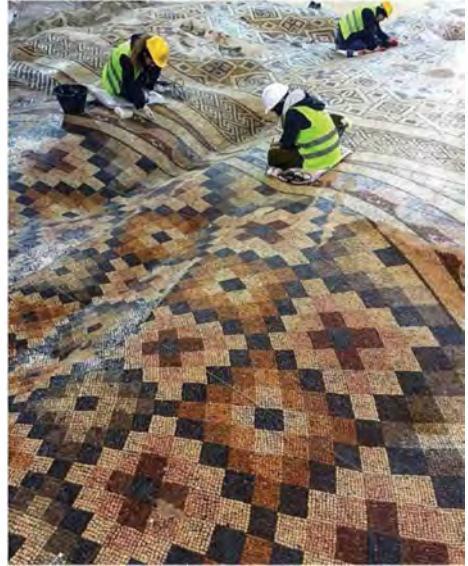
den olduğu tahribatın büyüklüğünü, imparatorların depremler karşısındaki tavırlarını, yapılan hayırsever yardımları, halkın tepkisini göstermesi açısından önemlidir. Kentin yerlisi ve depremi birebir yaşayan biri olarak, İoannes Malalas hiçbir kaynağın belirtmediği detayları paylaşır:

İmparator Julianus'un hükümranlığının yedinci yılında, Mayıs ayında ve Olybrius'un konsüllüğü sırasında Antiokheia kenti beşinci¹⁹ kez Tanrı'nın gazabına uğradı. Oluşan korku ve kaos o kadar büyüktü ki, nereden geldiği belli olmayan ateş kıvılcımları havada belirirdikten sonra etrafta bulunan herkesi yıldırım çarpmış gibi yaktı. Deprem sırasında yeryüzünden çıkan yıldırımlarla yeryüzü adeta suyun kaynaması gibi dalga dalga oldu. Binaların temelleri yerlerinden oynayıp, yanarak kül oldular; depremden kaçanlar bile bu alevlerden nasiplerini aldılar. Bu, o kadar muazzam ve inanılmaz bir olaydı ki, ateş, yağmur gibi havadan fışkırıyor ve sağanak şeklinde olan alevler yeryüzünde haykıranları bile içine çekiyordu. Depremin neden olduğu yıkım neticesinde Antiokheia ıssızlaştı ve dağın yamacındaki yapılar dışında hiçbir yapı ayakta kalmadı. Depremden etkilenmeyen ne bir şapel ne bir manastır ne de başka bir dini yapı vardı; her şey yıkıldı. İmparator Konstantinus tarafından inşa edilen Büyük Kilise, Tanrı'nın gazabı sonucunda her yer yerle bir olduğunda yedi gün süre ile ayakta kaldı, ancak daha sonra o da yanarak yıkıldı. Aynı şekilde, bu ilahi felaket sırasında yıkılmayan neresi varsa, çıkan yangın sonucunda temellerine kadar yıkıldılar.... Deprem İsa'nın göğe yükselişinin kutlandığı dini bayram sırasında olduğu için kentte çok sayıda ziyaretçi vardı... Enkaz altında kalanlar sağ olarak çıkarılmış olsalar da daha sonra vefat ettiler. Depremden kurtulan bazı kişiler kurtarıldıkları kadar eşyalarını yanlarına alarak kenti terk ettiler. Bu kişiler köylülerin saldırılarına uğradılar ve eşyaları çalınarak öldürüldüler. Ancak, bu olay da bile Tanrı'nın lütfkâr cezası kendini gösterdi; bu hırsızların hepsi vahşi bir şekilde öldü, bazılarının bedenleri çürüdü, bazıları kör oldu ve günahlarını itiraf ettikten sonra ruhlarnı teslim ettiler. Yağma yapanlardan bir tanesi de Thomas adında soylu bir kişi idi. Kentin yaklaşık beş kilometre dışında Aziz Julianus Kapısı denilen yerde yaşayan bu kişi, hizmetkarları aracılığıyla depremden kaçanların her şeylerini çaldı. Dört gün süre ile yağma yaptı; sağlığı yerinde olmasına rağmen Tanrı'nın onu cezalandırması sonucu aniden öldü. Tanrı'nın insanlara acıma duygusunu gösterdiği başka olaylar da oldu. 20-30 gün süre ile enkaz altında kalan hamile bir kadın sağlıklı bir şekilde enkazdan kurtarıldı. Ayrıca, enkazın altında doğum yapanlar bebekleri ile beraber zarar görmeden kurtuldular. Aynı şekilde depremden otuz gün sonra sağ olarak kurtarılan çocuklar bile oldu... Depremin ardından on sekiz ay süre ile artçı sarsıntılar devam etti. Samandağ

ve Harbiye'de de birçok yapı yıkıldı. İmparator depreme zarar gören kentlere maddi yardımda bulundu...²⁰

Malalas'ın depremi tasviri, yıkımın ne derece büyük olduğunu bize aktarıırken, yerinde ve zamanında müdahalenin önemini vurgulaması, insanoğlunun günümüzde yaşanan depremlerde olduğu gibi geçmişte de benzer davranışları sergilediğini göstermesi açısından önemlidir. 526 depremi aynı zamanda, deprem sonrasında idari sürecin organize ve planlı bir şekilde yürütülmesinin önemini vurgulamaktadır:

İmparator, aynı sene içinde bürokratlarından Karinus'u bir miktar finansal destek ile beraber kente gönderdi. Onunla beraber ayrıca, Patrik Phokas ile daha önce kentte yaşayan ve kenti ve çevresini iyi bilen Asterios'tan oluşan bir komisyonu, kentin yeniden yapılanmasını, su kanallarının ve köprülerin inşasının tamamlanmasını sağlamak üzere görevlendirdi.²¹

Haraparası Mahallesi'nde Müze Otel'in inşaatı sırasında ortaya çıkarılan ve yüzeyde depreme bağlı olarak oluşan dalgalanmaları gösteren mozaik. onedio.com internet sitesi²²

Yakto Mozaik'i'nde bulunan çokgen kubbeli yapı
Cimok, F; 2000, s. 260²³

Yavaş yavaş kendini toparlayan ve hayatın normalle dönmeye başladığı kent, 526 depremine benzer büyüklükte yeni bir depremi yaşamıştır. Çarşamba gününe denk gelen 29 Kasım 528 tarihinde sabahın erken saatlerinde meydana gelen bu yıkıcı deprem, kaynakların belirttiğine göre artçı sarsıntıları ile beraber yaklaşık bir saat kadar sürmüştür. İtirafçı Theophanes'in deprem tasviri imparator ve halkın tavırlarını göstermesi açısından önemlidir:

Yer sarsıntısı yaklaşık bir saat kadar sürdü ve gökyüzünden korkunç bir ses geldi. Kentteki bütün binalar, kent surları ve hatta daha önceki depremde yıkılmayan bütün eski yapılar bu depremden etkilendiler. İmparatorların maddi destekleri ve halkın kendi olanakları ile yaptıkları binalarla eski ihtişamını yakalayan kentteki bütün yapılar yıkıldı. Herkes yalınayak yürüyerek, ağlayıp, kendilerini karın içine attılar ve 'Tanrım, bize merhamet göster, bizi koru' diye dua ettiler. Dindar bir kişiye rüyasında, depremden kurtulan herkesin evlerinin kapılarının pervaz kısmına 'İsa bizimle, dayanın', diye yazılmasını ilettiği rivayet edilir. Bu yapıldıktan sonra ancak Tanrı'nın gazabı sona ermiştir. İmparator ve imparatoriçe (Theodora) bir kere daha, yeniden yapılanma ve onarım masrafları için yüklü miktarda finansal desteği kente göndermişlerdir.²⁴

Kentin adının "Theoupolis" olarak değiştirildiğini gösteren sikkenin ön ve arka yüzü. NumisBids Müzayede İnternet Sitesi²⁵

Yaşanılan bu depremle yerle bir olan kentin adı İmparator Justinianus'un yayınladığı bir genelge ile 'Tanrı'nın Kenti' anlamına gelen "Theoupolis" olarak değiştirilmiştir.²⁶ Kaynaklar bu değişikliğin neden yapılmış olduğuna yönelik bir bilgiyi paylaşmamışlardır. İmparator böyle bir değişiklikle, Hristiyanlık dininin yayılmasında önemli bir rolü olan kente yeni bir dini statü kazandırmayı amaçlayarak, halkının acılarını paylaştığını göstermek istemiş olabilir. Kaynakların yazılı olarak ilettikleri bu bilgi nümizmatik verilerle de desteklenmesi bakımından önemlidir.

Kentte yaşanan ve büyük yıkımlara yol açan 528 depremi sonrasında, kentin eski haline ivedilikle kavuşmasını sağlamak amacıyla İmparator Justinianus tarafından kentsel düzenleme faaliyetleri başlatılmıştır. 528 depremini takiben resmi olarak başlatılan kentsel düzenleme faaliyetlerinin, 13/14 Eylül 458 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında yavaş yavaş başladığını söylemek mümkündür. Kentin ada kısmını²⁷ yoğun bir şekilde etkileyen depremin

neden olduğu tahribata bağlı olarak, kentin bu kısmı terkedilmeye başlanmıştır. Evagrius Scholastikus'un deprem tasviri ada kısmındaki tahribatın ne derece büyük olduğunu anlamamıza yardımcı olması açısından önemlidir:

... Bu deprem, kentin ada kısmında bulunan hemen hemen bütün yapıları yerle bir etti.

Burası, bina yaptırmak için adeta birbirleriyle yarışan imparatorların cömertlikleri sayesinde sayısız yapı ile dolmuş, boş veya terkedilmiş hiçbir bir alanın olmadığı bir yer haline gelmişti. Sarayın birinci ve ikinci kısımları yıkılmış, ancak diğer kısımları buraya bitişik olan ve kullanılmayan hammamla beraber ayakta kalmıştı... Sarayın önünde ve hemen yakınında bulunan tetrapylon'un sütunları ile hipodromun giriş kapısındaki kuleleri ve yakınlarda bulunan bazı sütunlu yapılar da yıkılmıştı...²⁸

Samandağ'daki Dor Tapınağı'nda deprem sonucunda yıkılan sütun tamburları. Princeton Üniversitesi Antioch-on-the-Orontes Arşivi²⁹

Ada kısmının depremde ağır hasar alması sonucunda, bu bölge yaşamsal alan olarak terk edilmeye başlanmış, kentin merkezi bugün Antakya kent merkezinin de olduğu batıya doğru kaymıştır. Yazılı kaynaklar ile arkeolojik bulgular bu bölgenin zamanla taş ocaklarına dönüştüğünü ve endüstriyel bölge olarak kullanıldığını teyit etmektedir. 5. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu dönüşüm, İmparator Justinianus'un uygulamaları neticesinde 6. yüzyılda tamamlanmıştır.

İmparatorun hükümrانlık dönemi boyunca uygulanan imar faaliyetleri hakkında detaylı bilgi veren tarihçi Prokopius, Yapılar Hakkında (De Aedificiis) adlı eserinde kentte uygulanan değişiklikler ile ilgili detaylı bilgiler sunar. Buna göre; antik çağlarda yapılan ve kentin istilasını zorlaştıran uzun kent surları, depremler sonucunda savunmasız kalan kenti korunaklı hale getirmek için yeniden düzenlenmiştir. Kentin doğusu ile batısını ayıran Asî Nehri'nin akış yönü değiştirilmiş ve bugünkü nehir yatağı oluşturularak kentin daha fazla genişlemesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Depremin neden olduğu enkaz kentin dışına taşınmıştır. Kent dışından getirilen mimar ve ustalarla kentin sokak ve cadde sistemi yeniden belirlenmiştir. Halkın günlük ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak çeşmeler, su

Princeton Üniversitesi tarafından Aşağıokçular Köyü'nde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan ve depremden etkilenen mozaik. Levi, D; 1947, s. 26³⁰

kanalları, hamamlar, köprüler, tiyatro, hastaların bakımlarının yapılması için kadın ve erkekler için özel imarethaneler ile kent dışından gelenlerin kalması için misafirhaneler inşa edilmiştir.³¹

Yürürlüğe konulan bu kentsel düzenleme neticesinde, kent eskiye nazaran daha küçük bir ölçekte

inşa edilmiş olsa da, Arap istilasına kadar Bizans İmparatorluğu için Doğu'daki en önemli kent olma statüsünü korumuştur. Arap hâkimiyetine girdiği dönemde ise Bizans'a karşı yürütülen askeri hareketler için hudut bölgesi olarak kullanılmıştır. Kent, 969 yılında Bizanslılar tarafından yeniden ele geçirilmesiyle canlansa da, imparatorların özel ilgi alanında olmaması nedeniyle eski ihtişamını yakalaması maalesef mümkün olmamıştır. Kentin yeniden ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra meydana gelen 972 depreminde kent surları yıkılmıştır. Kenti savunmasız bir konumda bırakan bu depremde zarar gören surların tamirat ve onarımları, Konstantinopolis'ten gelen yardımlarla tamamlanmıştır.

Birbiri ardına yaşanan büyük ve küçük çaplı depremler, kentin topoğrafyası başta olmak üzere demografik yapısını ve ekonomisini etkilemiştir. Yapılan tadilat ve onarımlar başarılı olarak tamamlansa da yaşanan her yeni depremde kent yeniden başa dönmüştür. Halk depreme ve depremin sonuçlarına direnç göstermiştir. Bu direnç, belki de kurulduğu günden beri yaşamın coğrafi konum olarak aynı yerde devamını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Yakın zamanlarda kentin tecrübe ettiği yıkıcı depremler, sonuç ve etkileri itibarıyla 20/29 Mayıs 526 depremi ve 29 Kasım 528 depremi ile benzerlik göstermektedir. İnanıyoruz ki, Hatay halkı geçmişte olduğu gibi bugün de depremin yaralarını kısa sürede sarak, toparlanacak ve farklı kültürlerin ve dinlerin bir arada barış içinde yaşadığı bir kent olma özelliğini sürdürecektir.

MEVLÜDE BAKIR - ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

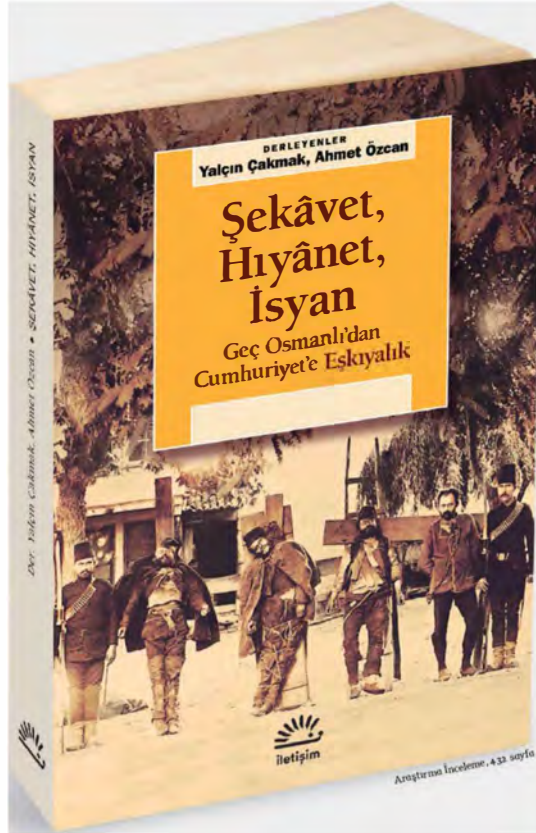
- 1 Korkmaz, Hüseyin; "Antakya'da zemin özellikleri ve deprem etkisi arasındaki ilişki", Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafya Bilimler Dergisi, No: 4/2, 2006, ss. 47-63; Özşahin, E., Özder, A.; "Antakya şehri ve jeomorfolojik birimleri arasındaki ilişkinin zamansal değişimi (Hatay)", Fiziki Coğrafya Araştırmaları, No: 5, 2011, ss. 659-678.
- 2 Gökkaya, K.; "Geography analysis of earthquake damage in Turkey between 1900 and 2012", Geomatics, Natural Hazards and Risk, 7/6, 2016, ss. 1-14.
- 3 Julian; The Works of the Emperor Julian, Vol.1, W.C. Wright (trans), Harvard University Press, 1949, s. 105.
- 4 <https://www.newadvent.org/fathers/190103.htm>, erişim 6 Mart 2023, 20.59.
- 5 Downey, G; Oratio 11 in Praise of Antioch, Proceedings of the American Philosophical Society, No: 103/5, 1952, ss. 652-686.
- 6 Gonosová, A; "City and the People", Antioch, The Lost Ancient City, C. Kondoleon (ed), 2000, ss. 115-129.
- 7 Tabula Peutingeriana internet sayfası, <http://www.tabula-peutingeriana.de/>, erişim 6 Mart 2023, 21.27.
- 8 Levi, Annalina C., Trell, B.; "An Ancient Tourist Map", Archaeology, 17/4, 1964, ss. 227-236.
- 9 Bakınız 7 numaralı not.
- 10 Detaylı bilgi için; Bakır, M; Impact and Consequences of Earthquakes in Byzantine Constantinople and Its Vicinity, A.D. 342-1454, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2002.
- 11 Evagrius Scholasticus; Ecclesiastical History, M. Whitby (trans), Liverpool: University Press, 2000, s. 94; John Malalas; The Chronicle of John Malalas, E. Jeffreys, R. Scott (trans), Melbourne: Australian Association of Byzantine

- Studies, 1986, s. 241; Matthew of Edessa; The Chronicle of Matthew of Edessa, Armenia and the Crusades (10th and 12th centuries), A.E. Dostourian (trans), London: University Press of America, 1993, s. 84.
- 12 John Malalas, a.g.e., ss. 239, 257; Prokopius, History of the Wars, Vol.1, H.B. Dewing (trans), London, New York: William Heinemann, The Macmillan Co, 1914, s. 383; Theophanes Confessor, The Chronicle of Theophanes the Confessor, Byzantine, and Near Eastern History A.D. 284-813 C. Mango, R. Scott (trans), Oxford: Clarendon Press, 1997, s. 270; Evagrius Scholasticus, a.g.e., s. 299.
- 13 Antiocheia kentinin 4. ve 13. yüzyılları arasında yaşadığı depremlerle ilgili detaylı çalışma için; Bakır, M; The Effects of Earthquakes in Antioch and Its Vicinity: Evidence of Repair, Rebuilding and Urban Reorganization Between the Fourth and Thirteenth Centuries, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2022.
- 14 Pamir, H.; "Antakya ve Kentiçi Kurtarma Kazıları", Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri, 21-24 Mayıs 2013, A. Özürat, Ç. Uygun (Eds.), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, ss. 101-114.
- 15 Kaynakların bulunduğu veriler ışığında, depremlerin şiddet değerlendirmesi Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü tarafından sağlanan Magnitüd/Şiddet Karşılaştırma Tablosu baz alınarak yapılmıştır. <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/xMercalli.htm>, erişim 7 Mart 2023, 22.30.
- 16 Evagrius Scholasticus, a.g.e., s. 96; John Malalas, a.g.e., s. 258.
- 17 John Malalas, a.g.e., ss. 242, 258; Evagrius Scholasticus, a.g.e., s. 270.
- 18 Michael Glykas; Annales, I. Bekker (trans), Bonn:

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 1856, ss. 494-495; John Malalas, a.g.e., s. 241.

- 19 John Malalas'ın en önemli özelliklerinden biri tanesi, dünyanın yaratılışından 565 yılına kadar olan olayları anlatması ve on sekiz ciltten oluşan Chronographia adlı eserinde, bitimlediği depremleri sayma alışkanlığının olmasıdır.
- 20 John Malalas, a.g.e., ss. 238-241.
- 21 John Malalas, a.g.e., s. 242.
- 22 <https://onedio.com/haber/antakya-da-bir-otel-insaat-sirasinda-tesaduf-eseri-kesfedilen-bu-essiz-mozaike-hayran-kalacaksiniz-87215>, erişim 15 Ekim 2020, 22.42.
- 23 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Yakto Mozağı, Harbiye'den Antiocheia'ya doğru yürüyüş formatı şeklinde, bir nevi kent haritası tarzında, kenarlarında dini ve kamuya ait önemli yapıların gösterildiği önemli bir mozaiktir. Cimok, Fatih; A Corpus Antioch Mosaics, İstanbul: A Turizm Yayınları, 2000.
- 24 Theophanes Confessor, a.g.e., s. 270.
- 25 Theophanes Confessor, a.g.e., s. 270; John Malalas, a.g.e., s. 258.
- 26 <https://www.numisbids.com/n.php?pl=lot&id=33336&lot=557>, erişim 1 Kasım 2021, 23.31.
- 27 Kentin ada kısmı kaynaklarda bazen "Yeni Kent" bazen de imparatorluk sarayının burada olmasından dolayı "Basileia" olarak adlandırılmıştır.
- 28 Evagrius Scholasticus, a.g.e., ss. 94-96.
- 29 <http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/16520>, erişim 9 Ekim 2021, 19.40.
- 30 Levi, D; Antioch Mosaic Pavements Vol.1, Princeton: University Press, 1947.
- 31 Prokopius; Buildings, H.B. Dewing, G. Downey (trans.), Harvard: University Press, 1940, ss. 165-173.

Osmanlı'ndan Cumhuriyet'e uzanan dönemde eşkıyalığın tezahürleri

Şekâvet, Hıyânet, İsyân'da 19. yüzyıl Osmanlısı'ndan Cumhuriyet'e uzanan dönemde, genel olarak eşkıyalık olarak adlandırılan, kaçakçılık ve isyan hareketlerini de içeren pratikler ve söylemler ele alınıyor. Yalçın Çakmak ve Ahmet Özcan'ın derledikleri kitapta, devletin ve karşı direnç merkezlerinin nasıl konumlandıklarına ışık tutuluyor.

Balkanlar'da, Anadolu, Kürdistan ve Arap vilayetlerinde tırmanan şiddeti denetim altına almak adına yapılan ıslahatlardan ve eşkıyalığın farklı alanlardaki görüngülerinden hareket ederek, devlet söylemi ve pratiklerinde, toplumsal yaşamda, edebiyatta, sinemada ve folklorda eşkıyalığın tezahürleri inceleniyor.

Dijital Beşerî Bilimler: Yapay Zeka ve Biz

MEHMET KURU

DİJİTAL BEŞERÎ BİLİMLER NEDİR?

Dijital beşerî bilimler, dijital teknolojileri kullanarak insan davranışlarını, toplumsal etkileşimleri ve kültürü inceleyen bir araştırma disiplindir. Bu alanda çalışan araştırmacılar, bilgisayarlar, internet, sosyal medya ve diğer dijital teknolojiler aracılığıyla büyük veri setlerini analiz ederek insan davranışları, düşünceleri ve kültürel normlar hakkında bilgi edinirler.

Dijital beşerî bilimler, insan bilimleri alanında birçok disiplini içerir. Bu disiplinler arasında antropoloji, sosyoloji, psikoloji, tarih, dilbilim ve edebiyat gibi alanlar yer alır. Dijital beşerî bilimler araştırmaları, insan davranışlarının karmaşıklığına ve çeşitliliğine ışık tutar ve bilgisayar bilimleri, istatistik ve veri analizi yöntemlerini kullanarak bu davranışların nedenlerini ve sonuçlarını anlamayı hedefler.

Dijital beşerî bilimler, kültürel mirasın dijitalleştirilmesi ve korunması, dijital kültür ürünlerinin yaratılması ve dağıtımı, dijital insan hakları ve dijital toplulukların oluşumu gibi konularda da çalışmalar yürütür. Bu alanda çalışan araştırmacılar, teknolojik gelişmelerin insan davranışlarına ve kültürüne olan etkilerini anlamak ve geleceğin dijital kültürüne yönelik tahminlerde bulunmak için çalışırlar.

Osmanlı ve Türkiye çalışmaları alanında, dijital Beşerî bilimler yöntemleri takip edilerek yapılan araştırmalar nelerdir?

Osmanlı ve Türkiye çalışmaları alanında dijital beşerî bilimler yöntemleri kullanılarak yapılan araştırmalar şunlardır:

• **Dijital arşivlerin kullanımı:** Osmanlı ve Türkiye tarihiyle ilgili arşiv belgeleri dijitalleştirilerek internet üzerinden erişime açılmaktadır. Bu belgelerin dijitalleştirilmesiyle birlikte araştırmacılar, belge koleksiyonlarına daha kolay ve hızlı bir şekilde erişebilirler. Ayrıca dijital arşivler sayesinde araştırmacılar belgeleri kolayca filtreleyerek aradıkları bilgilere daha hızlı bir şekilde erişebilirler.

• **Metin madenciliği:** Osmanlıca ve Türkçe metinlerin dijitalleştirilmesi sayesinde, metin madenciliği yöntemleri kullanılarak bu metinlerin içeriğindeki önemli kelimeler ve konular belirlenebilir. Bu yöntem, büyük ölçekli veri analizlerinin yapılmasına olanak tanır.

• **Sosyal medya analizi:** Sosyal medya platformları, Osmanlı ve Türkiye çalışmaları için önemli bir kaynak haline gelmiştir. Bu platformlar üzerinden yapılan paylaşımlar ve tartışmalar, Osmanlı ve Türkiye tarihi hakkında önemli bilgiler sağlayabilir. Sosyal medya analizi yöntemleri kullanılarak bu bilgilere erişilebilir ve analiz edilebilir.

• **Coğrafi bilgi sistemleri:** Coğrafi bilgi sistemleri, Osmanlı ve Türkiye tarihi çalışmalarında kullanılan bir diğer dijital beşerî bilimler yöntemidir. Bu yöntem, haritalama ve mekânsal analizler yapmak için kullanılır. Osmanlı ve Türkiye toprakları hakkında detaylı bilgileri içeren haritalar, bu yöntemler sayesinde kolayca oluşturulabilir ve analiz edilebilir.

• **Veri görselleştirme:** Osmanlı ve Türkiye tarihiyle ilgili verilerin görselleştirilmesi, araştırmacıların verileri daha iyi anlamalarına ve önemli bilgileri keşfetmelerine yardımcı olur. Bu yöntem, verilerin grafikler ve haritalar gibi görsel formatlarda sunulması yoluyla gerçekleştirilir.

Yapay zeka kullanımının, sosyal ve beşerî bilimlerde yürütülen araştırmalarda giderek artan şekilde yer bulacağını varsayarsak, dijital beşerî bilimler alanındaki yenilikler, Osmanlı ve Türkiye çalışmaları açısından önümüzdeki on yılda nasıl bir etki yaratabilir?

Yapay zeka kullanımının, sosyal ve beşerî bilimlerde giderek artan şekilde yer bulması, dijital beşerî bilimler alanındaki yeniliklerin Osmanlı ve Türkiye çalışmaları açısından da önemli etkiler yaratmasına neden olabilir. Özellikle aşağıdaki alanlarda etkili olması beklenir:

- **Veri analizi:** Yapay zeka teknolojileri, Osmanlı ve Türkiye tarihiyle ilgili verilerin analizinde kullanılabilir. Bu teknolojiler sayesinde büyük veri kümeleri analiz edilerek, belirli desenler ve ilişkiler keşfedilebilir. Böylece Osmanlı ve Türkiye tarihiyle ilgili daha detaylı ve kapsamlı bilgiler ortaya çıkarılabilir.
- **Dil işleme:** Osmanlı Türkçesi gibi eski Türk dillerinin dijitalleştirilmesi ve anlaşılması için yapay zeka teknolojileri kullanılabilir. Bu teknolojiler, Osmanlıca belgelerin daha hızlı ve doğru bir şekilde çevrilmesine yardımcı olabilir.
- **Makine öğrenmesi:** Osmanlı ve Türkiye tarihiyle ilgili verilerin makine öğrenmesi algoritmalarıyla işlenmesi, özellikle tarihsel olaylar ve süreçlerin daha iyi anlaşılması için önemlidir. Bu teknolojiler sayesinde, tarihsel olaylar ve süreçlerin nedenleri ve sonuçları daha iyi anlaşılabilir.
- **Arşivlerin dijitalleştirilmesi:** Yapay zeka teknolojileri, Osmanlı ve Türkiye tarihiyle ilgili arşiv belgelerinin dijitalleştirilmesi sürecinde kullanılabilir. Bu teknolojiler, belgelerin otomatik olarak taranmasını ve indekslenmesini sağlayabilir. Bu sayede arşiv belgelerine daha hızlı ve kolay bir şekilde erişilebilir.
- **Sanal tarih müzeleri:** Yapay zeka teknolojileri, Osmanlı ve Türkiye tarihi hakkında sanal tarih müzeleri oluşturulmasına yardımcı olabilir. Bu teknolojiler sayesinde, kullanıcılar tarih müzelerinde sanal olarak gezebilir ve tarih hakkında daha fazla bilgi edinebilir.

Bu ve benzeri yenilikler, Osmanlı ve Türkiye çalışmalarında daha kapsamlı ve derinlemesine araştırmaların yapılmasına olanak tanıyabilir. Ancak yapay zeka teknolojilerinin kullanımı, doğru bir şekilde yönetilmediği takdirde yanlış sonuçlara neden olabilir. Bu nedenle, teknolojilerin doğru bir şekilde kullanılması ve sonuçların doğruluğunun kontrol edilmesi önemlidir.

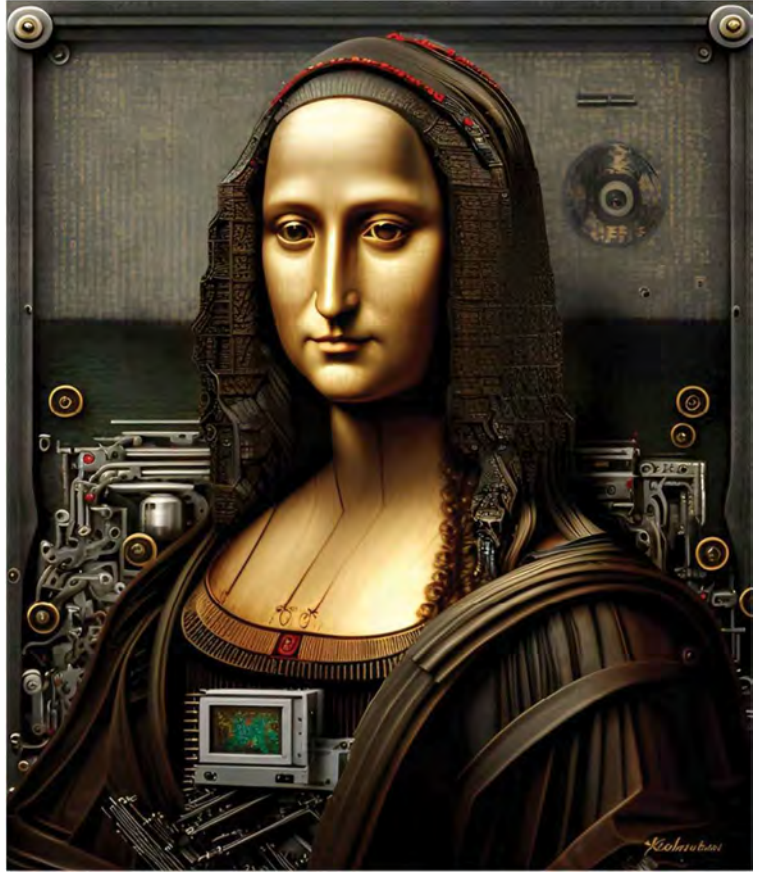
Yapay zeka teknolojilerinin kullanımı, Osmanlı ve Türkiye araştırmaları açısından ne gibi yanlış sonuçlara neden olabilir?

- **Yanlış anlamlandırma:** Yapay zeka teknolojileri, doğal dil işleme ve metin madenciliği gibi alanlarda kullanıldığında, bazen yanlış anlamlandırmalara neden olabilir. Özellikle eski dönemlere ait metinlerin analizinde, yapay zeka teknolojilerinin anlamlandırma hataları yapması mümkündür. Bu da yanlış sonuçlara neden olabilir.
- **Veri seçimi:** Yapay zeka teknolojileri, araştırmalarda kullanılan verilerin seçiminde de bazen hatalara neden olabilir. Özellikle büyük veri kümelerinin analizinde, teknolojilerin yanlış veri seçimi yapması mümkündür. Bu da araştırmaların sonuçlarını yanıltıcı hale getirebilir.
- **Önyargı:** Yapay zeka teknolojilerinin önyargılı olması mümkündür. Özellikle algoritmaların eğitiminde kullanılan verilerin yanlış veya önyargılı olması, teknolojilerin sonuçlarının da önyargılı olmasına neden olabilir.
- **İnsan faktörünün göz ardı edilmesi:** Yapay zeka teknolojilerinin kullanımı, bazen insan faktörünü göz ardı edebilir. Özellikle tarih gibi alanlarda, insanların neden-sonuç ilişkileri ve duygusal faktörleri göz önünde bulundurulması önemlidir. Yapay zeka teknolojileri bu faktörleri göz ardı edebilir ve yanlış sonuçlara neden olabilir.
- **Etik konular:** Yapay zeka teknolojilerinin kullanımı, bazı etik konuları da beraberinde getirebilir. Özellikle insanların özel hayatına ilişkin verilerin analizinde, teknolojilerin gizlilik ihlallerine neden olması mümkündür.

Yazının buraya kadar olan kısmını, Open AI tarafından geliştirilen yapay zekaya dayalı bir sohbet robotu olan Chat GPT yazılımı hazırladı ve tek bir kelimesini değiştirmedim. Sorduğum sorulara verdiği cevapları hazırlaması toplamda iki dakikadan kısa bir süre aldı. Yazılımın, belli bir üsluptan yoksun ve "mekanik" cevaplar hazırlamış olduğu ilk okumada anlaşılabilir. Bununla birlikte yazılımın, her ne kadar Osmanlı ve Türkiye çalışmaları bağlamında konuya çok hâkim gözükme de, mesele hakkında genel çerçeveyi ciddi bir tutarlılıkla ortaya koyduğunu söylemek mümkün. Hatta, dikkatli bir editörlük sürecinden geçirildiği takdirde gayet "kullanılabilir" bir metin oluşturduğu düşünülebilir.

Sohbet ettiğimiz yapay zeka tabanlı yazılımın, Osmanlı ve Türkiye çalışmaları bağlamında konuya yeterince hakim olmadığını gösteren referans noktalarından birisi, dijital arşivlerin kullanımı ve bu dijitalleştirilmiş kaynaklar sayesinde metin madenciliği yapılabileceği varsayımı. Yapay zekanın, öne sürdüğü "araştırmacılar belgeleri kolayca filtreleyerek aradıkları bilgilere daha hızlı bir şekilde erişebilirler" noktasına henüz ulaşamadık. Arşivlerimizin önemli bir kısmını dijitalleştirdik ancak bu dijital kaynaklar içinde henüz gelişmiş düzeyde filtreleme yapmıyoruz. Arşiv ve kütüphanelerimizin hazırladığı tasnif ve kataloglar halen en büyük yardımcımız. Bu kataloglar, kütüphane ve arşivlerde genel bir tasnif imkânı sağlasa da, dijitalleştirilmesi tamamlanmış

Yapay zeka programı
Midjourney ile yapılmış
robotik "Mona Lisa"

koleksiyonlar içinde belge/yazma/kitap ölçeğinde geniş tabanlı tarama yapabilmek için daha alınacak yolumuz var. Hele ki "işlenebilir" veri havuzu oluşturma hayalini gerçekleştirmek için henüz yolun başındayız. Dosyanın ilk yazısı, bu sahada yaşanan teknolojik gelişmeleri ve bugün itibarıyla geldiğimiz seviyeyi tartışıyor.

Dosyamızda takip eden iki yazı ise, sürdürdükleri araştırmalarında dijital beşerî bilimlerin alanında kullanılan teknolojilere giderek artan şekilde başvuran sosyal ve beşerî bilimcileri bekleyen muhtemel tehlikeler üzerine yoğunlaşıyor. Dosya giriş yazımızın ilk kısmını hazırlayan sohbet programının da işareti ettiği üzere, bilgisayarların donanımı ne kadar gelişirse gelişsin, yazılımların analiz yeteneği hangi aşamaya gelirse gelsin, araştırma sürecini yürüten, yazılımları hazırlayan, algoritmalara verilecek veriyi tanımlayan ve bu veriyi sağlayan insan faktörü araştırma süreçlerindeki belirleyiciliğini sürdürüyor ve sürdürecektir. Buradan hareketle entelektüel/akademik araştırma süreçlerinde dijital teknolojilerden istifade ederken, ilgili süreçte işin "girdi" kısmında nelere dikkat etmeliyiz ve araştırma süreci neticesinde elde edeceğimiz "çıkartı" üzerindeki hakimiyetimizi nasıl sürdürebiliriz?

Bu çerçevede, dosyanın ikinci yazısı bir tarihçi ve sosyal bilimci elindeki bilgi/belge/veriyi bir yazılımla yahut mühendislik alanında uzmanlaşmış bir başka araştırmacı ile paylaşırken, bu verinin analizi sürecindeki hakimiyetini ne derecede devam ettirebildiği meselesini tartışıyor. Dosyamızın üçüncü yazısı ise, genel olarak veri görselleştirmede özel olarak elde edilen coğrafi bilginin haritalandırılmasında karşımıza çıkan imkanları ve kısıtları mercek altına alıyor.

Dosyanın son yazısında ise, Boğaziçi ve Viyana üniversitelerinde "dijital beşerî bilimlerin" dersleri sunan akademisyenler, hazırladıkları derslerin içeriklerini ve bu derslerde edindikleri tecrübelerini paylaşıyor. Sosyal ve beşerî bilimlerin farklı disiplinlerinde, ders kataloglarına dahil edilmeye başlanan "dijital beşerî bilimlerin" dersinin kapsamı nedir ve öğrenciler bu dersleri tamamladıklarında hangi beceri setlerini ve yetkinlikleri edinirler? Bu sorular çerçevesinde şekillenen son yazımızda, iki farklı üniversite ve iki farklı bölümde sunulan dersler tek bir yazı içinde ele alınıyor.

MEHMET KURU - SABANCI ÜNİVERSİTESİ,
OPENAI CHATGPT

Zamanın ve Mekanın Büyüsünde Bir Ressam:
ŞEVKET DAĞ

FOLKART GALLERY

“PEKİ, BİLGİSAYAR DA BİZİ GÖRECEK Mİ?”:

Bilgisayarlı Görü ve Osmanlı Çalışmaları

MEHMET KURU-ESMA BİLGİN TAŞDEMİR

OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARININ AMPİRİK AYAĞINDA FARKLI VEÇELERİ, SINIRLARI VE ZORLUKLARIYLA BİRLİKTE YEPYENİ AÇILIMLARA İMKÂN VERECEK BİR DÖNEMİN BAŞLADIĞINI SÖYLEYEBİLİRİZ.

90'lı yıllarda internetin hayatımıza girmesiyle hız kazanan dijitalleşme süreci, son on beş yılda akıllı telefonlarla birlikte daha da ivmelendi. Köşedeki marketin sipariş alma yöntemlerinden, o siparişlerin ödemelerini kolaylaştıran bankacılık sektörüne, ilkokul çağındaki öğrencinin ev ödevinden, hastanedeki doktorun hasta muayene pratiklerine kadar herkes bu dijitalleşmeden payına düşeni aldı. Böylesi büyük bir dönüşümün akademi üzerinde etki yaratmaması düşünülemezdi. Neticede akademik dünya da dijitalleşmeyi farklı boyutlarıyla tecrübe etti ve etmeye devam ediyor. Bu yazının kapsamı çerçevesinde, yaşanan dijital dönüşümün akademinin genelinden ziyade Osmanlı çalışmaları ve bu alandaki araştırma süreçleri açısından ne gibi imkanlar yarabileceği üzerinde duracağız.

Osmanlı çalışmaları önümüzdeki on yıllarda nasıl genişleyecek, hangi yöne evrilecek? Bu alanda yapılacak yeni çalışmalar bize analitik, metodolojik ve ampirik düzlemde ne gibi yenilikler vaat edebilir? Bunlar, tarihçiler için cevaplaması zor sorular. Bir Osmanlı tarihçisi, kendi alanında son yüzyılda yapılan çalışmaların temel izleklerini takip ederek Osmanlı tarihyazımı üzerine dört başı mamur bir bilanço çıkarabilir. Hatta Osmanlı çalışmaları alanında son dönemde filizlenen ve giderek daha fazla ilgi görmeye başlayan alt çalışma alanları hakkında projeksiyonda da bulunabilir. Ancak, yakın gelecekte Osmanlı tarihyazımında yerleşik paradigmaları sarsacak yeni analitik bakış açılarının hangi bağlamlardan üretilebileceği yahut arşivlerden derlenen belge ve bulguların tahlili aşamasında önerilebilecek yeni usul ve yöntemlerin neler olabileceği konularında çıkarımlar yapmak, günümüz tarihçisinin öngörü becerilerini zorlayacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı tarihi

araştırmalarının ampirik ayağında farklı veçheleri, sınırları ve zorluklarıyla birlikte yepyeni açılımlara imkân verecek bir dönemin başladığını söyleyebiliriz.

Bu yeni dönem ilk olarak, onlarca yıl arşiv kutularında araştırmacısını bekleyen tarih vesikaları ve kütüphanelerin raflarında meraklı bir okurun kedisini keşfedeceği günü bekleyen kitap, gazete ve yazma eserlerin dijitalleştirilmesiyle başladı. Sonrasında, araştırmacılar, sayısallaştırılmış bu kaynakları farklı formatlarda temin etme şansına eriştiler. Son olarak, geçtiğimiz yıllarda yaşanan pandemi ile birlikte, arşiv ve kütüphane kaynaklarının önemli bir kısmı internet üzerinden kullanıcıların erişimine açıldı. Ancak tüm bu gelişmeler, tarihçinin masasına çözülmesi gereken bir soru bıraktı. Üstümüze bir çığ gibi düşen dijitalleştirilmiş arşiv malzemesi içinde yolumuzu nasıl bulacağız?

ARŞİV VE KÜTÜPHANE KAYNAKLARININ SAYISALLAŞTIRILMASI VE ARAŞTIRMACININ ÇARESİZLİĞİ

Hikâyeyi biraz geriye sararak günümüze uzanan süreci takip etmek, geline nokta nasıl bir yol ayrımında bulunduğumuzu anlamamız konusunda bize yardımcı olacaktır. Bundan yaklaşık yarım asır öncesinde, Osmanlı arşivlerini ziyaret eden bir araştırmacının tek yardımcısı, bir kurşun kalem ve bir defterden ibaretti. Arşivde, büyük çoğunluğu detaylı tasnif edilmemiş belge yığınları arasında, önüne gelen belgeyi defterine kopyalayarak arşivdeki gününü tamamlayan araştırmacı için araştırma süresi arşiv/kütüphane binasında geçirdiği süre ile

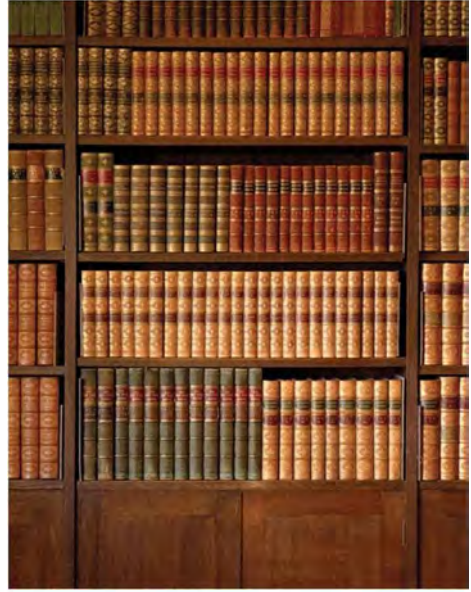
sınırlıydı. Araştırmacı, arşiv binasını terk ettiği anda ara vermek zorunda kaldığı araştırmasına ancak bir sonraki arşiv ziyaretinde geri dönebiliyordu. 80'li yıllarda Osmanlı arşivlerine gelen fotokopi makinesiyle birlikte araştırmacılar için ilk kez belgenin kopyasını alma imkânı doğdu. Bu, hiç şüphesiz bir "dijital devrim" idi. Takip eden dönemde, arşiv malzemelerini yoğun şekilde sayısallaştırılma işine girildi. 2000'li yılların başlarında, arşivi ziyaret eden araştırmacılar yavaş yavaş bazı belgelerin orijinal yerine arşivdeki bilgisayarlarla dijital kopyalar üzerinden çalışmaya başladı.¹

2000'lerin ilk yıllarından itibaren, eski adıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi, yeni ismiyle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerini ziyaret eden araştırmacılar sistem üzerinden talep ettikleri belgelerin kopyalarını da CD olarak temin edebilmeye başlamışlardı. Aradan geçen sürede dijitalleştirilmiş yahut daha doğru ifadeyle sayısallaştırılmış belge miktarı her geçen gün arttı ve artmaya devam ediyor. Devlet arşivlerinin geçtiğimiz ay açıkladığı 2022 yılı faaliyet raporuna göre, sadece geçtiğimiz yıl 3.5 milyon üzerinde yeni belge dijitalleştirilerek havuza eklenmiş ve yine bir yıl içinde dijital ortamda kullanıcılara toplam 10 milyona yakın belge verilmiş görünüyor.²

Elbette tarih kaynaklarını sayısallaştırma me-saisi devlet arşivleri ile sınırlı kalmadı. Yazma eser kütüphaneleri koleksiyonlarındaki yazma eserleri, diğer kütüphaneler "eski yazı" ile basılmış kitap ve gazete koleksiyonlarını yüksek çözünürlüklerle sayısallaştırmaya başladılar. Geride bıraktığımız yaklaşık çeyrek asırlık sürede yüzbinlerce sayfa el yazması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında basılan kitap ve gazeteler dijitalleştirildi. Tüm bu "veri" araştırmacıların kişisel bilgisayar ekranlarından inceleyebileceği bir kaynak denizine dönüştü. Hatta pandemi döneminde bu kulliyatın çok büyük bir kısmı internet üzerinden erişilebilir hale geldi. Bu durum, naçar araştırmacıyı bir açmazda bıraktı. Erişilebilen arşiv malzemesinin ölçeği katlanarak artarken, araştırmacıların çalışmalarını kolaylaştırabilecek, önlerine gelen belgeleri daha hızlı tarayabilecek enstrümanlar eş zamanlı geliştiril(e)medi. Arşiv ve kütüphanelerdeki kataloglama ve tasnif çalışmaları, araştırmacılara bir nebze katkı sağlamış olsa dahi, eldeki belge ve kaynakların hacmi düşünüldüğünde, bu çaba nispeten mütevazı bir katkı sağlayabildi. Dolayısıyla günümüz araştırmacıları, sınırsız olarak nitelenebilecek bu dijital belge denizinin ortasında, 50 yıl önceki araştırmacıların yüzdüğü hızla yüzerek yönünü bulmaya çalışıyor.

BİLGİSAYARLAR GÖRÜR MÜ?

Meseleyi bu şekilde aktarınca, yürüttüğü araştırmasını nihayete erdirmek için araştırma konusu ile alakalı erişilebilir -sayısallaştırılmış- belge ve kaynakların tamamını inceleyemeyeceği ön kabulüne sahip bir araştırmacının dramatik hikayesini yazıyoruz. Ancak odağımızı araştırmacının sınırları belli yetkinliklerinden kaldırıp, bir önceki cümlede bahsi geçen "erişilebi-

li sayısallaştırılmış belge ve kaynakların tamamı'na kaydığımızda önümüze yeni kapılar çıkıyor. Bu kapıları açmamız için cevaplamamız gereken soru şu: incelediğimiz arşiv ve kütüphane kaynaklarının ekseriyeti sayısallaştırılmış durumdaysa ve bu kaynakların görüntülerini artık bilgisayar ekranlarından inceleyebiliyorsak, bu bilgisayarlar bize gösterdikleri bu sayısallaştırılmış görüntüleri, kendileri de görebilir mi? Gördükleri metinleri, Osmanlı Türkçesi okuyabilen bir araştırmacı gibi okuyarak Latin harflerine aktarabilir mi? Bu sayede araştırmacının Osmanlı Türkçesinde yazılan metinleri transkribe etme hızını arttırmaya yardımcı olmanın yanı sıra, dijital belge görüntülerini arama yapılabilen metinlere dönüştürülebilir mi? Böylece, araştırmacının bu büyük belge/veri havuzunda aradığını bulmasının önü açılabilir mi? Bir diğer ifadeyle, dijital belge denizinde boğulan araştırmacıya can simidi atabilir miyiz?

Arşiv ve kütüphane kaynaklarının sayısallaştırılmasıyla elde edilen görüntüleri, araştırmacıların kişisel bilgisayarlarında çalışmalarına imkân sağlayan bir hizmet olarak ele almak yerine, bilgisayarların görebileceği ve anlamlandırabileceği "görüntüler" olarak ele aldığımız dakikada disiplinlerarası bir başka çalışma sahasına adım atmış oluyoruz. Bu uzun ve meşakkatli yolun sonu Osmanlı Türkçesi'nde hazırlanmış matbu ve yazma eserlerin Latin harflerine aktarılabilmesine yahut araştırmacının üzerinde çalıştığı konu ile ilgili kelimeleri arşiv malzemesi içinde tarayabilmesine çıkıyor.

Mesleki formasyonu ve akademik altyapısını göz önünde bulundurduğumuzda, tarihçilerin bu meselelerle tek başına başa çıkması ve yukarıda sorulara cevap vererek karşısına çıkan kapıları tek başına açabilmesi elbette mümkün değil. "Açıl susam açıl" gibi bir sihirli parolamız da olmadığına göre bu kapı-

ları açacak anahtar yapmak için tarihçilerin ve dil bilimcilerin, bilgisayar bilimleri alanında çalışan, bu sorun özelinde 'bilgisayarlı görü' ve 'bilgisayarlı dil bilim' alanında uzmanlaşmış araştırmacılarla birlikte hareket etmesi zorunlu görünüyor. Burada Osmanlı çalışmalarına ve sayısallaştırılmış arşiv ve kütüphaneye kaynaklarına ara vererek 'bilgisayarlı görü'nün ne olduğu ve biz Osmanlı tarihçilerine nasıl imkanlar sağlayabileceği meselesini ele almamız gerekiyor.

Bilgisayarlı görü alanında çalışan araştırmacıların temel gayesi, en basit tabirle bilgisayarların, görüntü şeklindeki veriyi işleyerek anlamlandırmasını sağlamak. Bu sayede yukarıda bahsettiğimiz açılacak kapılar için anahtarlara sahip olabiliriz. Tabi ki bilgisayarlar biz insanların gördüğü ve anladığı şekilde görmüyor. Ancak ortaya çıkardıkları sonuçlara bakarak onların da bir şekilde 'gördüğünü' söylemek mümkün. Bilgisayarlı görü sürecinin ilk adımı ise bilgisayarların 'görebileceği' sayısallaştırılmış görüntüyü elde etmekten geçiyor. Arşivcilerimizin ve kütüphanecilerimizin çeyrek asır süren çabaları sayesinde bilgisayarın görebileceği sayısallaştırılmış arşiv ve kütüphane kaynaklarına bugün itibariyle sahibiz. Peki sonraki adımda, bilgisayarlar, bu görüntüleri nasıl 'görecekler'?

GÖRÜNTÜYÜ ANLAMLANDIRMANIN İLK ADIMI: GÖRÜNTÜ İŞLEME

Bu meselenin çözümü için yapılması gereken, arşiv ve kütüphanelerin hazırlayarak kullanıma açtığı sayısallaştırılmış belgeleri, bilgisayarlı görü alanında gelişen teknolojiyi kullanarak işlemek. Bu nasıl olacak? Bilgisayarın, gözümüzün gördüğü gibi 'görebilmesi' için gereken ilk adım, sayısallaştırılmış görüntü içinde yer alan yazıyı tespit etmesinden geçiyor. Bu noktada, bilgisayarın ilgili 'görüntü' içindeki yazıyı ve devamında paragraf, satır ve kelimeyi, görüntünün kalanından ayırt edebilmesi gerekiyor. Bu adım çok temelde, bir fotoğraftaki yahut videodaki yüzleri tespit edebilen mobil uygulama olmak zorunda değil. Elbette, yazı, etrafında başka desenlerin ve yazı dışı

unsurların olduğu bir görüntü içinde ise tespit edilmesi daha karmaşık bir süreci gerektirebiliyor. Arka planı görece tekdüze olan belgelerde ise yazının tespiti çok daha kolay oluyor.

Bir sonraki aşamada, bulunan yazı alanları içinde, biz insanların da metni anlamasında önemli rolü olan paragraf, satır ve kelime düzeninin tespit edilmesi gerekiyor. Bu amaçla, elimizdeki sayısallaştırılmış belgelerde, mesela, Osmanlı Türkçesinde kaleme alınmış matbu yahut yazma metinlerin bulunduğu görüntülerde yer alan yazının/satırın nerede başlayıp nerede bittiği bilgisayara öğretiliyor. Bu amaca uygun olarak geliştirilen yazılımlar sayesinde, cep telefonlarımızdaki kamera uygulamalarının yüzleri yakalaması örneğine benzer şekilde, verilen bir sayfa belgedeki satırları ve hatta kelimeleri yakalamak da mümkün oluyor.

Bilgisayarımız bunu başardı ve görmeye başladı diyelim. Şu an sadece belli bir görüntü üzerindeki yazının nerede başlayıp nerede bittiğini çözebilen bir makineye sahibiz. Bir diğer ifadeyle, eline verilen kitabın sayfalarını çeviren, satırları parmağıyla takip edebilen ama okuma yazmayı henüz sökmeyen için kitapta yazılanların ne olduğu hakkında bir fikri olmayan beş yaşındaki bir çocuk gözüyle dünyaya bakan bir makine var elimizde. Sonraki adımda, artık takibini yapabildiği bu satırların nasıl okunduğunu makineye öğretmemiz gerekecek.

GÖRÜNTÜYÜ ANLAMLANDIRMANIN İKİNCİ ADIMI: MAKİNE ÖĞRENMESİ (YAPAY ÖĞRENME)

Bir bilgisayar, gördüğünü nasıl anlamlandırır? Bunun için evvela gördüğü şeyin ne anlama geldiğini ona öğretmemiz gerekiyor. Örneğin, Facebook, Instagram gibi bir mecra da paylaştığımız fotoğrafta/ görüntüde yer alan kişilerin kimler olduğunu sistem nasıl tahmin ediyor? Eğer fotoğrafta yer alan kişiler, ilgili platformda daha önce hiç 'etiketlenmemişse', sistem bu kişinin yüzünü yakalasa dahi kim olduğunu elbette tahmin edemeyecektir. Ancak, bu kişinin herhangi bir fotoğrafı kimlik bilgileriyle birlikte bir şekilde daha önce ilgili platformda yer almış ise, sistem gördüğü yüzü eşleştirerek kullanıcılara o kişiyi fotoğrafta 'etiketlemesini' önerebiliyor. Dolayısıyla, daha önce kendisine sağlanan veri/bilgi ile öğrenen makine, öğrendiği bilgiyi daha sonra kullanabiliyor. Bu prensip, plaka tanıma yahut yüz tanıma uygulamalarında nasıl işliyorsa yazıyı tanıyacak model için de benzer şekilde işliyor.

Yani işlenen görüntünün bir instagram fotoğrafı değil de Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan bir satır yazı olduğunu düşündüğümüzde, özneler değişse de aynı süreçten bahsediyoruz. Bu noktadan hareketle, öğrenmeye aç ve öğrendiğini bir daha unutmayan ve hatta henüz karşılaşmadığı örnekleri bile anlamaya çalışan zeki bir öğrenci gibi hayal edebileceğimiz makinemizi yeterince çok veri/bilgi ile besleyebildiğimiz takdirde, makinemiz daha önce ayırt edebildiği satırları anlamlandırma yeteneğine kavuşacak ve okumayı sökecektir. Bir adım daha ilerlersek, makinamız an-

lamlandığı yazıları görüntüde yazıldığı Arap-Fars alfabesindeki harflerle değil, Latin harfleri ile temsil etmeyi de öğrenebilir. Başka bir şekilde açıklayacak olursak, önümüzdeki sorun özelinde, biz makinemizin okuduğu Arap-Fars alfabesi ile yazılmış yazıyı, bir başka alfabeye sisteminde yani Latin harflerinde gösteribilmesini de istiyoruz. Bu sebeple, ona "okuduğu" alfabenin, Latin harflerindeki karşılığını öğretmemiz gerekiyor. Yalnız, bu aşamada önümüze aşılması zaman alacak bir engel çıkıyor; "yeterli miktarda veri".

İşimiz, herkesin kendi çektiği fotoğrafı gönüllü olarak yüklediği ve ilgili kişiyi etiketlediği bir senaryodaki kadar kolay değil. Sosyal medya platformlarında, milyonlarca insanın gönüllü olarak fotoğraf yükleyip etiketlemesi ile çok geniş bir veri kümesinin görece kısa sürede kendiliğinden oluşmasını bekleyebiliriz. Ancak, yaklaşık yüz yıldır kullanılmayan bir yazı dilinin, yani Arap-Fars harfleri ile yazılmış Türkçe metinlerin, Latin harflerindeki karşılıklarını makinemize "el emeğiyle" öğretmemiz gerekiyor. Bu "etiketleme" işini manuel olarak yapabilmemiz için bir ekip kurmamız ve ciddi bir mesai ortaya koymamız lazım. Hele ki, makinenin on binlerce kelimeden oluşan bir yazı dilini kusursuz şekilde okuyabilmesi için gereken veri miktarının da ne kadar fazla olacağını düşünürsek, çok meşakkatli bir süreçten bahsediyoruz.

Ancak ne yazık ki, bizim ele aldığımız sorunda, makinenin öğrenirken karşısına çıkacak tek engel, öğrenmesi gereken dilde bulunan kelime dağarcığı ya tek engel x değil yada engeller X ile sınırlı değil. Daha çetrefilli bir sorun söz konusu. Osmanlı Türkçesinde kullanılan alfabeye sisteminde bazen bir harf birden fazla sesi temsil edebildiği için bazı kelimeler aynı şekilde yazıldığı halde farklı şekilde okunabiliyor.

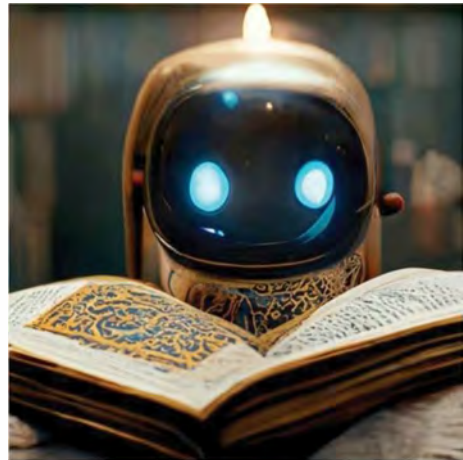
Örneğin; Elif – Vav – Lam – Ye harfleriyle (الـ) şeklinde gösterilen kelime, bu harflerin farklı seslere karşılık gelebilmesi sebebiyle avlu | evli | ölü | ulu olarak,

çeşitli şekillerde okunabilir. Velez ki biz, makinemize Arap-Fars alfabesiyle yazılmış bu kelimenin Latin harflerinde karşılık geleceği dört kelimeyi de öğrettik, peki okuma yazmayı öğrenen makine bu kelime karşısına çıktığında hangi kelimeyi tercih edecek, yani nasıl okuyacak? Bu soruyu makineden önce Osmanlı Türkçesi okuyabilen bir insana sorduğunuzda, alacağınız cevap "cümlelerin gelişinden bağlamına göre çıkarıyorum" olacaktır. Peki makineye bu bağlamı öğretmek, cümlelerin, paragrafın ve hatta metnin genel kurgusuna uygun şekilde kelimeyi doğru okumasını sağlamak mümkün müdür? Sorunun kısa cevabı 'evet'. Büyük metin kümelerinden elde edilen kelime ve harf sıklıkları şeklindeki istatistikleri kullanarak bağlam bilgisinin makinemize, bilgisayar biliminden araştırmacıların tercih ettiği terimle kullanacak olursak, modelimize entegre edilmesi sağlanabiliyor. Bu yöntemle makine okuduğu birkaç kelimeden sonra gelebilecek en muhtemel kelimenin ne olduğunu biliyor ve kelimeyi bağlamına uygun şekilde okuyor.

GÖRÜNTÜYÜ ANLAMLANDIRMANIN YENİ YÖNTEMİ: DERİN ÖĞRENME

Makina öğrenmesi kullanılarak yapılan görüntü işleme ve metin tanıma çalışmaları, Latin alfabesi kullanılan yazı sistemleri için oldukça eskiye dayanıyor. Ama asıl baş döndürücü gelişmeler, son on yılda, insan beyninden ilham alınarak tasarlanan 'Yapay Sinir Ağları' ile inşa edilen Derin Öğrenme yöntemlerinin geliştirilmesi ile ortaya çıktı. Derin Öğrenme kullanan sistemler çok daha çeşitli belgeyi daha yüksek performansla daha zahmetsizce tanıyabiliyor. Bu önemli atılımın, geliştirilen derin öğrenme modelleri kadar, modelleri eğitmek için geliştirilen yeni yöntemlere ve eğitim sürecini gerçekleştirecek güçlü donanımlara da son dönemde sahip olmamız sayesinde mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Makine için "öğrenmeye aç zeki bir öğrenci" benzetmesi yapmamız tesadüf değildi. Yapay da olsa zekâsı olan öğrencimiz, kendisini öğretmenin anlatımlarıyla sınırlamıyor ve önündeki sorunu çözmek

için kendisi de çaba harcıyor. Bu sayede kendisine gösterilen örneklerden genellemeyi öğrenerek görmediği örnekleri de tanımayla çalışıyor.

Dolayısıyla derin öğrenme sayesinde makinenin kazandığı yetkinlik, sadece kelimeleri bağlamına uygun şekilde okumakla sınırlı değil. Eski matbu metinlerde sıkça karşımıza çıkan dizgi hatalarını yahut el yazmalarında katiplerin koymayı unuttukları noktaları, yanlış yazdıkları kelimeleri Osmanlı Türkçesi alanında yetkinliği yüksek bir araştırmacının gözü nasıl yakalıyorsa, makinenin de benzer şekilde bağlamı göz önünde tutarak ilgili kelimeleri olması gerektiği şekilde okuyabilmesine imkân tanıyor.

TEORİSİ ANLATILAN BU HİKÂYESİN NERESİNDEYİZ?

Genel çerçevesi tarif edilen bu adımları takip ederek bilgisayara okumayı öğretmek için çalıştığımız bir senenin sonunda öğrencimizin en azından matbu metinleri yavaş yavaş okumayı söktüğünü söyleyebiliriz. Makinemiz, matbu kitap ve dergileri okumada önemli yol almış durumda ve bu metinleri okurken yaptığı hata oranı her geçen gün azalıyor.³ Aslında, Osmanlı Türkçesinde kaleme alınmış metinleri Latin harflerine aktarmayı hedefleyen bu yazılımı da yukarıda verdiğimiz örneklerle atıfla, bir öğrenci olarak hayal etmeye devam edebiliriz. Geliştirilen model, ne kadar çok "okur" ve ne kadar çok farklı kelime öğretilerek "eğitilirse", gelişimi de o oranda hızlı oluyor. Yazılımın, çok yakın zaman diliminde, Osmanlı Türkçesinde yazılmış matbu metinleri, Latin harflerine hatasızla yakın şekilde aktarılabilmesini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Peki, sonraki adımlar için beklentimiz ne olmalıdır? El yazmalarını, arşiv vesikalarını, divanı, rika ve hatta siyakat gibi farklı yazı stillerinde kaleme alınmış Osmanlı Türkçesi belgeleri, Latin harflerine aktarmak mümkün olacak mı? Elimizde bunları öğretecek donanım ve yazılımlar mevcut. Asıl iş, uygun etiketli veriyi hazırlamakta. Geliştirilen her bir sistem bir sonraki için bir temel teşkil edebilir, ancak yazı çeşitlerine özel sistemler için o yazı çeşidine uygun "veri" hazırlamak ve makineyi bu doğrultuda eğitmek şart.

Matbu metinlerden sonra, hem 'mizanpajı' arşiv vesikalarına göre daha kolay, hem de yazı stili matbu metinlere yakın olan nesih yazı stiline kaleme alınmış temiz yazma nüshalarla devam edilmesi makul bir seçenek olarak görünüyor. Bu yeni yazı çeşidi için yazılımın en baştan tasarlanması gerekemeycek. Ancak geliştirilen yazılımı, karşılaştırılması muhtemel yeni sorunları aşmak adına bazı yeni özellikler eklemek ihtiyacı doğacağı öngörülebilir. Yazılımın, matbu

metinler üzerinden edindiği 'görme ve okuma' yeteneği yok olmayacak ve elimizdeki bu altyapı, sonraki adımlarda işimizi kolaylaştıracaktır. Her yeni yazı stiline ve her farklı belge türünün kendine has bazı zorlukları sahip olduğu düşünülürse, uzun bir yolun başındayız.

Bu yolun ne kadar uzun olduğunu, eldeki tüm arşiv vesikalarını otomatik olarak Latin harflerine aktarabileceğimiz noktaya ne zaman ulaşacağımızı kestirmek zor. Tarih ve dilbilim alanından gelen beşerî bilimciler, bu süreç hakkında daha temkinli pozisyon alırken, teknolojinin hızını yakından bilen mühendisler, bu sürenin çok daha kısa süreceğini öngörüyor. Yeni maratona koşmaya başlayanlara verilen ilk nasihat şudur: Maratonlarda temel hedef süreyi azaltmaktan çok parkuru bitirmektir. Parkuru tamamlamanın tek yolu, koşmaya devam etmekten geçiyor. Teknolojinin ivmeli şekilde artan hızı ve farklı disiplinlerden oluşan mümkün olduğu kadar geniş bir ekiple çalışmaya devam etmek varılmak istenen noktaya ulaşılacak süreyi kendiliğinden kısaltacaktır.

Peki bu hikâye nasıl devam edecek? Uzun vadede bu gelişmeler disiplini nasıl şekillendirecek? Bunu, bugünden kestirmek zor. Önümüzdeki yıllarda 'işlenebilen büyük veri' havuzu oluşturulduğu takdirde, bunun tarih disiplini açısından ne anlama geleceği başka yazıların konusu. Ama şunu kolaylıkla söyleyebiliriz ki, bu yıl ilkökula başlayan bir çocuk, ileride Tarih alanında bir akademik kariyer tercihi yapacak olursa, doktora yıllarında takip edeceği araştırma yöntemleri bizimkilere neredeyse hiç benzemeyecek.

MEHMET KURU - SABANCI ÜNİVERSİTESİ

ESMA BİLGİN TAŞDEMİR - İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Nizamettin Oğuz, "Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Otomasyon Projesi", Arşiv Dünyası, Sayı 7, Ocak 2006, 26-27.
2 Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2022 yılı faaliyet raporu, s 50-51. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/raporlar/devletarsivleri2022darefaaliyetraporu.pdf>

3 Modelin, kasım 2022 tarihi itibarıyla elde ettiği sonuçlar için: Esma F. Bilgin Tasdemir, Fırat Kızıllırmak, M. Aysu Akcan et al. Transcription of

Ottoman Machine-Print Documents, 15 December 2022, PREPRINT. [<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2273629/v1>]

ÇOLPAN İLHAN & SADRI ALIŞIK TİYATROSU, PIU ENTERTAINMENT ve
ZORLU PSM SUNAR

ZORLU HOLDİNG'İN KATKILARIYLA

1923

Müzikal

YAZAN

MEHMET ERGEN
MERT DİLEK
YEKTA KOPAN

BESTECİ

TULUĞ TIRPAN

YÖNETEN

MEHMET ERGEN
LERZAN PAMİR

KOREOGRAF

BEYHAN MURPHY

KEREM ALIŞIK

ECE DİZDAR

ÖZGE ÖZDER

ELİF GÜLALP
ÖLKÜ HİHAL ÇİFTÇİ
METİN BORAY DİKENELLİ
OZAN PERSENTİLİ

HİKÂYE VE KURGU YEKTA KOPAN ŞARKI SÖZLERİ MEHMET ERGEN
SAHNE TASARIMI ROBERT INNES HOPKINS VIDEO TASARIMI DOUGLAS O'CONNELL
IŞIK TASARIMI MALCOM RIPPETH KOSTÜM TASARIMI GÜL SAĞER MULTİMEDYA ILLUSIONİST

100 KİŞİLİK DEV KADRO
SEZON BOYUNCA TÜRKCELL SAHNESİ'NDE

@1923MUZİKAL

WWW.1923MUZİKAL.COM

SAKİM

piu

ZORLU
PERFORMANS
SANATLARI
MERKEZİ

meta

VESTEL

ZORLU CENTER

ZORLUENERJİ

ZORLU TEKSTİL

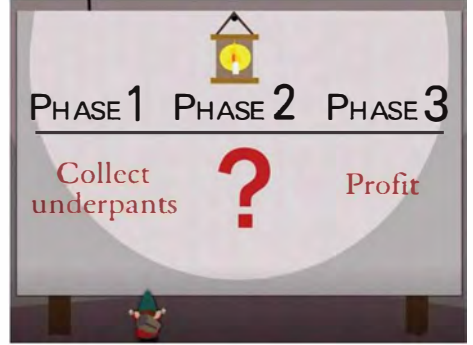
ZORLU
70. YIL

Ücretsiz PDF-Kitap Arşivi - <https://rantei.org>

Dijital Beşerî Bilimlerin “Kara Kutusu”

EMRE EROL

BİR SUNUM VEYA ARAŞTIRMADA DİJİTAL BEŞERİ BİLİMLER YÖNTEMLERİNE YA DA VERİNİN NASIL İŞLENDİĞİNE YA HÂKİM OLDUĞUMUZ VARSAYILIR YA DA YÜZEYSEL BİR AÇIKLAMA YAPILIR. AKSİ ARAŞTIRMAYI PRATİK ANLAMDA İMKÂNSIZ KILACAK OLSA DA KARŞIMIZA ÇIKAN HER ÇIKTIYI ÜRETEN SÜREÇLERE HÂKİM OLMAYIŞIMIZI NORMALLEŞTİRMEMELİYİZ.

South Park'ın "Cüceler" (Gnomes) bölümünün dijital popüler kültürde yer etmiş sahnesi

Dünya çapında ciddi bir üne kavuşarak popüler kültürün bir parçası olmuş olan South Park isimli çizgi dizinin Amerika- lı yaratıcıları Trey Parker ve Matt Stone, dizinin ikinci sezonunda yayınlanmış olan "Cüceler" [Gnomes] isimli bölümün umduklarının ötesinde bir üne kavuştuğu belirtirler. Bunun sebebi, dizinin o bölümündeki bir esprinin güncel meseleleri mizahı kullanarak eleştirmek için başvurulmuş ve internette sıkça paylaşılan bir görsele dönüşerek [ing, meme] dünya çapında dolaşıma girmesidir. "Cüceler" bölümü yanda bir kesitini göreceğiniz ünlü sahneleri ile bir girdi ile bir çıktının arasında yaşanan süreçlerin tam olarak anlaşılmadığı, hatta var olmadığı durumlarda elde edilen çıktıya dair var olan özgüveni çok başarılı bir şekilde tiye almaktadır. Bahsi geçen bölüme adını veren gizemli cüceler, absürt bir şekilde dizinin beş ana karakteri ve ailelerinin iç çamaşırlarını çalmakta ve bu şekilde zengin olduklarını düşünmektedirler. Cüceler, ana karakterler tarafından iş üstünde yakalandıklarında büyük bir adanmışlık ve özgüvenle bu işi neden yaptıklarını açıklarlar: "iç çamaşırları toplama" (collect underpants), "?" (belirsizlik) ve "kar" (profit). Bu hem dizinin kurgu karakterlerini hem de izleyiciyi şaşkına çevirir. İşin kara mizah tarafı cücelerinin absürt, özgüvenle sundukları ve içi boş görünen bu planın işe yaramasıdır! Dizideki cücele- re ait bu absürt plan, süreçleri tam anlaşılmamış ve fakat özgüven ile uygulanan planlara bir gönderme olarak bugün dahi internet ortamında sıkça karşımıza çıkar.

Dijital Beşerî Bilimler (DBB) Kara Kutu problemi (İngilizce literatürdeki tabiri ile "the Black Box problem, of interpretation, paradox" vs.) hakkında konuşmaya başlamak için meselenin özünü tiye

alan ve dijital teknolojiler sayesinde yaygınlaşmış bir görselden daha iyi bir örnek düşünmüyorum. Kara Kutu, çok kabaca, herhangi bir araştırma için kurduğumuz sistemi sadece girdiler ve çıktılar olarak anlayabildiğimiz ve girdinin çıktı oluşuna giden süreçlere tam hâkim olmadığımız, bu süreçlerin araştırmanın öznesi tarafından anlaşılabilir olmadığı durumları ifade eder.² Bu satırların yazarı dahil birçok akademisyen, son derece haklı sebeplerden DBB metot ve imkanlarının araştırmalarımıza katacakları karşısında heyecanlanıyoruz. Bazılarımız bu metotlar ve imkanların alanlarımızı çoktan değiştirdiğini düşünüyor ve gelecekte yeni kuşak araştırmacılar için DBB'ye hâkim olmanın bir zaruret olacağına kanaat getiriyoruz. Ne var ki DBB metotlarına heyecan duyan, bunları öğrenmeye ciddi zaman ayıran ve araştırmalarında yeni yeni kullanan bir akademisyen olarak kendimi South Park'taki cüceler gibi hissetmiyorum değilim. Nedeni basit: Girdilerimizi, yani verimizi emanet ettiğimiz meslektaşlarımızın, hatta bazen yazılımların, arka planda hangi işlemleri gerçekleştirerek bize çıktı sunduğunu bilmiyoruz. Bir diğer ifadeyle "entelektüel/akademik üretim süreci" üzerinde tam bir kontrolümüz yok. İşte literatürde Kara Kutu problemi olarak bilinen mesele tam da bu.

Aslına bakacak olursanız akademik bir soğukkanlılıkla DBB'nin muhtelif çalışma alanlarında yarattığı etki üzerine yazılanlara kısaca göz gezdirdiğinizde girdi ile çıktı arasındaki süreçlere hâkim olamama durumunun yarattığı birden fazla problemin Kara Kutu kavramı etrafında son derece yaygın bir şekilde eleştirildiğini görürsünüz. Şüphesiz ki gittikçe yaygınlaşan DBB metot ve imkanlarını kullanan akademisyenler South Park'taki cüceler gibi temelsiz bir

özgüvene sahip değiller ve yeni nesil araştırmalar içerisinde ufuk açıcı örnekler son derece fazla. Fakat yine de girdi ile çıktı arasında gerçekleşen ve yapay zekâya gittikçe daha fazla teslim ettiğimiz süreçler üzerinde hâkimiyeti kaybediyor oluşumuz meselesi daha fazla tartışılmayı hak ediyor. Bu kısa yazıda yapmak istediğim "Kara Kutu" tartışmasının kaba hatlarından bahsetmek ve araştırmalarında yapay zekâ modellerine giderek artan şekilde entegre edilen DBB metod ve imkanlarını kullanan akademisyenler için ortaya çıkabilecek risklerin altını çizmektir.

Bugün gelinen nokta itibarı ile DBB metod ve imkanları tarih, medya çalışmaları, siyaset bilimi, antropoloji, sosyoloji, kütüphanecilik ve daha birçok alanda iki temel kırılma yaratmıştır: Bunlardan ilki akademisyenin ulaşabildiği veri miktarını çok ciddi oranda arttırmak, ikincisi ise veriyi görselleştirme ve analiz aşamasında yeni imkanları mümkün kullaktır. Bu iki kırılmadan özellikle ilkinin sonuçlarından herhangi bir akademisyenin etkilanmemiş olması mümkün görünmemektedir. DBB, kaynakların dijitalleşmesi, dijital formatların nispeten kolay dönüştürülebilmesi, arşiv/tasvir sistemlerinin dijital arama motorları ile entegrasyonu, dijital kaynaklar içerisinde veri (kelime, görsel vs.) tarama kolaylıkları ve son olarak dijitalleşme sonrası insan topluluklarının gittikçe daha fazla birincil kaynak/veri bırakması gibi süreçlerin her birinde rol oynamıştır. Bugün akademik disiplinlerde masabaşı akademisyenlik [armchair scholarship/academics] olarak adlandırılan ve temelde neredeyse tamamen bilgisayar ekranlarında ve oturarak yapılan bir işe dönüşen akademik yaşama, bu şekliyle vermekte DBB'nin yarattığı ilk kırılmanın payı büyüktür.

Veriye ulaşımın kolaylaşması ve verinin bolluğu mesleki mahareti veriyi bulmaktan veriyi yorumlamaya doğru kaydırmıştır demek yerinde olacaktır. Bu söz gelimi bir antropolog, tarihçi ya da siyaset bilimci açısından saha çalışması, arşiv ziyareti ya da sahada yapılan anketlerin hepten önemsizleştiği anlamına gelmez. Sadece bunları "sahada" yapmak geçmişe göre daha az zaruridir ve veriye ulaşmak zaman, beceriye ve maliyet anlamında kolaylaşmıştır. Geçmişte veriyi bulmaya harcanmak zorunda olan enerji ve zaman şimdi veriyi yorumlamaya kanallı hale gelir. Bugün fark yaratan araştırmaların yorumsal çerçevesi kuvvetli, karşılaştırmalı yanları olan, faklı disiplinleri bir araya getiren ve sonuçlarını sadece akademik çevre için değil çeşitli form ve formatlarda toplumsal fayda için de kullanan çalışmalar olduğu gözlemlenmektedir.

DBB'nin ulaşılabilir veri miktarını arttırdığı bu ilk kırılma çerçevesinden baktığımızda Kara Kutu olarak yorumlayabileceğimiz bir durum derhal karşımıza çıkmaktadır. Kütüphanecilik, arşiv uzmanlığı ve dijitalleştirme uzmanları dışında bir çoğumuz bu kırılma özeline girdi (analog veri) ile çıktı (dijitalleşmiş veri ve ona ulaşımın yeni yolları) arasındaki süreçlere hâkim değiliz. Ulaşabildiğimiz ve dijitalleşmiş belge, en çok atıf alan çalışma, bir insan topluluğuna

dair görselleşmiş ve ulaşılması "kullanıcı dostu" olan malzemenin³ ötesinde de araştırmalarımız için anlamlı olabilecek şeyler olduğunu ıskalıyoruz. Dijitalleşme yoğun ekonomik kaynak gerektiren bir süreç ve ekseriyetle gelişmiş ekonomilere sahip insan topluluklarının dijitalleştirilebildiği verinin görünürlüğü artarken ekonomik imkanları nispeten daha az ya da kısıtlı insan topluluklarına ait veri "radar dışında" kalıyor. Akademik literatürde "dijital seçicilik" (digital selectivity) olarak da adlandırılan bu durumun genellikle fark edilmeden yapıldığına ve sebebinin algoritmik sistemler, ekonomik farklar ve dijital bilgi üretim kültürleri olabileceğine dair bir tartışma sürüp gidiyor.⁴ Mali kaynakların asimetrisi bir yana çok kıymetli ve imkanları yüksek arşivler dijitalleşirken dahi süreç dışında kalan belgeler oluyor. Maliyete dönüşen bu belgeler ihmal ile yok olabiliyor. Çok değil 1980'ler ile 1990'lar arasında yaygın olan görsel işitsel kayıt formları (VHS, Betamax, floppy disk, cd ve çeşitli analog fotoğraf formları) her dijitalleştiğinde farklı bir işletim sistemi ve o sistemle uyumlu dosya formatına uyarlanamadığı için yıllar içinde aktarılan veri azalıyor. Yani toplam veri sayısı ve ulaşılabilirlik artıyor fakat arada detaylarına tam hâkim olamadığımız biçimde bazı verileri kaybediyoruz ve dijitalleşse dahi sıklıkla kullanılan veriler dışındaki dünyayı ıskalayabiliyoruz.

Gelelim DBB metod ve imkanlarının yarattığı ikinci kırılma, yani veri görselleştirme ve analizle ilgili yoluyla yorumlamanın yepyeni yöntemlerinin mümkün olması meselesine. Bugün ister belli bir seçmen kitlesinin oy verme davranışları olsun, ister Göbeklitepe gibi bir kazı alanına dair üretilen akademik bilgi olsun akademisyenin sahadan ürettiği girdisini görselleştirme ve analiz araçları ile karmaşık yorumları mümkün kılan çıktılara çevirmesinin onlarca yeni yolu var. Söz gelimi, muhtelif yazılımları kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun belli

Derin öğrenme ile metin girdilerinden görsel içerik oluşturan Midjourney programını "Dijital Beşeri Bilimler" girdisine ürettiği görseller

DBB bugün birçok köklü üniversitenin üzerine uzmanlık eğitimi verip yatırım yaptığı bir alana dönüşmüştür. Bir örnek için bkz: Lozan Federal Politeknik Okulu (École Polytechnique Fédérale de Lausanne) Dijital Beşeri Bilimler Yüksek Lisans Programı sayfasından, <https://www.epfl.ch/schools/cdh/education-2/dh-master/>

bir döneminde yaşamış bürokratların hangi kişisel ilişki ağları içerisinde geçerek iktidar konumlarında yükseldiğini görselleştirebiliyor yahut aynı veriyi kullanarak belli bir yerde doğmak, belli kurumlarda eğitim almak ve belli kimselerin referansını almak ile kişilerin kariyerleri arasında nasıl korelasyon ilişkileri olduğu algoritmik modellerle inceleyebiliyoruz. Yahut sosyal medya yazılımları üzerinden toplanmış büyük veriyi kullanarak nefret söylemi, oy verme davranışı yahut tüketim alışkanlıklarını analiz etmek sıkça rastladığımız çalışmalar haline geldi. Sahadaki çalışmalardan ilham alarak verdiğim bu örneklerde tipik bir Kara Kutu problemi ile karşılaşmak ise gayet olası. Söz gelimi ilişkiler ağı analizi yaparak oluşturulmuş bir görselin ortaya çıkmasında kullanılmış metot ve analiz türleri muhtelifdir. Fakat bir sunum veya araştırmada bu yöntemlere ya da verinin nasıl işlendiğine ya hâkim olduğumuz varsayılır ya da yüzeysel bir açıklama yapılır. Aksi araştırmayı pratik anlamda imkânsız kılacak olsa da karşımıza çıkan her çıktığı üreten süreçlere hâkim olmayışımızı normalleştirmemeliyiz. Tekrar vurgulamak isterim ki bu tarz yenilikçi yaklaşımların kazanımları da var ve son derece heyecan vericiler fakat bu kısa yazıda vurgu Kara Kutu meselesi olduğu için buna yoğunlaşıyorum.

DBB'nin verinin yorumlanmasında yarattığı kırımla ve değişimlerin veri miktarının artması örneklerinden daha vahim ve belki de üzerine daha çok düşünülmesi gereken sonuçları olduğu kanısındayım. Nedeni basit: girdi ile çıktı arasındaki belirsizlikler kümesi ve dolaylı olarak riskler daha fazla ve bunun temel nedeni bu alanda nispeten daha hızlı artan yapay zekâ kullanımı. Bu savımı altını doldurmak için kullanacağım kavramlara dair genel bir çerçeve çizmem gerektiği kanısındayım. Yapay zekâ (AI, Artificial Intelligence) bilgisayar bilimleri alanında birbirinden farklı birçok alt başlığı kapsayan bir şemsiye terim olarak kullanılıyor. Bu kavram en geniş anlamıyla makinelerin insan davranışını taklit etmesini mümkün kılan teknolojiler bütünü için kullanılıyor. Bilgisayar Bilimi perspektifinden bakıldığında bu ge-

nel terimin alt kümesi olan iki terim daha var: makine öğrenmesi (ing. machine learning) ve derin öğrenme (deep learning). Bu iki terimin birbiri arasındaki ilişki biraz karmaşık olsa da disiplin dışından bakan bizler için makine öğrenmesi "büyük eşittir" derin öğrenme demek ve derin öğrenmenin yenilikçi metot ve teknolojiler takip eden bir çeşit makine öğrenmesi olduğunu söylemek isabetli olacaktır.

Gelelim bu üç kavramın DBB'deki veri yorumlama imkanlarına katkısına. Yapay zekâ ve onun alt kümeleri diyebileceğimiz makine öğrenmesi ve derin öğrenme, verimizi analiz etmek için kullandığımız algoritmaların veriyi derleme, filtreleme ve yorumlama pratiklerinin vazgeçilmez birer parçası halindedir. Hatta insan beyninin sahip olduğu nöral ağlardan (neural networks) ilham alan derin öğrenme, büyük veri ile karmaşık ve birden fazla işlemi hızlı yapma konusunda klasik makine öğrenmesi teknolojilerinin önüne geçmiştir. Makine öğrenmesinin konvansiyonel yöntemlerinde yazılımcı kuralları koyarken derin öğrenmede yapay zekâ karmaşık sorunları "böler ve yönetir", kendi kurallarını koyabilir ve bu yolla öğrenme kapasitesine sahiptir. İşte işin akademik kullanımlar tarafında büyük risk oluşturduğu Kara Kutu problemi tam da bu noktada öne çıkar. Derin öğrenme teknolojilerini tasarlayan yazılımcılar tasarladıkları ve kendi kendine öğrenen bir teknolojinin yaptığı hatayı alışlageldik makine öğrenmesi yöntemlerine göre çok daha zor tahlil edebilmekte, bazen ise hiç tahlil edememektedir.⁵ Hal böyleyken bu sistemler (örn: ChatGPT ve muadilleri) üzerine tamamen şeffaf biçimde ve destek maksatlı dahi olsa bina edilecek araştırmada ortaya çıkacak bir hata kimin hatası olacak? Nedenini nasıl anlayacağız? Hatayı fark edebilecek miyiz? Yani verinizi bir girdi olarak emanet ettiğiniz bir teknolojinin bu veri ile ne yaptığını tam bilemeyeceğiniz durumların olabileceği bir gerçekliğin içerisindeyiz. Tıpkı yazının başındaki örnekte bahsi geçen cüceler gibi!

Verinin analizi sırasında kullanılan algoritmanın işleyişine hâkim olmamak demek, teslim ettiğimiz veriye dair elde edeceğimiz sonucun sağlamasını

şahsen yapamamak anlamına geliyor. DBB'ye yıllarını vermiş meslektaşlarımızı bunu yaşamayacaklarını ve DBB metodlarından hangisini kullanırlarsa kullansınlar bu metodun gereklerine tamamen hâkim olabileceklerini düşünebilirler. Akademik literatürün bize söylediği bunun derin öğrenme ile geçmişte kaldığıdır. Mark Sample, DBB ve Kara Kutu hakkında eleştirel olduğu kadar yeni teknolojileri sahiplenme ve yeni bir norm bulma vurgusunu da koruyarak kaleme aldığı bir yazısında herhangi bir yazılımın dili ve iç mantığının yazılımcısının ırkı, seksist, milliyetçi ve daha başka birçok dünya görüşünün yazdığı yazılıma çoğu zaman istemeden sirayet ettiğini ortaya koymaktadır.⁶

Siyaset Bilimi gibi veri analizinin çeşitli metodlarını (SPSS, C+*, R, Phyton vb. yazılım dilleri ile yapılan analiz çerçeveleri gibi) düzenli olarak uzunca yıllardır kullanan sosyal bilimci disiplinlerinin akademisyenlerinin dahi bugün gelinen noktada alanındaki tüm DBB metod ve imkanlarına hâkim olduğunu söylemek zordur. DBB metodlarının geldiği nokta o derece ilerlemiş, karmaşıklaşmış ve farklı alanların katkısıyla çeşitlenmiştir ki artık çok disiplinli bir araştırma projesi içerisinde verinizi emanet edeceğiniz meslektaşınızın (ya da yapay zekâ yazılımının!) o veriyi nasıl işlediğine her seferinde tepeden tırnağa hâkim olma ihtimalinizi gittikçe azalan bir ihtimal olarak görüyorum. DBB hem daha fazla veri ile yeni ve daha sağlam çıkarımlar yapabilmenin imkanlarını açacağı için heyecan verici ve hem de yukarıda saydığım uzun sebepler listesi yüzünden tedirgin edici.

DBB'nin her disiplin açısından yarattığı etkinin özdeş olmadığı ortada. Burada sadece veri miktarı ve yorumlama imkanları üzerinden iki geniş etki alanına değindim. Ne var ki dijital dönüşümün ve dolayısı ile içerisinde bulunduğumuz dijital durumun (digital condition) teker teker akademik disiplinler üzerindeki etkisi ayrı ve uzunca bir konudur. Örneğin tarih disiplini açısından oluşan durum psikoloji yahut ekonominin farklı olabilir. Örneğin, Schwandt'a göre⁷ göre tarih yazımı demek belli toplumların parçası olan kişilerin belli toplumsal koşullar altında geçmişi dair araştırma yapması ve eser üretmesi demektir. Dolayısı ile dijital durum, yani DBB dahil içerisinden geçtiğimiz dijital dönüşümler toplumlarımızı ve toplumsal koşulları etkiliyorsa tarih yazımını da etkili-

yor olmalıdır. Yine buradan yola çıkarak algoritmaların, yazılımların DBB içerisinde ya da dışarısında araştırmalarımızı, hayatlarımızı, bilgiye erişimimizi, kimlerle sosyalleşmeyi tercih edişimizi etkiliyor olması ayrı ayrı tarih yazımı pratiklerini etkiliyor olduğu anlamına gelir. Bilgisayar Bilimlerinin tüm dünyada yüksek öğreniminde öğrencilerin en çekici bulduğu uzmanlaşma alanı olması ve diğer alanların tabiri caiz ise "sinek avlamasının" hayatlarımızı ne kadar etkilediğini düşünelim. DBB'yi bu sosyal koşullardaki değişimi göz önüne almadan düşünemeyiz. Burada sadece teknoloji ve metodlara yoğunlaştım. Fakat bu üretim araçlarının yeniden kurguladığı üretim ilişkileri konusuna değinmedim. Bunun başlı başına bir konu olarak ele alınması gerektiğini düşünüyorum.

Eğer insanı anlamayı merkeze alan bir bilimsel disipline gönül vermişseniz ve fakat yine de burada konu alınan meseleleri sizi ilgilendirmeyen teferruatlar olarak düşünüyorsanız korkarım yanıyorsunuz. Dijital dönüşümler sonrası insan topluluklarını ekonomi, tarih, siyaset bilimi yahut sosyoloji pence-resinden incelemeye ve anlamaya niyetlenecekler önemli bir hatırlatma yapmak isterim. Çağdaş insan toplulukları söz gelimi modern öncesi topluluklara göre gittikçe çok daha fazla veri üretiyorlar ve bu veri, siz araştırmanızı yaparken büyük ölçüde ulaşılabilir halde olacak. Bu veriyi görmezden gelemez, tamamıyla tek başımıza baş edemeyiz ve DBB olmadan bu veriyi tasnif etmemiz ve anlamamız da pek olası görünmüyor. O halde geçen her gün yapay zekâdan destek almadan araştırma yapmanın imkânsız olduğu bir geleceğe geçiyoruz demektir. Bugünün koşullarında arama motorları, dijital bilgi erişimi (arşivler, kitaplar, sesli-görsel materyal) yahut en temelde yazmak ve yazdığımızı görünür kılmak için kullandığımız bilgisayarlar ve internet teknolojileri olmasaydı şu an olduğunuz gibi bir araştırmacı olabilir miydiniz? Eğer cevap hayır ise yapay zekâ ve onun alt kümeleri olan makine öğrenmesi ve derin öğrenme çoktan çıktılarınıza şekil vermiş ve bir yerlerde belki de henüz fark etmediğiniz bir Kara Kutu problemi araştırmanızı etkilemiş demektir.

EMRE EROL - SABANCI ÜNİVERSİTESİ, SANAT VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL GELİŞTİRME PROGRAMI DİREKTÖRÜ

DİPNOTLAR

1. İlgili popüler kültür referansına dair özet bilgi için: [https://en.wikipedia.org/wiki/Gnomes_\(South_Park\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Gnomes_(South_Park))
 2. Winner, Langdon. 'Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivism and the Philosophy of Technology.' Science, Technology, & Human Values 18, no. 3 (July 1993): 362-78.
 3. Dijitalleşmiş fakat çeşitli nedenlerle ulaşımı zor olduğu için "karanlıktakalmış" (dark) kaynaklar meselesini ele alan bir çalışma için: Jalliant, L. "How can we make born-digital and digitised archives more accessible? Identifying obstacles and solutions." Archival Science 22, (2022) 417-436.

4. Bu konuya çeşitli boyutları ile değinen derli toplu bir çalışma için: Milligan, Ian. The Transformation of Historical Research in the Digital Age. Elements in Historical Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. Konuya tarih disiplini özelinde yaklaşan ve dijital seçiciliğe dair önemli bir tartışma için: Coburn, Jon. Defending the Digital: Awareness of digital selectivity in historical research practice, Journal of Librarianship and Information Science 2021, Vol. 53(3) 398-410 <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0961000620918647>
 5. Çok fazla sayıda örneğine rastlanabilecek bu güncel tartışmanın bir örneği için: Martina Marki ve Corinne Johannsen, The "black box" Problem,

Globe no3 (2020), 21-24 <https://ethz.ch/en/news-and-events/eth-news/news/2020/09/the-black-box-problem.html>
 6. <https://dlib.berkeley.edu/read/4805692-0823-4073-b431-5a684250a82d/section/3a0baf4-bd72-410d-9935-36a895ea7a7> Mark Sample, The Black Box and Speculative Care, içinde Debates in the Digital Humanities, ed. Matthew K. Gold ve Lauren F. Klein, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2019).
 7. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/h1h.12281> Schwandt, Silke. Opening The Black Box of Interpretation: Digital History Practices as Models of Knowledge, History and Theory, 61 (2022) 77-85.

Dijital Beşerî Bilimler ve Geçmişin Haritalandırılması

GÖKSEL BAŞ

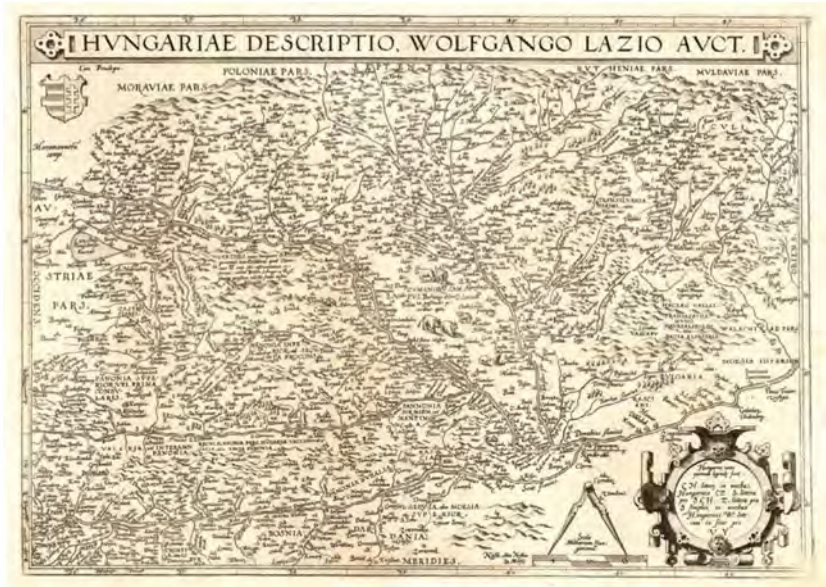
DİJİTAL BEŞERÎ BİLİMLER KAPSAMINDA HAZIRLANACAK HARİTALAR AMAÇ OLARAK YOL GÖSTERMELİ; HEDEFE GİDERKEN KULLANILMALI FAKAT ASLA “SON ÜRÜN” OLMAMALIDIR. KLASİK TARİHÇİLİK İÇİN, DİJİTAL ÇAĞIN KÜMÜLATİF BİR KATKISI OLARAK KULLANILMALIDIR.

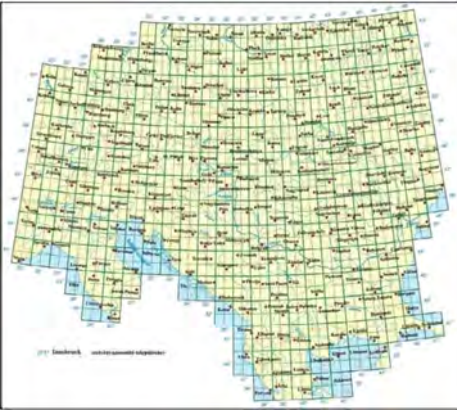
Günümüzde bilginin üretilip çoğaltılmasında ‘bilgi teknolojileri’ hem söylemde hem de uygulamada oldukça etkin rol oynamaktadır. Sosyal ve beşerî bilimlerin kurum ve kavram odaklı yaklaşımına destek olabilecek teknolojik uygulamalar, gün geçtikçe artan ve bir kısmı da kaybolmakta olan bilginin verimli şekilde ele alınmasına olanak tanır. Sosyal ve beşerî bilimlerin laboratuvar alanına getirilmesi bu anlamda depolama, arşivleme, tasnifleme, karşılaştırma, analiz etme ve paylaşma gibi adımlara imkân sağlar. Bu

anlamda Dijital Beşerî Bilimler (Digital Humanities), her nevi Tarih araştırmacıları için, sadece Türkiye’de değil, aynı zamanda küresel çağdaş tarih yazımı için de bir meydan okumayı temsil etmektedir. Daha evvel, öncelikle tarih ve doğa bilimleri arasındaki metodolojik bir iş birliği bağlamında yer edinen Dijital Beşerî Bilimleri bugün yaygın olarak ayrı ve bağımsız bir akademik disiplin olarak kabul edenler de çoğuluktta sayılabilir. Yakın zamana kadar dünyanın birçok yerindeki üniversitelerde hem öğretilen hem de çalışılan Dijital Beşerî Bilimler, son zamanlarda tarih araştırmalarının bizatihi nesnesi haline de gelmiştir. Bu kısa yazıda Dijital Beşerî Bilimler’in tekniklerinin sosyal bilimlerdeki kullanımından bahsetmekten ziyade, Osmanlı araştırmalarında sıkça kullanılan, araçsallaştırılan tarihi vesikaların haritalandırılması üzerinde durmak istiyorum.

Daha açık bir ifade ile çok katmanlı verinin karşılaştırmalı olarak yorumlanmasında mekânsal veriyi yönetmede, görselleştirmede ve analiz etmede kullanılan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile ortaya konan ürünün daha yapım aşamasında mutfakına girerek nelerin yapılması gerektiğinden ziyade nelerin ya-

Wolfgang
Lazius &
Abraham
Ortelius,
Macaristan,
1570
David Rumsey
Map Collection

265 paftalık 3. Genel Avusturya-Macaristan Askeri Haritası,

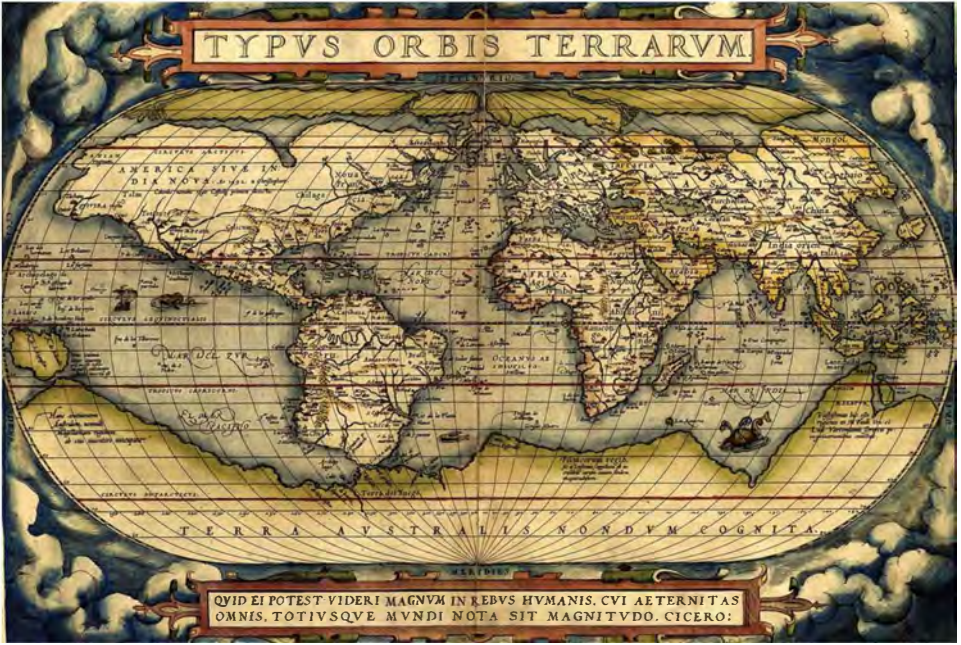
1910'lar. http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm?fbclid=IwAR3hUE7sLBSwBLTokqvYfSqPy-g7A5_RftI060VEIvulG9nbKFwHxb0ZV4&s=08

pılmaması gerektiğine dikkat çekmek gerektiğini düşünüyorum. 1990'ların ortalarına kadar, diğer disiplinlerde yaygın olarak kullanılmasına rağmen, çoğu tarihçi veya tarihsel coğrafyacı Coğrafi Bilgi Sistemleri ve sunduğu olanaklar hakkında bilgi sahibi değildi. Zaman içinde tarihsel araştırmalarda kullanımının sağlayacağı potansiyele dönük olarak farkındalık oluşmuş ve bu bağlamda yeni bir alan olan Tarihsel Coğrafi Bilgi sistemleri (TCBS) ortaya çıkmıştır. Tarihsel Coğrafi Bilgi Sistemleri, insanın, politik, sosyal ve doğal çevresi ile olan ilişkilerinin karakterize edilmesi, ekonomik eylemleri, mekânsal dinamikler ve tarihsel bağlamda analitik bir yaklaşımla ele alınmasını sağlar. Ayrıca, kentlerin ve peyzajın sosyo-kültürel tarihine eğilip bunların zaman içerisinde nasıl şekillendiğine odaklanır. Peyzajın tarihsel bağlamda karakterize edilmesi, çeşitli veri setlerinin oluşmasına imkân verir. TCBS ile yürütülen projelerin avantajı, çalışan verinin erişime açık olmasını sağlamaktır; arşiv dokümanlarından üretilen büyük miktarlardaki veri öbekleri kolay başvurulabilir ve ulaşılabilir bir özellik kazanır.

Coğrafi bilginin temsil edilmesi ve işlenmesine yarayan bu araçlar halihazırda Osmanlı araştırmalarında kullanılmaya başlanmış olsa da ortaya çıkan nüvelerin ne kadar Osmanlı arşiv materyali bilgisi gerektirdiği göz ardı edilmektedir. Demek istediğim, Osmanlı arşivinde mahfuz binlerce vesikanın içeriğini, kullanım amacını ve en önemlisi bu vesikaları okuyup yorumlama becerisini edinmeden bu araçların sağladığı olduğu analiz ve nihayetinde kartografik gösterimin, yavan ve arşivin anlatısından uzak olacağıdır. Haritalandırılan tarihin görsel cazibesi "keşfedilmemiş" bir tarih yazım alanı açmış gibi bir izme yaratsa da iyi ve güvenilir tarihçiliğin yolu hala tozlu arşiv belgelerinin önümüze serdiği dünyayı keşfetmekten geçiyor. Ülkemizde yoğun arşiv materyali kullanılarak hazırlanan çalışmalarda (kaynak neşri, transliterasyon vb.) yeni haritaların hazırlan-

ması şöyle dursun, var olan haritaların kullanımında dahi genel bir isteksizlik olduğunu düşünüyorum. Haritası olan çalışmaların da görselleştirme açısından iptidai kalması bu söyleyimi destekler nitelikte. Öte yandan şu an Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin sağladığı araçları kullanarak görsel veri oluşturmaya çalışan araştırmacılar da birkaç önemli çıkmaza sürükleniyorlar. Bunlardan birincisi, klasik tarihçiliğin de önemli problemlerinden biri olan geniş kaynak havuzunda bulunan veri setlerinden hangilerinin kullanılıp hangilerinin araştırma dışında bırakılacağı sorunsalı ya da bir diğer tabir ile kartografik gösterimde yer alması beklenen gerekli çok sayıda verinin sadece ortaya konmak istenen sonuca hizmet etmek üzere manipulatif bir tutumla kullanımına meyledilmesi. Buradaki mesele biraz da araştırma nesnesinin coğrafiniteliklerini detaylı göstermekten ziyade elde var olan hazır veri setlerini CBS kullanarak sadece haritayla görselleştirmek. Bir diğer mesele, basit CBS araçları kullanılarak hazırlanan haritalarda genelde sadece belli bir coğrafi alanın belirtilmesi ve buradaki dağılım gösteren mekânsal verinin nokta olarak işaretlenip gösteriminden ibaret olması. İlişkililiği görünür kılmaya dönük olarak CBS'nin sağladığı mekânsal analiz araçlarının kullanımı ise henüz gereken ilgiyi görmemektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi tarihin çok katmanlılığına politik, ekonomik, sosyal ve doğal çevresi ile ilişkilerinin karakterize edilmesi ve ekonomik eylemlerinin ortaya konması amaç olması gerekirken, dinamik olmayan basit görselleştirmelere gidilmektedir. Bu yüzden şu an konuyla alakalı göze çarpan çalışmaların temel özelliği basit kartografik görselleştirme olanının ötesinde önemli bir gelişmeye kapı aralamamalarıdır.

Harita hazırlanma sürecinde belki de en mühim husus yer adları bilgisine sahip olmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaydığı coğrafya özetine bakıldığında özellikle de Avrupa coğrafyasında, yüzyıllar içinde hem adı değişen hem de bir zamandan sonra terkedilen/yok olan yer adlarının tespitini yapmak ve zaman içerisinde değişimini takip etmek çok zor bir uğraş. Devlet Arşivleri'nin hazırlanmış olduğu ve sürekli güncellenen Yer Adları Sözlüğü dışında hazırlanmış ve araştırmacıların kullanımına sunulmuş derli toplu ve kapsayıcı bir yer adları veri seti bulunmuyor.¹ Devlet Arşivleri'nin hazırlanmış olduğu bu veri seti de yine çoğunluğu 2000'li yıllarda yayınlanmaya başlanan 16. Yüzyıla ait "Muhasebe-i Vilayet" defterlerinden alınan yer adlarından oluşuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda tumar sisteminin uygulandığı (Rumeli, Anadolu, Rum, Karaman, Dulkadir, Diyarbekir ve Şam) vilayetlere ait tahrir ve muhasebe defterlerinden alınan bu verilerin de her ne kadar nahiye, kaza ve liva şeklinde hazırlanan basılı haritaları mevcutsa da çevrimiçi düzenlenebilir haliyle araştırmacılara sunulmuş vaziyette değildir. Bunun dışında, genellikle arşiv materyali transliterasyonu ve değerlendirilmesi (tahrir, mühimme vs.) şeklinde hazırlanan çalışmalarda araştırmacıların büyük çoğunluğu kendi çabaları çerçevesinde yer adlarını bulmaya

Ortelius'un Dünya haritası, 1570. wikimedia.commons

çalışıyorlar yahut zahmete girmeden uyduruyorlar! Akademimizde yaygın şekilde defter transliterasyonu olarak yapılan tezler veya diğer araştırmalarda bölgenin yerel dilini bilmeyen ve sadece Osmanlı Türkçesi alfabesi ile yazılan yer adlarını okuya(maya) n araştırmacıların çalışmaları CBS çalışmaları için önemli kaynaklar hükmünde değiller. Diğer taraftan hiç kaynak dili bilmeyen, arşive girmeyen ve CBS'de haritalar yapmaya çalışan araştırmacılar için bu tarz çalışmaların veri seti olarak kullanılması da apayrı tehlikeleri barındırıyor. Doğruluğunu kontrol etmeden doğrudan alınan bu veri setleri ile özensiz hazırlanan haritalarda da aslında hiç var olmamış, var olduysa da yeri yanlış belirtilmiş birçok yerleşime rastlamak mümkün. Transliterasyonu ve metin neşri çalışmalarında araştırmacıların yer adlarını doğru şekilde okuyup tespit etmek hususunda göstermiş oldukları gayretsizlik bu büyük sorunun sadece başlangıcı. Bunun yanı sıra yer adlarının tespiti yapılmadığı gibi telaffuzlarında dahi bir standartsızlık mevcut. Bu yüzden aynı arşiv materyali içerisindeki yer adları mükerrer olarak sanki yepyeni bir yerleşim yeriymiş gibi okunuyor.

Yalnızca yer adları tespit edilerek noktalar halinde haritaya yerleştirmek nispeten kolay görünüyör. Halbuki "modern" sınırların ortaya çıkmadığı bir zamanda Osmanlılar ve komşularının (örneğin Macaristan ve Venedik) paylaştığı muğlak serhad bölgelerini görselleştirmek belki de işin en zoru. Erken dönem Osmanlılar ve hasmı devletler arasında imzalanan ve çoğunlukla itibari sınırları da ihtiva eden barış anlaşmalarına dayanarak hazırlanacak güncel haritalarda daha da dikkatli olunmalıdır. Nihaye-

tinde, yer adlarını tespit etmek bu işin sadece tek bir yönünü teşkil ediyor. Bu alanın sadece coğrafya uzmanlarına yahut salt tarihçilere bırakılamayacak düzeyde disiplinler arası bir gayrete dönüşmesi gerekiyor. Tarihçilerin de (özellikle kaynağa ulaşma ve doğru şekilde okumak hususunda) tekeline alamayacağı derecede çok katmanlı bir yenilik. Dijital Beşerî Bilimler kapsamında hazırlanacak haritalar amaç olarak yol göstermeli; hedefe giderken kullanılmalı fakat asla "son ürün" olmamalıdır. Klasik tarihçilik için, dijital çağın kümülatif bir katkısı olarak kullanılmalıdır. Tarihsel Coğrafi Bilgi Sistemleri dünyada çok iyi örnekleri olan fakat Türkiye'de tarihçiler tarafından yeniden keşfedilen bir Amerika haline gelmiş görünüyör. Tarihçiliği toptan değiştirecek muazzam bir yenilikten ziyade tarih yazımını destekleyecek önemli bir araç olarak görülmelidir. Tarih bilgisinden yoksun CBS mümkün değil; bu yönde bir ilerleme de dijital Beşerî bilimlerin ilerlemesine hizmet etmiyor. Belki de bu hususta CBS araştırmaları yapan fakat Osmanlı arşivini tanımayan araştırmacılarla CBS kullanmayı bilmeyen fakat arşiv bilgisi iyi düzeydeki araştırmacıları orta noktada nasıl buluşturmak gerektiği konusunda kafa yormak gerekiyor.

GÖKSEL BAŞ - ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* B.T.: Kelimelerimi bir araya getirirken fikirleri ve teknik yorumları bana katkı sunan Dr. Emine Sökmen Adalı'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

1. Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı, yayın no: 8, 2020.

KORUMA
AKADEMİSİ

Kültürel Mirasın Korunması Alanında Birlikte Öğrenme Topluluğu

Koruma Akademisi, kültürel mirasın korunması alanında gerçekleşen uygulamaların niteliğini iyileştirmek ve bu alandaki bilgiyi erişilebilir kılmak hedefiyle örgütlenen ve üç temel alanda faaliyet gösteren bir uzman platformudur:

- **Birlikte Öğrenme:** Kültürel mirasın korunması alanlarında yapabilme düzeyinde beceri kazandıran Koruma İstasyonları aracılığıyla nitelikli bilginin yaygınlaşmasını amaçlıyoruz.
- **Birlikte Araştırma:** Mimari miras koruma alanında ihtiyaç duyduğumuz ulaşılabilir araç, malzeme ve teknikler konusunda, ortak ilgi ve uzmanlık alanlarımız doğrultusunda takımlar kurarak Koruma Araştırmaları yürütüyoruz. Koruma araştırmalarının bulgularını ürünlere ya da yayınlara dönüştürüyoruz.
- **Uygulamalı Danışmanlık:** Tarihi yapılarda yürütülen tespit, araştırma ve uygulama alanlarında uzmanlarımız aracılığı ile uygulamalı danışmanlık sağlıyoruz. Uygulama tekniklerini alanda doğrudan uygulama yapan kişilere aktararak nitelikli uygulamaların yaygınlaşmasını amaçlıyoruz.

korumaakademisi

Koruma Akademisi

www.korumaakademisi.com.tr

Dijital Beşerî Bilimler Dersinde Ne Öğrenilir?

FATMA ÖNCEL- AYSU AKCAN

SÜREKLİ BİR AKIŞ HALİNDE OLAN
DİJİTAL BEŞERÎ BİLİMLER ALANININ
SINIRLARI DİJİTAL UYGULAMALARDAN,
BİR KONU OLARAK DİJİTALLİĞE, TARİHSEL
BİLGİ EDİNMEK İÇİN DİJİTAL YÖNTEM
VE ARAÇLARIN KULLANIMINA KADAR
GENİŞLETİLEBİLİR.

GİRİŞ

Dijital Beşerî Bilimler (DBB), dijital araçların ve yöntemlerin sosyal ve beşerî bilimler çalışmalarına uygulanmasını içeren disiplinler arası bir alanı temsil eder. Dijital teknolojilerin artan kullanılabilirliği ve disiplinler arası araştırmalara artan ilgi nedeniyle DBB son yıllarda akademiye büyük ilgi görür oldu.¹ Bu alan her geçen gün artan konferanslar, yayınlar ve profesyonel kuruluşlar aracılığıyla da tanınırlık kazanmaya devam ediyor.

Akademiye DBB'nin konumu, kurum ve disipline bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte bazı üniversiteler DBB merkezleri veya programları kurarken, diğerleri DBB'yi mevcut bölümlere veya programlara dahil etme yoluna gidiyor. Boğaziçi ve Viyana Üni-

versiteleri de DBB'yi müfredata, araştırmalara ve öğrencilerin becerilerine dahil etmek amacıyla lisans ve lisansüstü düzeylerinde DBB derslerini ders hazırlarına ekleyen üniversiteler arasında.

Bu çerçevede, Boğaziçi ve Viyana Üniversitelerinde verilmiş olan DBB giriş dersleri hakkındaki bu yazının benzer girişimlerde bulunacak DBB araştırmacıları için rehber niteliğinde olmasını amaçlıyoruz. DBB'ye eleştirel bakış, epistemoloji ve metodoloji tartışmaları her ne kadar bu derslerin yürütücülerinin öncelikli gündemi ve hassasiyeti olsa da bu yazının çerçevesini aşacağı düşünülerek sadece derste ki yeri dahilinde değinilmektedir.

DİJİTAL BEŞERÎ BİLİMLERE GİRİŞ DERSİ: BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ DENEYİMİ²

Yaz 2022 döneminde, Boğaziçi Üniversitesi'nde açılan ve veri analizine dair tecrübelerimi öğrencilerle paylaşma düşüncesiyle bir Dijital Beşerî Bilimlere Giriş dersi tasarlarlarken, bugünün öğrencilerinin ihtiyaçlarını düşündüm.³ Onların genişleyen ilgi alanlarını, dijital teknolojilerin disiplinler arası kullanım imkanları ile desteklemek istedim. Bunu yaparken, kodlama bilmeyen bir öğrenci ile beşerî bilimler temeli olmayan bir öğrencinin ortak bir dil geliştirmesine yeni bir alan açmayı hayal ettim. Lisanslı yazılımların yüksek ücretleri bu hayale engel olmamalıydı. Dersi, açık kaynaklı veya ücretsiz yazılımlar üzerinden

Dijital Beşerî Bilimlere Giriş dersi,
Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji
Bölümü'ndeki Şerif Mardin
Salonu'nda verildi

Dersten bir anı,
Temmuz 2022
Öğrencilerin izniyle,
ders akışına dair tweet
zincirinde paylaşılmıştır

tasarladım. Bir tarihçi olarak, tarih kaynaklarının analizi için yeni imkanları bu zeminde, bu öğrenci grubuyla birlikte aramak istedim. Birlikte öğrenme sürecinin, DBB'nin kendisi için de faydası olması gerekiyordu. DBB'nin teknik bir beceriden öte disiplinler arası akademik bir alan olarak yerleşmesine dersimizin katkısı olmalıydı. Bunun için, veriden bilgiye giden sürecin epistemolojik bir okumasını yapmaya öğrencilerimi teşvik ettim.

Dersin disiplinler arası yapısını göz önüne alırsak, dersin açıldığı bölüm ve dersi alan öğrenci profilinden kısaca bahsetmek yerinde olur: Ders, Sosyoloji Bölümü tarafından, bölüm kısıtlaması olmaksızın Boğaziçi Üniversitesi lisans ve lisansüstü öğrencilerine yönelik olarak sunuldu. Okulun Bilgisayar Mühendisliği bölümü, dersi, "bölüm için tamamlayıcı seçmeli" (Complementary Elective - CC) olarak ilan ederek, öğrencilerinin dersi almasını teşvik etti. Öğrenciler derse yoğun şekilde ilgi göstermiş olsa da öğrenci sayısını yirmi ile sınırlı tutmak zorunda kaldım. Bu öğrencilerin sekizi sosyoloji (bir yüksek lisans, yedi lisans), dördü siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, üçü bilgisayar mühendisliği, ikisi dilbilimi bölümlerinden, birer öğrenci ise iktisat, psikolojik danışmanlık ve rehberlik ile tarih bölümlerindendi.

Yedi hafta süren yaz okulunda ders programını, şu temalar çerçevesinde şekillendirdim: 1. DBB'de yöntem ve teori. 2. Veri yönetimi. 3. Metin analizi. 4. Veri görselleştirme. 5. Haritalandırma. 6. Ağ analizi. 7. Araştırma ödevlerinin sunumu. Bu temaları ele alırken, konu anlatımını, öğrencilerin ders öncesi sözlü sunum ve yazılı tartışma ödevi hazırlaması, sınıf içi tartışmalar, konuk araştırmacıların sunumları, yazılım eğitimleri, örnek vakalar üzerinden ders içi yazılım uygulamaları, grup çalışması ile hazırlanan araştırma ödevi gibi aktif öğrenme yöntemlerinin ağırlıklı olduğu farklı eğitim stratejilerini bir araya getirdim.

Haftada iki gün sunulan dersin ilk gününü teorik, ikinci gününü ise pratik ağırlıklı olarak gerçekleştirdim.

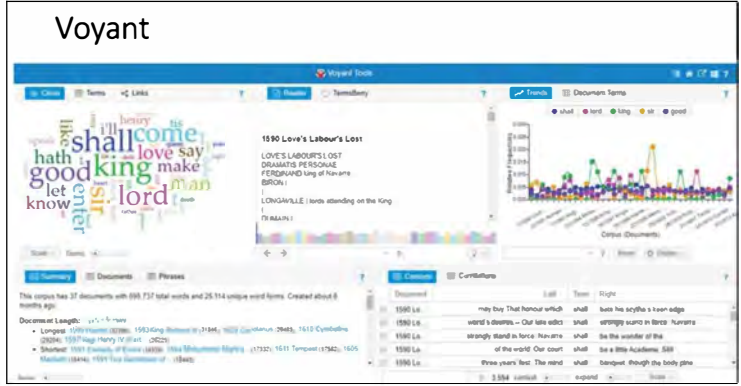
Teorik derslerde, haftanın konusu üzerine akademik literatür incelenmesi ve tartışılmasına zaman ayırdım. Bu tartışma saatlerinde, sosyal bilimler ve beşerî bilimlerdeki "veri", DBB'de teori ve öznel, DBB'nin farklı akademik geleneklerde kurumsallaşması gibi birçok güncel konunun ele alınmasını amaçladım. Stanford Üniversitesi'nden Ali Yayıoğlu, Sabancı Üniversitesi'nden Mehmet Kuru ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden "Anatolia: 19th century" ekibi derse konuk olarak bu tartışmalara değerli katkılarda bulundular.

Haftanın ikinci yarısındaki pratik derslerinde, haftanın konusuna dair bir yazılımı uygulamalı olarak tanıtmamın ardı sıra öğrenciler beşerî bilimlere ait bir veri kaynağını öğrendikleri yazılım ile incelediler. Ders, farklı branşlardan öğrencilere hitap etse de, dersin benim yani bir tarihçi tarafından tasarlandığı ve sunulduğunu vurgulamak benim için oldukça önemliydi: Öğrenciler, derste öğretilen yazılımları, tarih kaynakları ile deneme imkânı buldular.

Bu ders çerçevesinde, DBB'nin konu ve yöntem bakımından oldukça geniş olan kapsamı içinde beş alana odaklanılmasını amaçladım: Veri yönetimi, metin analizi, veri görselleştirme, haritalama, ağ analizi. DBB'ye giriş dersine eklenebilecek diğer temaların olduğunun altını mutlaka çizilmeliyim: üç boyutlu görüntüleme, dijital edisyon, veri küratörlüğü, web tasarımı gibi.⁴ Ancak, bir akademik dönemde tamamlanması gereken, farklı branşlardan lisans öğrencilerine bazı temel yöntemler ile bu yöntemlerin epistemolojik kökenlerini öğretmeyi hedefleyen bir derste belirli temalara odaklanmam hem bir tercih hem de bir gerekliliktir.

Veri yönetimi konusuna, beşerî bilimler verisiyle çalışmanın fırsatları ve zorlukları üzerine bir tartışma ile başladık. Veri temizleme, yönetme ve düzenleme gibi teknik meselelerin uygulamadaki imkân ve zorluklarını, yaptığım tarih araştırmalarındaki veritabanı hazırlama süreçlerinden örneklerle gösterdim. Bu konuyu, veritabanı düzenleme ve temizlemede

Metin analizi aracı Voyant Tools ile yapılan Shakespeare külliyyatı incelemesi

temel bir araç olan Tableau Prep yazılımı ile Tableau tarafından sağlanan örnek veri kümesi üzerinden pratik ettik.⁵

Metin analizi haftasında önce Stanford LitLab'ın metin analizi projelerine ilişkin güncel örneklerini inceledik. Voyant Tools'ta⁶ Shakespeare örneği üzerinden bu metin analizi aracının kullanımını gösterdim. Bunun ardından öğrenciler bu aracı kullanarak Karl Marx'ın Kapital (3 cilt) eserini görselleştirerek analiz etti.

Veri görselleştirme konusunu, bu alandaki en iyi yazılımlardan olan Tableau Desktop üzerinden uyguladık.⁷ Bu yazılımın kullanım kolaylığı, öğrencilerin aynı gün içerisinde yazılımı kullanmayı öğrenip, on yedinci yüzyıl İstanbul vakıf mülkiyetine dair arşiv kaynaklı bazı bulguları görselleştirmesini mümkün kıldı.

Haritalama konusunda da ağırlıklı olarak Tableau Desktop'un uygulama imkânlarından yararlandık. Öğrenciler, veri görselleştirme haftasında aşinalık kazandıkları vakıf mülkiyeti verisini, İstanbul'un farklı mahalleleri için Tableau Desktop kullanarak haritalandırdılar. Haritalama için kullandığımız diğer yazılım olan Palladio,⁸ ağ analizi konusunda da bize yardımcı oldu. Palladio'nun grafik çözümleri ve sunucu alt yapısına dair geliştirilebilecek yönleri olsa da, büyük bir faydası var. Ağ analizi ve noktadan noktaya harita için, normalde kullandığımız veritabanlarından farklı bir veritabanı tasarımı gerekiyor. Palladio bu tasarımı kendisi yapıyor, bu da derste işimizi oldukça kolaylaştırdı.

Derste ki nihai hedeflerimden biri öğrencilerin, derste öğrendikleri yöntemleri kullanarak bir araştırma yapabilecek yetkinliğe ulaşmasını sağlamak ve DBB'nin "toplumsal bir fayda gözetme" ilkesini hayata geçirmekti. Bu hedeflere ulaşılmasını sağlamak amacıyla dersin dönem sonu ödevinin çerçevesini şu bağlamda çizdim: Boğaziçi Üniversitesi akademisyenleri üniversitenin "vekâlet yönetimi"ne karşı sürdürülen protestoları, bir blog sayfasında kayıt altına almaktadır.⁹ Bu sayfada yer alan "Hasarlar ve Talepler" veritabanı ile "Nöbet Bülteni" metinleri, öğrencilere yıl sonu ödevleri için bir veri kaynağı olarak sundum. Önerilen çeşitli araştırma sorularının, bu veri

kaynağı ve derste öğrenilen yöntemler kullanılarak analiz edilmesini istedim.

Bu amacı yerine getirmek için, öğrenciler üç-dört kişilik takımlar kurdular ve projeleri üzerinde oldukça sıkı çalıştılar. Projeleri dört akademik çıktı ile sonuçlandı: Yeniden üretilmiş bir veritabanı, sözlü sunum, interaktif görsellerin yer aldığı web sayfası, grafikler ve haritaların da yer aldığı bir yazılı araştırma ödevi.

Dersin "toplumsal fayda gözetme" ilkesi çerçevesinde ve yenilikçi bir yön olarak, dersleri "canlı tweetledim". Sınıfta nelerin ele alındığını her hafta kısaca yazarak bir tweet zinciri oluşturdum ve bu tweetler, müfredatı, çevrimiçi kaynakları ve final sınavı sorularını içeren ders materyallerinin sosyal medya üzerinde dolaşıma girmesini amaçladım.¹⁰ Başlangıçta kontenjan kısıtlamaları nedeniyle dersleri takip edemeyen öğrencileri kapsamak amacıyla yaptığım bu paylaşımlar, konuyla ilgilenen farklı kesimler tarafından da takip edildi.

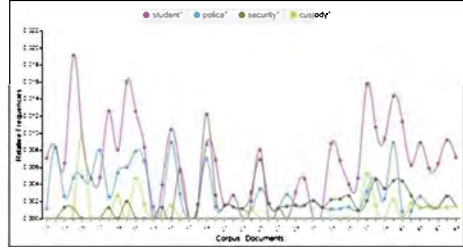
DİJİTAL BEŞERİ BİLİMLERE GİRİŞ DERSİ: VİYANA ÜNİVERSİTESİ DENEYİMİ¹¹

2020 Kış - 2022 Kış dönemleri arasında, Viyana Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Türkoloji bölümünde dört dönem verdiğimiz ve birbirinin ardı olan iki dersin isimleri Digital Humanities and Ottoman Studies (DBB ve Osmanlı Çalışmaları) ve Digital Humanities for Turkologist (DBB ve Türkoloji)'ti.¹² Bu dersler, Viyana Üniversitesi Türkoloji bölümü öğrencilerinin yüksek lisans seçmeli dersleri olarak planlandı. Derslerdeki temel amacım, öğrencilere DBB araç ve yazılımlarını öğretmek ile birlikte bu yeni alanının metodolojik ve teorik tartışmaları ile tanışmalarını da sağlamaktı.¹³ Bahsi geçen dersleri, metnin ilerleyen bölümlerinde zaman zaman sorular zaman zaman da örneklerle aktarmaya çalışacağım temalar çerçevesinde şekillendirdim: 1. Metin Tanıma Araçları ve Otomatik Transkripsiyon (Text Recognition Tools and Automated Transcription); 2. Dijital Edisyon (Digital Edition); 3. Metin Analizi (Text Analysis); 4. Uzamsal-Ağ Analizi (Spatial-Network Analysis). Bu temalar doğrultusunda, derste belirli araçlar ve uygulamalar aracılığıyla, üzerinde durduğumuz

birincil kaynaklar ise şunlar oldu: Lamii Çelebi'nin Münşeat Mecmuası el yazması ve transkripsiyonu,¹⁴ Salt Araştırma Arşivi'nden alınan Latin harfli Türkçe mektuplar,¹⁵ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinin matbu versiyonu ve transkripsiyonu,¹⁶ Orhan Pamuk'un el yazılarının bulunduğu Kara Kitap'ın Sırları ve Kara Kitap isimli eseri.¹⁷

Belirli temalar çerçevesinde bu birincil kaynakları seçmekteki amacım birbirinin tamamlayıcısı ve ardılı olabilecek eserleri bir araya getirmektir. Böylece bu metinlerin aynı araç ve uygulamalarda tekrar edilerek kullanılmasını sağlayarak DBB'nin dinamik doğasına dikkat çekmeyi amaçladım. Bir diğer ifadeyle, Orhan Pamuk'un Kara Kitap'ının Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinin ardılı olmasının altında yatan temel saik, merkeze alınan metnin, metne yöneltilen araştırma sorusunun, kullanılan aracın ve uygulamanın vereceği sonuçlar üzerindeki değişimini gözlemlene imkânından yararlanmaktır.¹⁸ Böylelikle DBB alanının dinamik, disiplinler arası ve üstü bir alana işaret ettiği de örnekler üzerinden pekiştirilmiş oluyordu. İşte bu dinamik alan, dersin bir sonraki adımını yani araç ve uygulamaların, metinler ile pratik edilmesi sonrasında ortaya çıkan metodolojik ve teorik soruların tartışılmasını doğuruyordu.

Yüksek lisans dersi olarak tasarlanan bu derslerin öğrenci sayısı ortalama dört kişiden oluşuyordu. Ayrıca Übung (UE)¹⁹ formatında tasarlanan bu derslerin nihai hedefi, öğrencilerin derslerde kazandığı uygulama ve tartışma pratiklerini, ders içi ve ders sonrası ödev ve uygulamalarla derinleştirmekti. Her dersin küçük uygulama ödevleri ile (toplamda sekiz adet), derste öğrenilen uygulama becerilerinin teke teke pratik edilmesi ve uygulama becerilerinin pekiştirilmesi dersin önemli hedeflerinden biriydi. Ayrıca, uygulama dersinin yükümlülüklerine eklediğim bir adet yazılı ödev ile öğrencilerin teorik ve metodolojik tartışmaları yazıya aktarma becerilerini geliştirmesine fırsat tanımak istedim. Son olarak,

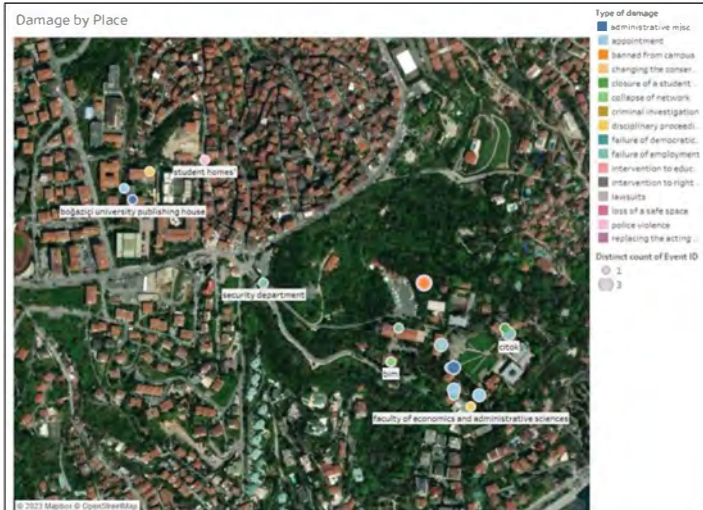
Ders için hazırlanan final ödevinde, Voyant Tools'ta hazırlanan bir kelime sıklığı analizi. "Öğrenci, polis güvenlik, gözaltı" kelimelerinin, Boğaziçi Nöbet Bültenleri'nde bir yıl boyunca haftalık olarak yer alma sıklığı gösteriliyor

Ahmet Kudu, Berfin Su Kazaklı, Berk Turgut, Yaren Arabacı tarafından hazırlandı ve izinleriyle paylaşıldı

dönem sonunda öğrenciler, derste üzerinde durulan eserleri belirli sorular çerçevesinde ve uygulamalar aracılığıyla inceleyerek ders boyunca edindikleri uygulama bilgilerini ve tartışma pratiklerini sunma imkânı buldu.

Yazının bu kısımdan sonra, dersin tematik yapısı tanıtılacaktır. Dersin tematik yapısının tanıtılması ile amaçlanan ise derslerin içeriklerine dair bir öngörü oluşturmaktır: Araç ve uygulamalar kısaca tanıtılacak ve uygulamalara eşlik eden yöntem ve teori tartışmalarını şekillendiren sorular da oldukça kısa bir şekilde kısaca ortaya konulacaktır.

Metin Tanıma Araçları ve Otomatik Transkripsiyon teması altında yaptığımız derslerde amacım, Osmanlıca ve el yazısı Türkçe metinlerin otomatik transkripsiyonunu yapmama imkân tanıyan modelleri geliştirmemizdir. Yapay zekâ (AI), optik tanıma ve el yazısı tanıma sistemlerini (OCR ve HTR) tanıtmak ve öğrencilerin terminolojiye ünsiyet kazanmasını sağlamak da bir diğer amacımdı. Innsbruck Üniversitesi tarafından geliştirilen Transkribus²⁰ uygulaması ile otomatik transkripsiyon modelleri-

Ders için hazırlanan final ödevinde, Boğaziçi Üniversitesi'nin aldığı hasarların türü, konumu ve kayıt altına alınan olay sayısını gösteren harita. Tableau

Desktop ile hazırlandı

Ahmet Kudu, Berfin Su Kazaklı, Berk Turgut, Yaren Arabacı tarafından hazırlandı ve izinleriyle paylaşıldı

nin nasıl geliştirileceği de bu tema çerçevesinde pratik ettik. Dersler boyunca yapay zekâyâ öğretilmesi planlanan transkripsiyon standartlarının, konvansiyonel tercihler ile teknolojinin ihtiyaçlarını göz önüne alarak nasıl şekillendirilmesi gerektiği üzerine tartışmalar yürüttük. Örneğin; 17. yüzyılda yazılmış bir metnin 20. yüzyılda yapılmış matbu neşrinin transkripsiyon standartlarını neye göre belirlemeliydik ve bu standartlar metin tanıma teknolojileri için en uygun tercihlerle nasıl şekillendirilmeliydi?²¹

Bir diğer tema olan Dijital Edisyon derslerinde hedefimiz dijital ortama aktarılmış ve fakat hâlâ bilgisayarlar tarafından okunamayan metinleri bilgisayarlar tarafından okunabilir hâle getirmektir.²² Bu tema çerçevesinde işlenen derslerde Atom²³ uygulamasını kullanarak TEI²⁴ kolektifi tarafından geliştirilmiş ve geliştirilmekte olan işaretleme dili (markup language) eklentisi ile yukarıda adı geçen metinleri XML²⁵ formatına dönüştürdük. Bu noktada, işaretleme dili ile bilgisayar tarafından okunabilir formata getirilen metinlerin, özellikle, yapısal ve metinsel özelliklerinin "nasıl" işaretlenebileceğini ve kolektifin sunduğu imkânların yeterliliğini tartıştık: 16. yüzyılda yazılmış bir mektubun yapısal ve metinsel işaretlemesi ile 20. yüzyılda yazılmış bir mektubun yapısal ve metinsel işaretlemesi ne dereceye kadar örtüşebilir? Örtüşmeyen noktalarda TEI Correspondence²⁶ elemanının dışında ne kadar taşmalıydık ve bu hangi noktaya kadar doğruydum?²⁷

Bir sonraki tema olan Metin Analizi (Text Analysis) derslerinde amacım, dijital araç ve uygulamalarla metinlerin hem bütünlüğü hem de anlam katmanları üzerine düşünmeyi pratik ettirmektir. Birden fazla metin analizi aracı sağlayan Voyant Tools'un, dersler çerçevesinde, ağırlıklı olarak kullanılan araçları koncordans²⁸ ve korelasyon²⁹ oldu. Bu temada yürütülen teorik tartışma soruları ise şunları: Farklı yüzyıllarda yazılmış mektuplarda selamlama, hitap vb. bölümler hangi kelime ve kelime grupları ile yapılmıştı ve bu kelime ve kelime gruplarına hangi diğer kelimeler eşlik etmişti? Hangi kelimeler, kullanıldığı metin içerisinde bugün sözlük aracılığı ile kavradığımız anlamında farklı/yeni bir anlam kazanmıştı?

Dersin son temasını ise Uzam-Ağ Analizi (Spatial-Network Analysis) olarak tasarladım. Bu tema çerçe-

vesinde amacım metinlerde geçen ve görece kompleks bir yapı teşkil eden karakter, kişi, zaman, mekân ve benzer bilgilerin çok yönlü ilişkî ağları ve bu ağların uzamsal analizinin yapılmasını sağlamaktır. Bu tema çerçevesindeki derslerde, Stanford Üniversitesi Humanities+Design tarafından geliştirilen Palladio platformunu kullandık. Bu dersin teorik tartışmasına zemin hazırlayan soruyu şu şekilde formüle edebilirim: İncelenen metinlerde yakın okuma ile görülen hangi ilişki ağları ile karşılaşıldı ve bu ilişki ağları metnin geneline bakımsızda ne gibi değişimler ve sapmalarla yol açtı?

Yukarıdaki temalar ışığında derslerin içerik ve tartışma çerçevesi ortaya koymaya çalıştım. Bu noktada derslerin ağırlıklı olarak metin merkezli olduğu da görünürlük kazandı. Ve bu görünürlük Viyana Üniversitesi Türkoloji bölümünün DBB alanına entegrasyonu, temelde birbirine zıt gibi görünen alanların ortak bir amacı taşıdığını da bizlere hatırlatmış oldu: Türkoloji bölümleri, geçmişe dair iç gözü kazanmak, el yazması ve arşiv kaynaklarını anlamak için yüzyıllardır belirli araçlardan yararlanmaktadır. Bu araçların başında ise bir dili derinlemesine öğrenmek gelir. Bu hem çok sayıda metnin karşılaştırmalı okunması hem de bir metnin derinlemesine analizi ile sağlanabilir. İşte, DBB dersleri de bu temel saik çerçevesinde şekillenir: Öğrenciler metinleri tek tek ve aynı anda analiz etmeyi sağlayan araç ve uygulamaları öğretmek. Ayrıca DBB alanının yöntem ve teori tartışmalarını göz önüne alarak bir dilin derinlemesine öğrenilmesini yeni araç ve yöntemlerle destekleyecek görece yeni bir zemin yaratmaktır. Ve elbette Viyana Üniversitesi Türkoloji bölümünde, öğrencilerin bu derste öğrendikleri uygulama ve yöntemleri yüksek lisans ve doktora çalışmalarında kullanmalarını teşvik edecek ve DBB derslerinin süreği olacak projelerin yürütülüyor olması dersin tamamlayıcı unsuru oldu.

SONUÇ

Dijital dönüşüm³⁰ birkaç on yıldır beşerî bilim araştırmalarının yürütülme, yazılma, tartışılma ve öğretilme biçimlerini şekillendiriyor. DBB alanı altında özetlenebilecek temaların ve yöntemlerin yelpazesi de oldukça geniş bilgisayar çağında tüm araştırmacılar için sıradan hale gelen dijital uygulamalardan, bir konu olarak dijitalliğe, tarihsel bilgi edinmek için dijital yöntem ve araçların kullanımına kadar sınırları genişletebilir. Yani, sınırları açık olan bu disiplinler arası ve ötesi alan, yalnızca teknik gelişmeler nedeniyle bile sürekli bir akış halindedir. Bu bilgiler ışığında DBB alanına giriş niteliğinde derslere her geçen gün daha çok ihtiyaç duyulacağı söylenebilir.

Boğaziçi ve Viyana Üniversiteleri'nde verilen DBB dersleri, farklı seviye ve alanlardan öğrenci grupları için tasarlandı. İlki, her bölümden lisans öğrencilerine açık bir giriş dersi, ikincisi ise Türkoloji yüksek lisans öğrencileri merkezli bir derstir. Bu nedenle, derslerin öğrenim hedef ve yöntemlerinde farklar vardı. Boğaziçi'ndeki dersin amacı, öğrencilerin alandaki temel tartışmalarla tanışması, en

TEI ile işaretlenen Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin

"Esnaf Alayları" bölümünden bir parça

**Lamii Çelebi'nin Münşeat
Mecmuası'nda "ser" kelimesi
ile yapılan konkordans
çalışması**

yaygın kullanılan beş konuda birer temel yazılımlı öğrenmeleri ve bir araştırma ödevi yazmalarıydı. Bu amaçlar doğrultusunda, geleneksel ders anlatımının yanı sıra aktif öğrenme yöntemleri de takip edildi. Viyana Üniversitesi'nde ise hedef yüksek lisans eğitimlerini esasnasında öğrencilerin serpilmeekte olan bir alan ile tanışmaları, konvansiyonel okuma yöntemlerini yeni teknoloji ve araçlar ile zenginleştirmeleri ve araştırma sorularına dair bilme biçimleri üzerine tartışmaları yürütülmeliydi.

Bununla birlikte, aynı yılda verilen ve birlikte araştırma yapma imkânı da bulabilen iki meslektaşın tasarladığı bu derslerin benzerlikleri ise şöyle özetlenebilir: Hem giriş hem de ileri seviye araştırmalar için fevkalade sonuçlar veren Voyant ve Palladio yazılımları her iki derste de öğretildi ve kullanıldı. Bu tercihin arkasında, Voyant ve Palladio'nun hem

Dijital Metin Analizi hem de Uzamsal-Ağ Analizi alanında uzmanlaşmak isteyecek olan öğrencilere bu alanlar ile ilgili önemli bir öngörü sağladığı gerçeği yatmaktadır.

DBB'ye dair temel bir düstur, iki dersin tasarlanmasına dair tercihlerde de belirleyici oldu: Yazılım ve yöntemler, metinlerin doğasına ve araştırma sorularına uygun olarak seçilmelidir. DBB, oldukça geniş bir tema ve yöntem yelpazesi sunduğu için, alana giriş yapmak isteyenlere kafa karıştırıcı, hatta ürkütücü gelebilir. Ancak, bu düsturu takip etmek, alana nüfuz etmeyi kolaylaştıracak ve çalışmaların epistemolojik gelenekten kopmasını engelleyecektir.

FATMA ÖNCEL - SABANCI ÜNİVERSİTESİ

**AYSU AKCAN - SABANCI ÜNİVERSİTESİ VE
VİYANA ÜNİVERSİTESİ**

DİPNOTLAR

1. Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Bonds, E. Leigh. "Listening in on the Conversations: An Overview of Digital Humanities Pedagogy." *CEA Critic* 76, no. 2 (2014): 147-57; Booth, Alison, and Miriam Posner. "Introduction - The Materials at Hand." *PMLA: Publications of the Modern Language Association of America* 135, no. 1 (2020): 9-22.
2. Yazının bu bölümü, ilgili dersin yürütücüsü Fatma Öncel tarafından kaleme alınmıştır.
3. Bu ders "SOC 490 - Directed Research and Readings I" ders kodu ve adı ile açıldı. Yaz okulu müfredatı çerçevesinde ders yedi hafta sürdü ve haftada altı saat yapıldı. Ders 6 AKTS'de değerlendirildi.
4. Genel bir değerlendirme için, Posner, Miriam (2013). *How Did They Make That?* <https://miriamposner.com/blog/how-did-they-make-that/>
5. <https://www.tableau.com/products/prep>
6. <https://voyant-tools.org/>
7. <https://www.tableau.com/products/desktop>
8. <http://hdlab.stanford.edu/palladio/>
9. <https://universitybagoczi.wordpress.com/>
10. <https://twitter.com/fatmaoncely/status/1541789389438605954>
11. Yazının bu bölümü, ilgili dersin yürütücüsü Aysu Akcan tarafından kaleme alınmıştır. Bu dersin ortaya çıkışına katkı sunan bir diğer kişi ise Yavuz Köse'dir.
12. Derslerin içeriğine ulaşmak için bkz: <https://ufind.univie.ac.at/en/person.html?id=11868&teaching=true>
13. DBB'nin "ne" ve "nasıl" ile ilişkili temel tartışmaları için Matthew K. Gold ve Lauren F. Klein'in hazırladığı 2012, 2016 ve 2019 yıllarında yayınlanan ve online erişime açık olan *Debates in Digital Humanities* derlemesi oldukça faydalıdır: <https://dhdebates.gcunyu.edu/projects/debates-in-the-digital-humanities>, <https://dhdebates.gcunyu.edu/projects/debates-in-the-digital-humanities-2016>, <https://dhdebates.gcunyu.edu/projects/debates-in-the-digital-humanities-2019>.
14. Orjinal adı Nisabü'l-Belâğ olan münşeat mecmuasının Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Koleksiyonuna numune nüshası ile Hasan Ali Esir'in Münşeat'ı (Lâmi (Tibrâz): KTY Matbaası, 2006) isimli çalışması karşılaştırmalı olarak kullanıldı.
15. Salt Araştırma Arşivinden Nezihe Eadem'e yazılan ve yazdığı mektuplara ek olarak belli yapılar ve bölgeler ile ilgili notları da kullanıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: https://archives.saltresearch.org/browse?type=subject&sort_by=1&order=ASC&pp=100&etal=16&value=Nezihe+Edem&offset=100

16. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Ahmed Cevdet (İstanbul: Dersaadet İddam Matbaası, 1908). <https://archive.org/details/evliyacelebi-seyahatnemesi/page/n693/mode/zip>; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Orhan Saik Gökay. (İstanbul: YKY, 1996).
17. Haz. Darin Hadzibegovic. *Kara Kitap'ın Sırları: Orhan Pamuk'un Yazı ve Resimleri* (İstanbul: YKY, 2013); Orhan Pamuk, *Kara Kitap*. (İstanbul: YKY, 2015).
18. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi I. Cilt: "Esnaf Alayları" bölümünün İstanbullular ile Kara Kitap'ın protagonistisi Galip'in resmettiği İstanbullular ya da Galip'in doppelgänger'i ya da müstakil bir karakter olarak Celâl'in köşe yazılarında resmedilen İstanbullular nasıl veri setleri haline getirdiğimiz, aynı araç ve uygulamalar ile çalışmış olsak da ne tür ayrıntı ve farklılıklar ile karşılaştığımız, konvansiyonel metin analizlerine oranla neler katabittiğimiz ve kazandığımız bu yazının sınırlarını bir hayli aştan başka bir çalışmanın konusudur.
19. Viyana Üniversitesi'nde Übungen olarak tanımlanan dersler, üniversite tarafından uygulama merkezi ders içeriklerine verilen genel bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://transviena.univie.ac.at/studium/allgemeines-zum-studium/lehrveranstaltungen/lehrveranstaltungs-pologie/>
20. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://readcoop.eu/transkripts/>
21. Bu tema çerçevesinde paleografi çalışmalarının dijitalleştiği ile ilgili bir çalışma için bkz. Arianna Ciula, "The Paleography of Digital Editing: The Light of a Digital Approach." *Kodologie und Paläographie im Digitalen Zeitalter-Codicology and Palaeography in the Digital Age*. Hrsg. Malte Rehbein, Patrick Sahle und Torsten Schaaßen, unter Mitarbeit von Bernhard Assmann, Franz Fischer und Christiane Fritze. *Schriften des Instituts für Dokumentologie und Editorik* 2. Nordstedt 2012. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012).
22. Bir metnin bilgisayar tarafından okunması ya da okunmamasının ne demek olduğunu, kısaca, şöyle özetlemek gerekir: Öncelikle metnin, bilgisayarlar tarafından okunmasını sağlamak

23. için metinlere belirli işaretler (markup) eklememiz gerekmektedir. Ve bu işaretler bir bilgisayar dili alana işaret etmektedir. Bir metnin bilgisayarlar tarafından okunabilmesi için işaretlemeye (markup languages) kullanarak metnin yapıları (başlık, paragraf, dize, konuşma vb.) ve içeriklerine (zaman, mekân, kişi vb.) işaretler eklemeliyiz. Böylece metinler bilgisayarlar tarafından "okunabilir" hale gelir.
24. Atom ücretlisi sekilde indirilebilen bir işaretlemeye dilini editördür: <https://atom.io/>
25. TEI açılımı "Text Encoding Initiative". Türkçesi "Metin İşaretleme/Kodlama Girişimi". Bu girişimin amacı metinlerin dijital forma temsil için kolektif olarak bir işaretlemeye dili standardı geliştiren ve sürdürülen bir konsorsiyum olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://tei-c.org/>
26. XML'in Türkçe açılımı "genişletilebilir işaretlemeye dili"dir.
27. TEI konsorsiyumunun mektup metinleri için oluşturduğu ve standardize ettiği işaretlemeye standartları için bkz. TEI Correspondence <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/HD.html#HD4aCD> Unutmamak gerekir ki TEI konsorsiyumu, elbette ve mutlaka uyulması gereken standartları dayatmıyor, her bir DBB araştırmacısı kendi ihtiyaçları doğrultusunda işaretlemeye dillerinin tüm imkânlarını kullanabilir.
28. Dijital edisyonların geldiği nokta ve problem, ayrıca çözümleri ile ilgili yararlı bir yazı: L.W.C. van der Lugt, "Standards for Digital Editing: Among Digitized Manuscripts: Philology, Codicology, and Palaeography in a Digital World." Brill, Leiden, Boston: <https://doi.org/10.5281/zenodo.337200>.
29. Konkordans bir metinde bulunan kelimelerin bulundukları pasajlar ile birlikte listelenmesi olarak özetlenebilir. Aysu, DBB'nin kurucu isim olarak anılan Father Busa'nın çalışmaları da konkordans temelli bir proje olarak doğmuştur, ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Nelson Winter, "Roberto Busa, S.J., and the Invention of the Machine-Generated Concordance" (1999). Faculty Publications, Classics and Religious Studies <https://digitalcommons.unl.edu/classicfacpub/70>
30. Koreslasyon kelimeler arasında dikkatli ilişkileri tanımlar. Bkz. Digital Turn: Elias Muhanna, "Islamic and Middle East Studies and the Digital Turn." The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies, edited by Elias Muhanna, Berlin, Boston: De Gruyter, 2016, pp. 1-10.

19. YY. İSTANBUL MİMARLIK ORTAMINDA BİR AKTÖR:

Mimar Kastoryadi Yovan Kalfa

FERİDUN GÜNDEŞ - ERMAN HARUN KARADUMAN

ÇALIŞMAMIZA KONU OLAN YOVAN KASTORYADİS BÜTÜN BELGELERDE "KALFA" ÜNVANIYLA ANILIYOR. BU TABİRİN, 19. YÜZYIL OSMANLI MİMARLIK ORTAMINDA ÖNCEKİ DÖNEMLERDEN FARKLI OLARAK YARDIMCI MİMARLAR İÇİN DEĞİL, BİZZAT MİMARİ USTALARI İÇİN KULLANILDIĞININ ALTI ÇİZİLMELİ.

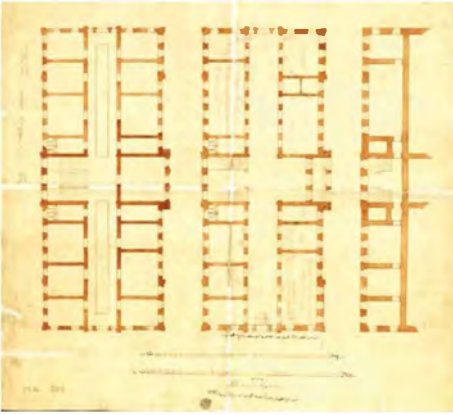
19. Yüzyıl sonlarında yapılp Osmanlı arşivlerinde kalmayı başarmış mimari plan ve projeler bize dönemin mimarlık ortamında çok sayıda aktörün bulunduğunu gösteriyor. Bunlardan biri de, gerek tasarladığı yapıların çeşitliliği gerekse mimari üslubunun özgünlüğüyle Yovan Kalfa'dır (daha yaygın olarak "Yuvan Kalfa"). Arşivde yer alan çizimlerinde adına, bazen de imza veya mührüne rastladığımız Yovan Kalfa'ya ilişkin plan/proje fonu haricindeki kayıtlar ise kendisinin yalnızca tasarım değil, aynı zamanda inşa, imar ve tamirat projelerinde çalıştığını, döneminin faal bir mimarı olduğunu, hatta bir ara Hazine-i Hassa ile Evkaf Nezareti'nde mimarbaşılık yaptığını göstermektedir. Bu yazıda, zaman içerisinde unutulmuş Yovan Kalfa'nın çalışma hayatına dair kesitler üzerinden dönemin mimarlık ortamını konu ediniyoruz.¹

Öncelikle belirtmeliyiz ki, belgelerde Yovan ya da Yuvan Kalfa olarak geçen isimlerin tek bir şahsı nitelediği kesin değildir. Bunların esasen aynı kişi olabileceği yönündeki varsayımımızı güçlendirmekle birlikte tek başına yetersiz olan temel veri, hepsinin aynı devrin İstanbul'unda yaşayıp benzer işlerde görev almış kimseler olduğudur. Bu yüzden, belge içerikleri ile çizimlerdeki mimari anlayış ve üslup benzerlikleri üzerinden okumalar yaparak, belgelerin birinde adı geçen Yovan Kalfa'ya yoğunlaşıp diğerlerinin onunla uyumluluğunu sınayacağız. Bu belge, Yovan Kalfa'nın mimarlık hususiyetlerinin anlaşılması bakımından önemli olan —belki de onun magnum opus'u sayılabilecek— Postane-i Amire binasına ait cephe ve plan çizimleridir. Buradan hareketle, izini süreceğimiz bu Yovan Kalfa'ya "Postane-i Amire Mimarı Yovan Kalfa" diyeceğiz. Zira elde bulunanlar arasında hem tarih hem ayrıntılı görsel içerik hem de müellifinin imzasını birlikte içeren tek belge bu iki çizimdir. Bu belge ile karşılaştırarak incelediğimiz diğer belgeler, başka çizimler ve çeşitli resmi yazılardır. Böylece, her birine bir alt başlıkta değinilecek olan diğer yapıların benzerliklerini tartışmak için gereken çatı da oluşmuş olacaktır.

Çalışmamıza konu olan Yovan Kastoryadis bütün belgelerde "kalfa" ünvanıyla anılıyor. Bu tabirin, 19. yüzyıl Osmanlı mimarlık ortamında önceki dönemlerden farklı olarak yardımcı mimarlar için değil, bizzat mimari ustaları için kullanıldığının altı çizilmeli. Bu çağın kalfalarının mimari faaliyetlerin yanı sıra

Görsel 1 – Postane-i Amire binasının cephe çizimi

Görsel 2 - Postane-i Amire binasının plan çizimi

Görsel 3 - Yovan Kalfa'nın imzası (solda cephe çiziminden; sağda plan çiziminden)

müteahhitlik yaptıkları, mesleği çok yaygın olarak aile içinde öğrendikleri, hatta diplomalı mimarların bile bu ünvanla anıldığı biliniyor.² Nitekim Yovan Kalfa da Rumca attığı imzada kendini kalfa değil bizzat mimar olarak tanımlamaktadır.

Döneminin önde gelen mimarlarına kıyasla yıldızlaşmamış, hatta adı kendinden sonraya bir şöret nişanesi olarak kalmayarak sadece arşiv belgelerine gizlenmiş bu gibi orta halli mimarların çalışma yaşamına dair sınırlı bir akademik yazın bulunuyor. Bu yazına katkı yapmak amacıyla, Yovan Kalfa'nın kim olduğu, mimariye ve sanata yaklaşımı ile mesleğini icra tarzı, İstanbul'un o devirdeki mimarlık ortamı içinde ele alınacaktır.

1890 - POSTANE-İ AMİRE BİNASI

Osmanlı Arşivleri Plan-Proje-Kroki Fonu'nun (P.L.K.p) Yovan Kalfa'ya ait olan çizimleri arasında,

üstünde imza ve tarih bulunan az sayıdaki belgeden en dikkat çekeni Postane-i Amire binasının cephe³ (Görsel 1) ve plan (Görsel 2) çizimleridir.⁴ 25 Temmuz 1890 tarihli çizimin, yapılması düşünülen binanın cephe resmi olduğu belirtilmektedir. Her iki belge de mimarın Osmanlıca ve Rumca imzalarını taşımaktadır (Görsel 3). Bunlardan Osmanlıca olanı "Yovan Kalfa" iken, Rumca imza "I Kastoriadis Arhitektonas (αρχιτέκτονας)", yani "Mimar I Kastoryadis" olarak okunmuştur. Buna göre, Postane-i Amire mimarı Yovan Kalfa'nın soyadı Kastoryadis'tir. Eğer kayıtlarda "Yovan" ya da "Yuvan" olarak geçen isim Rumca "Ioan" ya da "Ioannis" in Türkçe okunuşu uygun hali ise, imzanın başındaki harf de adının ilk harfi olmalıdır.

Plan sade bir çizim olmakla beraber yeterince ayrıntılıdır. Açıklıklar, mekanlar, duvar kalınlıkları, geçişler, merdivenler görsel olarak belirtilmiş ve odaların işlevlerini açıklar notlar yazılmıştır. Eski ve yeni fotoğraflarından (Görsel 4 ve 5) anlaşılabilecek üzere bina —ortadaki çıkmanın sağağındaki saat hariç— büyük oranda plana uygun şekilde inşa edilmiştir.

Bu çizimlerden yola çıkarak Yovan Kalfa ile ilgili bazı çıkarımlar yapılabilir: Birincisi, Avrupa menşeli mimarlık akımlarına aşina olduğu söylenebilir. Neoklasik unsurları yerli yerinde kullanmakla kalmayıp, aynı zamanda genel ruhunu da yansıtan bir yapı tasarımı görüyoruz. Az miktardaki Barok ve Antik Yunan çağrışımlı öğeler de yerinde ve kararında kullanılmıştır. Dolayısıyla, ikinci olarak, Yovan Kalfa'nın fırsatını bulduğunda farklı üslupları karıştıran, deneyseleliğe açık bir mimar olduğu ileri sürülebilir. Bu yaklaşımın sonraki tasarımlarında daha da belirginleştiği görülecektir. Son olarak, bu iki belgeden Avrupa tarzı mimari çizim tekniklerine de hâkim olduğu rahatlıkla söylenebilir; teknik bir okulda mimarlık eğitimi almış olması muhtemeldir.

Postane-i Amire binasının bir özelliği de Yovan Kalfa'nın çizimleri arasında, inşa edilip günümüze kalan iki yahut üç eserden biri olmasıdır.⁷ Günümüzde Türkiye İş Bankası Müzesi olarak kullanılan yapı 23 Eylül 1892'de faaliyete başlamış, 1917'de, aynı yıl ku-

Görsel 4 - 27 Nisan 1893 tarihli Servet-i Fünun gazetesinde Postane-i Amire (diğer adlarıyla Yeni Postane veya Dersaadet Postanesi) binasının Abdullah Biraderler tarafından çekilen fotoğrafı⁵

Görsel 5 – Türkiye İş Bankası Müzesi, Eminönü, İstanbul⁶

ruhan Osmanlı İttihad-ı Milli Bankası'na devredilmiş, Türkiye İş Bankası'nın bu banka ile birleştiği 1927 yılından müze kuruluş çalışmalarının başladığı 2005 yılına kadar ise Türkiye İş Bankası şubesi olarak hizmet vermiştir.⁸ Bina'nın müteahhidinin Şeyh Ahmet Muh-tar Talat Efendi olduğu kayıtlara geçmişse de kaynak-larda mimarına dair herhangi bir bilgi yer almıyordu. Bu çalışma ile binanın mimarı da ortaya çıkmıştır.

Yazının bundan sonraki kısmında Yovan Kalfa adı geçen diğer belge ve çizimleri —varsa tarih sırasıyla— inceleyip bunları Postane-i Amire çizimleriyle ilişkilendireceğiz.

Görsel 6 – Ambar binası çizimi

TARİHSİZ – AMBAR BİNASI

Plan çiziminin⁹ (Görsel 6) açıklamasında “ambar ve dairenin caddeden görünüşü” denmektedir. Altında eski harflerle ve Postane-i Amire planındakine benzer bir imza ile “Yovan Kalfa” yazılı olması aynı mimarın elinden çıktığını göstermektedir.

TARİHSİZ – CAMİ (1)

Belge,¹⁰ plan ve cephe çizimlerinden oluşan bir cami tasarımıdır (Görsel 7). Ölçeğin altında Osmanlıca “Yo-

Görsel 7 – Cami 1 çizimi

van Kalfa” yazısı ile birlikte mühür yer almaktadır. Mühür, “Yovan Kalfa Kastoriyadı” şeklinde okunmuş-tur.¹¹

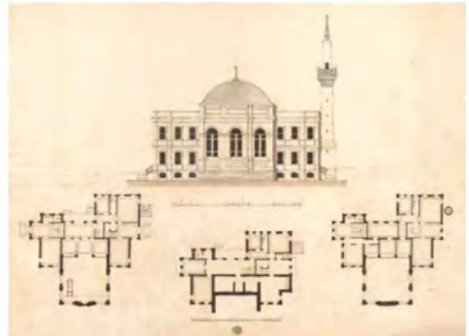
Caminin Neoklasik prensiplerle uyumlu ana mekânı hem Postane-i Amire Binası'nı hem de Beylerbeyi Sarayı'nı andırmaktadır. Hatta denebilir ki, Beylerbeyi Sarayı'nın bir kısmı alınıp, yanına mi-nare eklenmiş gibi bir görünümü vardır (Görsel 11). İleride görüleceği üzere, Yovan Kalfa'nın Beylerbeyi Sarayı'nın inşasında da görev aldığı göz önünde bu-lundurulursa bu durum şaşırtıcı değildir. Yapının kubbesiz, Neoklasik tarzdaki ana mekânı ve mina-resindeki seçmeciiliğiyle deneysel bir çalışma olduğu söylenebilir.

TARİHSİZ – CAMİ (2)

Belge,¹² yine plan ve cephe çiziminden oluşan, “Yovan Kalfa Kastoriyadı” mührünü taşıyan bir cami tasarımıdır (Görsel 8).¹³ Yovan Kalfa, Neoklasik üsluptaki harimi kubbe ile kapatıp, mihrabın üstüne pencere yerleştirip, alışlagelmiş tarzda bir minare ile tamam-layarak yine deneysel bir çalışma yapmıştır.

TARİHSİZ – CAMİ (3)

Belge,¹⁴ diğerleri gibi, Yovan Kalfa'nın imza ve müh-rünü taşıyan,¹⁵ alt katında dükkanlar bulunan bir ca-minin plan ve cephe çizimlerinden oluşur (Görsel 9).

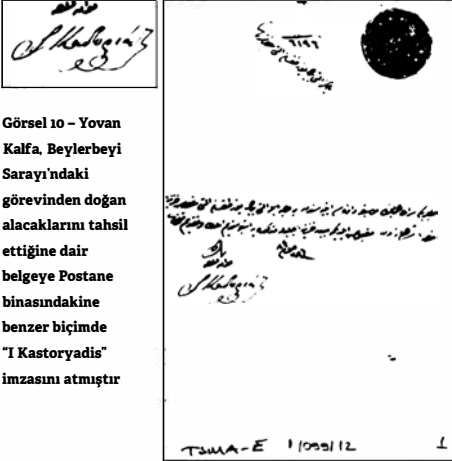

Görsel 8 – Cami 2 çizimi

Görsel 9 - Cami 3 çizimi

Diğerlerine göre küçük olan yapıda, boyutuna uygun bir Neoklasik düzenleme yapılmıştır. Bu tasarımın asıl ilginç tarafı minaredir. Kaidesi zeminde değil, dükkân katının üstünde bulunan sekizgen kesitli bu minarede, 1. caminin minaresine benzer bir tasarım uygulanmış, ama oranları ana binaya uygun seçilip, özellikle de külahında Gotik çağrışımlı unsurlarla farklı bir deneme yapılmıştır.

Görsel 10 - Yovan Kalfa, Beylerbeyi Sarayı'ndaki görevinden doğan alacaklarını tahsil ettiğine dair belgeye Postane binasındaki benzer biçimde "T Kastoryadis" imzasını atmıştır

1863-1865 - BEYLERBEYİ SARAYI EK BİNALARININ İNŞAATI

İnşa edilmesi 1863 ve 1865 yılları arasına denk düşen sarayın mimari tasarımı ve inşası Agop ve Sarkis Bal-yan Efendiler tarafından yürütülmüş, sarayın kimi kısımları ve ek yapıların inşası için de bazı kalfalarla anlaşılmıştır. Bunlardan biri de Yovan Kalfa'dır.¹⁶ Yovan Kalfa'nın yaptığı bilinen iki kısımdan biri, Kadınefendi Sahilhaneleri yakınında inşa edilen Mızıkâ ve Hademe-i Hümayun Dairesidir.¹⁷

Yovan Kalfa'nın saray inşaatındaki bu faaliyetine değinen bir vesika da (Görsel 10) kendi el yazısı ile yazılmış olan, buradaki görevinden doğan alacaklarını tahsil ettiğine ilişkin belgedir.¹⁸ 3 Temmuz 1867 tarihli belgede, yapılan işin "Beylerbeyi Saray-ı Hümayunu Musiki Dairesi Ebniyesi" olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu, ayrıca, Yovan Kalfa'nın imzasına rastladığımız en eski kayıttır. Belgeyi, Postane-i Amire binasının çizimlerinde olduğu gibi imzalamıştır. Bu belge ışığında yukarıda belirtilen 1. caminin Beylerbeyi Sarayı'na benzerliği daha da dikkat çekici hale gelir (Görsel 7 ve 11).

1864 - MADEN KÖMÜRÜ MAĞAZASININ TAMİRİ

İlgili belgeye göre,²⁰ Yovan Kalfa Kuleli'de bulunan Ereğli maden kömürleri satış mağazasının tamiri ihalesini almıştır. Buradaki Yovan Kalfa'nın Postane-i Amire mimarı ile aynı kişi olduğu kesin değildir.

1865 - RÜSTEM PAŞA CAMİİ TAMİRATI

Tahtakale'deki Rüstem Paşa Camii'nin tamir gereken yerlerinin keşfi ile belirlenen tamiratların yapılması ile ilgili Yovan Kalfa adı geçmektedir.²¹ Buradaki kişinin Postane-i Amire mimarı Yovan Kalfa olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur.

1869 - TOPKAPI SARAYI BAHÇESİNDEKİ KÖŞKÜN TAMİRİ

10 Mayıs 1869 tarihli belgeye göre (Görsel 12),²² "emr-i irade-i seniye-i cenab-ı mülûkaneden" gelen emir

Görsel 11 - Beylerbeyi Sarayı'nın Yıldız albümlerinde yer alan bir fotoğrafı¹⁹

Görsel 12 - Saray-ı Cedid-i Hümayun bahçesinde yer alan Cünci Köşkü'nün Yovan Kalfa tarafından onarıldığına dair belge

uyarınca, "Saray-ı Cedid-i Hümayun Bahçesi" içinde yer alan Cünci Köşkü'nün muhtelif tamiratının Yovan Kalfa tarafından icra edilmesine karar verilmiştir. Belgede "Sarây-ı Cedid-i Âmiire" olarak anılan yer Topkapı Sarayı'dır.²³ Diğer yandan, Topkapı Sarayı bahçesinde muhtelif köşk ve kasırlar olmakla beraber, Cünci Köşkü diye bilinen bir yapının varlığına dair bilgi bulunamamıştır.

Bazı diğer belgelerde olduğu gibi, bu belgede ismi geçen Yovan Kalfa'nın da Postane-i Amire mimarı ile aynı kişi olduğu kesin değildir. Ama daha önce Beylerbeyi Sarayı'nda inşa ve tamir çalışmalarını yapmış bir mimarın Topkapı Sarayı'nda da benzer işler üstlenmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

1870 - HALİD BEY'E AİT KÖŞKÜN İNŞASI

İlgili belgeye göre,²⁴ Yovan Kalfa, Çatalca'da Halid Bey için bir köşk inşa etmiştir. Belge, Yovan Kalfa'nın bu işten doğan alacağını talep için yazdığı bir dilekçe olmalıdır. Burada adı geçen kişi eğer Postane-i Amire Mimarı ise o hâlde Yovan Kalfa'nın sadece devlet kurumlarına bağlı çalışmadığı, özel şahıslara da işler yaptığı ve sivil mimari eser ya da eserler verdiği öne sürülebilir.

1885 - EDİRNE MEVLEVİHANESİ'NİN TAMİRİ

15 Mayıs 1885 tarihli bir belgeye göre, Yovan Kalfa Edirne Mevlevihanesi'nde Rus Harbi'nden kaynaklı olarak meydana gelen hasarların keşif ve tamiri için açılan ihaleyi kazanmıştır.²⁵ Bu belgedeki Yovan Kalfa'nın Postane-i Amire mimarı ile aynı kişi olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur.

1891-1892 - TEŞVİKİYE CAMİ YENİLENMESİ

İlgili belgeye göre, mimarının Krikor Amira Balyan olduğu tahmin edilen yapının 1891 yılında görüldüğü ikinci tamiratını Yovan Kalfa yapmıştır.²⁶ Bu belgedeki Yovan Kalfa'nın Postane-i Amire mimarı ile aynı kişi olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur.

Görsel 13 - Yovan Kalfa'nın aldığı çeşitli görevlerden bahseden yazışma

1892 - 1894 - BAZI DİNİ YAPILARIN TAMİRATININ İNCELENMESİ

28 Mayıs 1894 tarihli belgeden (Görsel 13) anlaşılabacağı üzere, Yovan Kalfa, "hayrat ve mebrat"ı şerife'nin ihtiyaç duyduğu tamiratların keşfi için "Hazine-i Evkaf-ı Hümayun" bünyesinde oluşturulmuş olan heyette görev almıştır. Belgede Yovan Kalfa'nın keşif işinden aldığı ücret daha önce yaptığı bazı işlerden aldıklarıyla karşılaştırılmaktadır. Buna ilaveten, devlete gelir getiren bazı yapıların tamiratında yer aldığı (örn. akarat-ı seniye), inşaatlarda istihdam edildiği, binaların birinci ve ikinci keşiflerini yaptığı ifade edilmektedir. Belgede ayrıca Teşvikiye Camii tamiratının mimarın bir önceki işi olduğu söylenmektedir. Bu, bir önceki başlıkta yer alan bilgiyi desteklemektedir.

1894 - ÇİNİLİ KÖŞK'TE TAMİRLERİN İÇİN KEŞİF

Kaynaklarda, Çinili Köşk'ün sütun ve kaidelerinde yapılması gerekli tamiratın belirlenmesi için Yovan Kalfa'nın 1893'te, yanında bir mühendisle birlikte görevlendirildiği yazılıdır. Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'e beraber yapılan incelemelerden sonra tamirata dair keşif defteri hazırlanmıştır.²⁷ Buradaki kişinin Postane-i Amire mimarı Yovan Kalfa olduğu kesin olmakla birlikte ifa edilen vazife diğer belgelerle uyumludur.

1896 - REŞADİYELİ YOVAN KALFA

26 Mart 1896 tarihli bir belge,²⁸ Todoraki isminde bir şahısla ilgilidir. Kayseri'de, Reşadiye yakınlarındaki, bugünkü adı Talas olan Talos karyesinden, babasının adı Yovan Kalfa olan Todoraki'nin belediye istihdamı istenmektedir.

Yovan Kalfa ismini Kayseri'ye bağlayan bir başka bilgi ise Talas'daki Panaya Kilisesi'nin mimarının Reşadiyeli Yovan Kalfa olduğudur.²⁹ Bugün Yaman

Görsel 14 – Mübadelenin ardından 1925 yılında camiye dönüştürülen Panaya Rum Kilisesi günümüze ulaşmıştır (fotoğraflar makale yazarlarına aittir)

Dede Camii olarak bilinen yapı 1886'da inşa edilmiş, Rumların mübadeleyle Talas'tan ayrılmasının ardından 1925'te camiye dönüştürülmüştür. Kilisenin İstanbul'da yaşayan Talaslı kadınların topladığı parayla yapıldığı bilinmektedir.³⁰ Hamilerinin, akçelen-dirdikleri kilisenin inşası için, kendi cemaatlerinden, yine İstanbul'da yaşayan bir Talaslı olan, üstelik önemli inşa faaliyetlerinde bulunmuş birini görevlendirmesi de oldukça akla yatkındır. Bu bağlantı doğru ise, Yovan Kalfa Kayserilidir.

1896 – YÜKSEKKALDIRIM SARI NASUH CAMİİ MİNARESİ

"Evkaf-ı Hümayun Mimarı Yovan Kalfa" şeklinde imzalanmış olan bir minare çizimi (Görsel 15),³¹ 1. ve 3.

camilerin minareleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Özellikle 3. caminin minaresinin biraz daha işlenmiş gibidir. Şerefe parmaklıkları ve külahı Gotik unsurları andırır şekilde tezyin edilmiş ve 3. caminin minaresinden farklı olarak Oryantalist sayılabilecek bir külah ile örtülmüştür. Minare, Neoklasik, Gotik ve Oryantalist unsurların bir arada bulunduğu oldukça deneysel bir çalışmadır.

1900 – ERENKÖY HAMİDİYE (GALİP PAŞA) CAMİ

Postane-i Amire mimarı Yovan Kalfa'nın 1900 tarihli bu caminin de mimarı olduğu anlaşılmaktadır.³² Bu iddianın dayandığı belgenin ilk sayfasında caminin hamisi olan Evkaf Nazırı Galip Paşa'nın ilgili yazısı, ekinde ise caminin planı vardır (Görsel 16).³³ Planın

Görsel 15 – Sarı Nasuh Cami minaresi çizimi

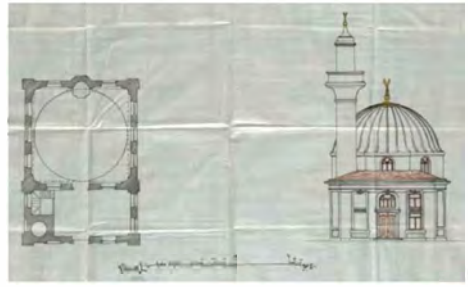

altındaki imza ve mühür pek okunaklı değildir. Plan, Yovan Kalfa'nın daha önce görülen cami tasarımlarından farklı, daha az deneysel ve Neoklasik üslubun çok belirgin olmadığı bir tasarımdır. Minarede de herhangi bir farklılık gözlenmemektedir.

Bununla birlikte, 31 Ağustos 1902 tarihinde açılışı yapılan caminin³⁴ çizimde görünmeyen cephesi ve özellikle minaresi bunun şüphe götürmez bir şekilde Postane-i Amire mimarı Yovan Kalfa eseri olduğunu gösteriyor (Görsel 17 ve 18). Cami, daha önce incelenen eserlerinde tanık olduğumuz Neoklasik tarzın seyreltilip, ölçeği küçültülmüş bir uyarlamasıdır. Minarede ise, plandan farklı olarak, yukarıda incelenen 1. cami için çizdiği minareyi olduğu gibi uygulamıştır.³⁵

Eldeki belgelerden, şimdilik Yovan Kalfa'nın uygulanmış tek camisinin bu olduğu anlaşıyor. Diğer tasarımlarında hayal gücünü nispeten serbest bırakan mimar burada belki de Galip Paşa'nın istek ve talepleri doğrultusunda kendini dizginlemiştir.

Görsel 17 – Erenköy'de Bağdat Caddesi üzerinde inşa edilmiş olan Galip Paşa Camii'nin Yıldız albümlerinde yer alan fotoğrafı.³⁶

Görsel 16 – Galip Paşa Cami

Dahası, Evkaf Nezaretî bünyesinde çalışmış bir mimarın, banisi aynı zamanda nezaretin başındaki kişi olan bir camiye tasarlamış olması da ilişki ağına dair ipucu vermektedir. Bu bağlantı, Evkaf Nezaretî memuru sıfatıyla yukarıda zikredilen veya Teşvikiye Camii, Sarı Nasuh Camii tasarımlarına "Evkaf-ı Hümayun Mimarını" imzasını atan kişinin Postane-i Amire mimarı Yovan Kalfa olduğu kanısını güçlendirmektedir.

SONUÇ

Osmanlı son dönemi İstanbul'unun mimarlık ortamı üzerine tartışmalar daha ziyade üsluplar ya da devrin "yıldız mimarları" diyebileceğimiz kişiler etrafında şekillenmektedir. Mimarlık, üretiminde çok farklı aktörlerin yer aldığı, toplum içinde tasarımcısından, tedarikçisine, hamisinden, kullanıcısına kadar geniş paydaş kitlesi olan bir etkinliktir. Dolayısıyla herhangi bir zaman ve yerin mimarlık ortamına dair bütüncül bir görüş ancak bu kitlenin her aşamadaki faaliyetlerine eğilmekle mümkündür.

Bu yazıda, belirtilen dönemde yaşamış, hem Postane-i Amire gibi büyük çaplı hem de Galip Paşa Camii gibi mütevazı eserler vermiş bir mimarın çalışma hayatından sunduğumuz kesitlerle 19. yüzyıl İstanbul'unun Yovan Kalfa gibi az bilinen mimarlarının çalışma hayatına ışık tutmaya çalıştık. Yovan Kalfa'nın, döneminin aktif bir meslek erbabı olsa

Görsel 18 – Galip Paşa Camii'nin günümüzdeki hali (fotoğraf makale yazarlarına aittir)

dahi meşhur olmadığı, Postane-i Amire gibi abidevi bir binanın günümüze mimarı bilinmeyen bir eser olarak gelmiş olmasından da anlaşılabilir. Belgeler, bu ölçekte çalışan bir mimarın, büyük projelerin yokluğunda keşif, tamirat, müteahhitlik gibi işler de üstlendiğini gösteriyor. Öte yandan, özellikle tarih-siz cami çizimlerinde rastlanılan deneyci tasarımları üzerinden, mimarlıkla ilgili fikir ve vesveslerine dair bilgi edinmek, şahsi ilgileri ve mimari yaklaşımı hakkında fikir sahibi olmak mümkün.

Bitirirken belirtmeliyiz ki Yovan Kalfa'nın değil gündelik hayatı, doğum ve ölüm yıllarını dahi bilemiyoruz. Bu bilgilerin, bu çalışmada erişemediğimiz muhtelif Rumca arşivlerde olması mümkün. Osmanlı arşivlerinde ise herhangi bir sicil, bir tercüme-i hal varakası yahut hatıratı rastlayamadık. Öte yandan, Manalavos Kastoryadis adlı, babası Yovan Efendi olarak belirtilen, Sanayi-i Nefise Mektebi mezunu bir mühendisin 1907 tarihli sicil kaydına ulaştık.³⁷

Aynı soyadını taşıması ve aile mesleğini devam ettirmesi, bu kişinin Postane-i Amire Mimarı Yovan Kalfa'nın oğlu olduğunu destekler nitelikte. O halde, söz konusu belgede "müteveffa" diye bahsedilen Yovan Kalfa en geç 1907'te vefat etmiş olmalıdır. Galip Paşa Camii planı 1900 tarihli olduğuna göre, ölüm yılını 1900-1907 arası olarak tarihlemek mümkün. Bu kaydın işaret ettiği bir diğer önemli nokta ise Yovan Kalfa'nın "Hazine-i Hassa-i Şahane ve Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesi Sermimarı" sıfatıyla zikredilmesi. Böylece daha önce incelediğimiz belgelerde neredeyse sabitlenen, Yovan Kalfa ile Evkaf Nezareti ilişkisi daha da güçlenmiş, hatta "sermimar" ünvanı ile mahiyet ve muhteva değiştirmiş oluyor.

FERİDUN GÜNDEŞ - ÖDTÜ MİMARLIK TARİHİ DOKTORA ADAYI

ERMAN HARUN KARADUMAN - İŞ SANAT TARİH ÇALIŞMALARI BİRİMİ DİREKTÖR YARDIMCISI

DİPNOTLAR

1. Çalışmamıza rehberlik eden ÖDTÜ Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Lale Özgenel'e, Yovan Kalfa'nın Rumca imzasını okuyan Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Nuraş Sak'a ve çektiğimiz yapı fotoğraflarını baskıya uygun olarak düzenleyen değerli fotoğrafçı Serhat Şatır'a teşekkürlerimizi sunarız.
2. Oya Şenyurt, Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu, Doktora Tezi, (YTÜ FBE, 2006), sf. 202.
3. PLK.p.206.
4. PLK.p.218.
5. Servet-i Fünun, c.5, no.111, sf. 97.
6. İş Sanat Resmi İnternet Sayfası <https://www.issanat.com.tr/turkiye-is-bankasi-muzesi>
7. Diğer illerde görülecek üzere Erenköy'deki Galip Paşa Camii'dir. Yovan Kalfa'ya atfedilen ve bugün ayakta olan eserlerden Kayseri Talas'taki Panayır Rum Kilisesi'nin orijinal çizimlerine ulaşamamıştır.
8. İş Sanat Resmi İnternet Sayfası <https://www.issanat.com.tr/turkiye-is-bankasi-muzesi-muze-binası>.
9. PLK.p.1048.
10. PLK.p.3655.
11. Çobanoğlu, A. V. (2018), Osmanlı Mimarisinde Plan ve Projeler, T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara, sf. 266.
12. PLK.p.4329.
13. Çobanoğlu, 2018, sf. 267.

14. PLK.p.894.
15. Çobanoğlu, 2018, sf. 278.
16. Tuncay Cengiz Göncü, Beylerbeyi Sarayı'nın inşaa süreci, teşkilatı ve kullanımı, Yüksek Lisans Tezi (İÜ SBE, 2006), sf. iii.
17. Göncü, 2006, sf. 93.
18. T.S.M.A.e 1099/12.
19. İÜ, NEK II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr/4444/ekos/FOTOGRAF/779-60-0010.jpg>
20. HH.139/46, s.
21. Ayşe Üstün, "Osmanlı Arşivindeki Cami ve Türbe Tamiratı ile İlgili Birkaç Belge", I. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkların Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokyum Bildiriler Kitabı, (AÜ, 1999), sf. 164.
22. MB.122/135.
23. Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı" maddesi, İslam Ansiklopedisi c.41, (TDV, 2012), sf. 256.
24. HH.1.49/8.
25. Serdar Ösen, 19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik Yüksek Lisans Tezi (EÜ, SBE, 2011), sf. 235.
26. Banu Bilgiçoğlu, "Teşvikiye Camii" maddesi, İslam Ansiklopedisi, c.40, (TDV, 2011), sf. 576. Bilgiçoğlu da "Yovan Efendi" tabirini kullanmıştır.
27. Hayal Meriç, "Osmanlı Devleti'nde İlk Müze/Müze-i Hümayun: Çini Köşk", Sigma Dergisi, sf. 308-314, (YTÜ, 2011), sf. 313.
28. BEO 756/56655.
29. Şeyda Güngör Açıkgöz, Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler,

- Doktora Tezi, (İTÜ FBE, 2007), sf. 114.
30. Açıkgöz, 2007, sf. 114.
31. PLK.p.1043.
32. Pınar Şahin, "Erenköy'de Bir Selatin Camii: Hamidiye (Galip Paşa) Camii", Türk İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi, 13/26 s. 265-285. (2018), sf. 267.
33. YMTV 205/137.
34. Şahin, 2018, sf. 268.
35. Minarenin farklılığı, Eyice'nin de dikkatini çekmiştir. Caminin[...] minaresi de Türk minare geleneklerinden farklıdır. [...] Gerek pabuç kısmı gerekse gövde ve peteksekiz cephelolu bu yüzeylerin her biri kasetler halinde sıvanmıştır. Şerefe çıkması ve kılış başlangıcında antik mimarının yumurtalı frizinin kullanıldığı görülür. Kâğıt kılış da klasik kılışlardan bütünüyle değişik. Semavi Eyice, "Galip Paşa Camii" maddesi, İslam Ansiklopedisi c.13, (TDV, 1996), sf. 332.
36. İÜ, NEK II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr/4444/ekos/FOTOGRAF/779-60-0010.jpg>
37. Belgede, 1867'de İstanbul'da doğan Manalavos Efendi'nin Fransızca ve Rumca okuyamaz olduğu; Türkçe, İtalyanca ve Almanca'ya aşina bulunduğuna belirtilmiştir. 1903 yılında Kudüs'te mühendis olarak istihdam edilerek memuriyete başlamış, oradan Dedeağaç, Gelibolu ve Sivas'a tayin edilmiştir. DH.Said.d_157_153.

TUHAF BİR HADİSENİN PEŞİNDE:

Üç Renkli Kedi Davası

ÖMER OBUZ

SİRKECİ AHMET'İN DAHA FAZLA PARA KAZANMAK İÇİN KEDİLERİN PEŞİNDE KOŞARKEN MAHKEMEDE BİTEN HİKAYESİ.

Bu çalışmada sirkecilikle hayatını idame ettiren Ahmet'in daha fazla para kazanabilmek için başlayan, sonuçta mahkemeye akse-den ve kamusallaşan üç renkli kedi davası-nın izi sürülüyor.

Kuşkusuz pek duyulmadık bir mesele olmasının yanında öncesi ve sonrasıyla tüm yaşananlar dö-nem bir kesitine dair bazı ipucu veriyor. Sözgelimi o yılların hukuki işleyişi, bu dava üzerinden ve bir yö-nüyle yorumlanabilir. Kamuoyunu bilgilendirme va-zifesine sahip olan dönemin süreli yayınlarının dava süresince sürdürdüğü tutumlar, gündem oluşturma biçimi de davanın seyriyle birlikte takip edilebilir ve pekâla yayın politikalarına dair yapılacak değerlen-dirmeler için işaretler sunabilir. Bu noktada süreli yayınlar incelenirken dikkatli olunması gerektiği de belirtilmelidir. Zira her konuda olabileceği gibi kedi davası ile ilgili verilen bilgilerde de gazetesine göre farklılaşan tutarsızlıklar mevcut. Bazen olay örgü-sünde yer alan ikinci derecedeki isimler farklılaşıyor, bazen mekânlar ve küçük ayrıntılar birbirleriyle ör-tüşmüyor. Gelgelelim ayrıntılarda çelişkiler olsa bile kedi davasıyla ilgili özü ilgilendiren bilgiler, çoğu ga-zetede aynı. Buna göre davacı sirkeci Ahmet, davalı Macar bir lokantacı olan Çiki'dir. Davaya konu olan olay örgüsü ise Çiki'nin üç renkli erkek bir kedi aradığı, getirene de 12 bin dolar vereceği vaadinden Ahmet'in bir şekilde haberdar olmasıyla başlar. Bu duyumdan sonra Ahmet işi gücü bırakır ve her yerde üç renkli kedi aramaya başlar. Ardından da olaylar gelişir.

SİRKECİ AHMET NELER YAŞADI?

Ahmet, davanın söz konusu olduğu tarihte 40'lı yaş-larının ortalarında ve esnaflıkla geçimini sağla-maktadır. Sirkeci dükkânı, Üsküdar Selimiye'dedir ki burada yaptığı sirkeleri eşiğinin sırtına yükler, Ka-dıköy-Üsküdar ve civarında satar. Uzun yıllar bu işi yapan Ahmet, emeğinin karşılığında bir miktar para da biriktirir. Belirli bir rutin etrafında sürdürdüğü hayatı, bir sürenin sonunda kulağına çalınan bir ha-berle değişir. Duyduğu haber, Macar bir lokantacının

üç renkli bir kedi bulmak uğrunda sirkeci Ahmedin başından geçenler

Kurun, 24 Mart 1935

üç renkli erkek kedi getirene 12.000 dolar vereceğidir, nitekim bu bilgi onu adeta kendinden geçirir.

Bu işi son derece ciddiye alır, hatta anlaşılan o ki üç renkli erkek kediyi bir takıntı haline getirir. Ha-beri ilk aldığı anda Ahmet çok sevinmiştir çünkü ken-disinin böyle bir kedisi zaten vardır. Arkadaşından lokanta sahibinin adresini öğrenmiş, kedisini sepete koyduğu gibi Çiki'nin dükkânına varmıştır. Ancak kedi lokantacının aradığı cins değildir, Ahmet'in ke-disi dişi; Çiki'nin istediği ise erkektir. Az biraz hayal kırıklığına uğrasa da pes etmeye niyeti yoktur. Kendi semtinden başlayarak üç renkli erkek kedinin polsine düşer, herkese haber salar, ciğerci dükkânlarını dola-sır, insanlara para vaat eder ama İstanbul'da bir türlü böyle bir kediye rastlayamaz.¹

Aradığını bulamayınca kedileriyle ünlü olan Ankara'ya gitmeye karar verir. Dükkânını kapar, fı-rınını ve eşiğini satar, birikmiş parasının üzerine katarak elde ettiği 300 lirayı cebine koyup yola çıkar. Ankara'ya ulaşan Ahmet, burada günlerce konaklar. Kaldığı müddet boyunca tek yaptığı şey üç renkli er-kek bir kedi aramaktır, fakat bir türlü istediğini elde edemez. Ardından ona üç renkli kedinin olsa olsa Eskişehir'de bulunacağı söylenince buna da inanarak yola tekrar koyulur. Gel gör ki Eskişehir'de bek-

DAVADA OLANLAR

lentisi gerçekleşmez. Bu sefer Alaşehir, Manisa yoluyla İzmir'e geçer. Şehrin dört bir yanını, köylerini taradıysa da aradığı kedi den eser yoktur. Mecburen İstanbul'a döner, bir yandan güğümle sirke satmaya başlasa da kedi aramaktan vazgeçmez. Bir gün Ermeni bir kızdın iyi bir haber alır; iddiaya göre kızın üç renkli erkek bir kedisi vardır. Pazarlıkla 60 lirada anlaşılır. Kız kediyi getirir, Ahmet'e teslim eder ve parasını alıp döner. Haberlere bakılırsa sahiden de bu kedi hem üç renkli hem de erkektir. Ahmet kediyi sepete koyup namazını eda ettikten sonra doğruca Çiki'nin lokantasına varır.²

Ahmet'in soluğu aldığı lokantada işler hiç de istediği gibi gitmez. Bir gazetede Ahmet'in lokantaya girişi ve yaşananlar muhtemelen biraz abartıyla da olsa şöyle tasvir edilmektedir:

'Lokantada oturanlar Ahmedî alkışlarla karşıla-mışlar ve piyangoyu kazandın, paraları alacak-sın artık!... Lokantacı Ahmedî oturtmuş, bir çay ı-sırmamış, yandaki eczahaneye gitmiştir. Lokan-tacı dönünce Ahmede:

- Ben kediyi on sekiz bin liraya alacak adama tele-fon ettim, birzadan gelip alacak demiştir. Ahmed hayli müddet beklemiş (...) Çiki eczaneye tekrar gitmiş, gelmiş, kediyi bir daha muayene edeceğini söylemiştir. Fakat bu aralık olan olmuş, sepetten çıkarılan kedi gözden geçirilirken lokantaya giren bir köpekten korkmuş, Ahmedin sağ elinin işaret parmağını ısırıktan sonra sokağa fırlamış (...)'³

Ahmet eli kan revan içerisinde kalsa da kedinin peşinden koşar ama kediyi bir türlü bulamaz. Dönemin gazetelerinde yansıdığı kadarıyla Ahmet, Çiki'nin kedinin parasını vermediğini hem de kendisiyle dalga geçildiğini söylemektedir. Gazetede yazanlar doğruysa daha Ahmet'in lokantaya girer girmez alkışlarla karşılanmış olması, oradakilerin meseleyi bir tür mizah çeşni haline getirdiklerine dair kuvvetli bir ipucu sayılabilir. Gerçekten de Ahmet'in lokanta-da uzun süre bekletilmesi, söylenen sözlere rağmen gelen gidenin olmaması ve son bağlamda onun bunu dile getirmesinden sonra Çiki'nin gelip tekrar kediyi muayene etmesi şüpheleri artırıyor.

Bana kalırsa düşük bir ihtimal daha var ki o da 12 bin dolar vadeden kişinin -eğer böyle biri varsa- Çiki'yi de kandırması olabileceğidir. Elbette bu ihtimaller çoğaltılabilir. Sözgelimi bu hadisenin mağdu-ru olarak görünen Ahmet, Çiki'nin iddia ettiği gibi tüm bu yaşananları kurgulamıştır. Kurgu değilse bile bir tür psikolojik rahatsızlığı da söz konusu ola-bilir. Zira şehir şehir üç renkli kedi aramaya çıkması, bu uğurda biriktirdiği tüm parayı tüketmesi, mah-kemenin peşini asla bırakmaması ve dava sırasın-daki söyledikleri bunu da düşündürüyor. Neticede ihtimalleri bir kenara bırakırsak Ahmet, işlerine ara vermiş, biriktirdiği parayı harcamış, üstüne de 60 lira ödeyerek aldığı kedinin kaçmasına engel olamamış-tır. Haliyle hayallerini kurduğu 12 bin doları da elde edemeyince soluğu polis karakolunda alır. İddiaları-nı sıralayan bir dilekçe yazarak Beyoğlu üçüncü sulh hukuk mahkemesine teslim eder.⁴

Sirkeci Ahmet'in karakoldaki ifadesi ve dilekçesinin değerlendirilmesinin ardından konuyla ilgili yasal iş-lem başlatılır. Bu davanın ilk celsesi 1935 yılının Mart ayında görülür. Ahmet'in temel beklentisi yukarıda kısmen özetlediğim iddiaları çerçevesinde maddi za-rarının, Çiki tarafından karşılanmasıdır. Aylarca iş yapmadığından bahisle 60 lirası kaçan kedi olmak üzere, toplamda 360 lira olarak istemektedir. Ancak tazminat istediği Çiki, hasta olduğu gerekçesiyle ilk duruşmaya gelmez. Bu yüzden de mahkeme, davayı Nisan ayına erteler.⁵

Davanın ertelenmesine rağmen gazeteler kolaylık-la magazinselleştirebilecekleri ve muhtemel ki tirajla-rını artırmalarına yardım edecek bu ilginç davanın peşine düşer. Onlar öncelikli olarak Çiki'ye ulaşmak istemişlerse de bu mümkün olmaz, ancak günün so-nunda bir gazete bilgi alabilecekleri birine, lokantası-nın Macar şefine ulaşmayı başarır. Şef, gazeteye ver-diği mülakatında ilk olarak dünyada üç renkli kedinin bulunmadığını, buna rağmen ustasının üç-beş yıldır üç renkli kedi aradığını söyler. Eklediğine göre Ahmet her nasılsa bunu duymuş, kendiliğinden birkaç kez lokantaya kedi getirmiştir. Hatta Ahmet'in getirdiği kedilerden birinin de boyalı olduğunu belirtir.⁶

Davanın ikinci duruşmasının yapılacağı 10 Nisan tarihinde hem Çiki hem de Ahmet salonda yerlerini almıştır. Hâkim önce davacıya söz verir. Ahmet bu fırsatı uzun süredir beklediğinden olsa gerek mesele-yi detaylıca anlatmaya başlar:

18 bin dolara bir kedi!

Üç renkli kedinin başına gelenler

Kedi ticaretinden anlı-yan bir müessese aranıyor

"Selimiyede dükkanım vardı. İzzet isminde birisi ailesi ile birlikte evime geldi. Otururken benim kedi içeri girdi. İzzet bana kedi dişi mi, erkek mi? diye sordu.

Eğer bunun erkeğini bulursan binlerce lira kazanırsın (...) ertesi günü ahbablardan Abdurrahman rast geldim o da bir buçuk senedir üç renkli bir erkek kedi arıyormuş. Kendisinden rica ettim kediye isteyenin adresini verdi."

Ahmet yedi ay çalıştığını, kimi zaman sokak sokak üç renkli erkek kedi aradığını, renkli kedilerin peşinden nasıl koştuğunu, bu uğurda farklı vilayetler gezdiğini anlatır ve ekler:

Kedi ticaretinden anlayan ehli vukuf
Tazelenen "üç renkli kedi davası" münasebe-
tile Ticaret Odası tarafından
teşkil edilecek
**İkinci Ticaret Mahkemesi
buna karar verdi**

İkinci ticaret mahkemesi meşhur üç renkli kedi davasına baktı. Davacı mevkiinde Sirkeci Ahmetle avukatı bulunuyordu. Dava edilen Macar lokantacı i ise mahkemeye gelmemiştir.

Davayı hatırlıyamadımız mı? Şöyle zihnini bir yıkayın! Üç renkli kedi, sirkeci Ahmet, Macar lokantacı Çiki. Ahmedin kediye yükletilen seymacı...

Dün sabah matbaaya geliyordum, kırmızı yüzlü, rengini kaybetmiş gümüşü renkli elbiseli, ayaklarında lastik bulunan birisi önümü kesti:

— Merhaba efendim...

Kasketi sol elindeydi. Sağ elini kaşının üstüne kadar kaldırmıştı. Elini indirince siyah ve keskin bakışlı gözleri bana yabancı gelmişti; fakat kimdi? (Devamı II içinde)

Sirkeci Ahmet

Haber, 26 Mayıs 1937

"Ben pazarlıksız iş yapmam... Çiki üç renkli bir kedi bulursam on iki bin dolara alacağına söz verdim. Ben de bu yüzden işimden gücümden oldum. Dükkanımı kapadım, emektar katırımı sattım. Göttürdüğüm son erkek kediye, köpeği ile korkutarak elimden kaçtı. Eskiden katırla sirke satarken, şimdi sirke damacanelerini omuzumda taşıyorum."

Yaşadığı talihsiz serüveni ve sonuçta duçar olduğu mağduriyeti uzun uzadıya söyledikten sonra hâkim sözü Çiki'ye verir. Yarım saat davacıyı dinleyen Çiki, Ahmet'in aksine lafı çok uzatmayarak iddiaları tümenden yalanlar: "Bunlar hep yalan! Ben böyle konuşmadım".⁷ Mahkeme tazminat tutarının 300 liradan fazla olmasını hesaba katarak evrakın asliye ikinci hukuk mahkemesine gönderilmesine karar verir.⁸

Gazetelerden öğrendiğimiz kadarıyla dava bir sonuca ulaştırılmaz. Konusunun garipliğiyle mahkeme heyeti işin içinden çıkmakta zorlaşmış olmalıdır. Neticede mahkeme Ahmet'in Adli Tıp'a gönderilmesini kararlaştırır. Adli tabip Enver, davacının müşa-

hade altında kalması gerektiğini söyleyince orada bir müddet müşahade altında bırakılır. Eğer doğruysa kendisine hipomani teşhisi konur, hatta mahkeme, eşini ona vasi tayin eder. Bu arada Ahmet, sonraki ifadelerinde müşahade altındayken Çiki'nin kendisine adamlar göndererek sulh ve 300 lira para teklif ettiğini söylemektedir. Gerçi o barış ve para teklifini reddetmiştir, zira Çiki'den parayı adalet eliyle almayı istemektedir. Bu inadı karşısında Çiki'nin kendisinden korkup lokantayı devrettiğini ve İran'a kaçtığını öne sürer. Ahmet davayı kazanacağı konusunda kendinden çok emindir: "Çiki tavşan olsa da ben tazı olacağım. İran'a değil, Amerika'ya gitse peşinden gidip hakkımı alacağım."⁹

Ahmet bu konuyu bir gurur meselesi haline getirir. Zira daha sonra davanın peşinden kaldığı yerden devam eder. Haberler de uzun bir sessizlikten sonra 1937 yılında tekrar kedi davasından söz etmeye başlar. Bunu alevlendiren yine kendisidir. Bir yazara, Yekta Ragıp Önen'e davanın tekrar açıldığını haber vermeye gider, basının gücünden yararlanmak istemektedir. Bu zekice bir hamledir:

"Dün sabah matbaaya geliyordum, kırmızı yüzlü, rengini kaybetmiş gümüşü renkli elbiseli, ayaklarında lastik bulunan birisi önümü kesti: Merhaba efendim (...) elini indirince siyah ve keskin bakışlı gözleri bana yabancı gelmedi; fakat kimdi? -Bugün muhakemem var... Artık sona eriyor da haber vermeye geldim..."

Dönemin kamuoyu zaten böylesine magazinsel konulara bayılıyordu. Elbette tiraj için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı. Peki ama Ahmet bir yazara mahkemesinin olduğunu neden hatırlatmak gereğini hissetmiştir? Kuvvetle muhtemel, arkasına kamuoyunun gücünü almak istemektedir. Ayrıca adının, hikayesinin, fotoğraflarının kamusallaşması ona bir şöhret kazandırmıştır ve bundan pekala hoşnut da olmuş olabilir. Niyet okumayı bir kenara bırakırsak sonuçta Ahmet'in istediği olur. Kendi ağzından anlattığı hikâye gazetede haber olurken yazar bile onunla birlikte davaya katılmıştır.¹⁰ Bu arada mahkeme tekrar değişir, zira konunun ticari olduğu değerlendirilerek dava ikinci ticaret mahkemesine bırakılır. Bu mahkeme, ilk icraat olarak kedi cinsinden anlayan iki kişilik bir vukuf heyetinin kurulmasına karar verir.¹¹ Gelgelelim uzman tayini için İstanbul Ticaret Odasına yapılan başvuru olumlu neticelenmez çünkü kedi ticaretinden anlayan hiç kimse bulunamaz.¹²

Bütün bu yaşananların ortasında mahkemenin tavrının Ahmet'ten yana olduğu da iddia edilebilir. Bunun tipik göstergesi Çiki iddiaları reddetse de mahkemenin üç renkli kedinin değerinin tespitini gündemine almış olmasıdır. Sadece mahkeme değil bazı yazarlar da aynı kanaattedir, ancak onlar meseleye biraz da mizahi yönden dahil olur. Sözelimi M. Turhan Tan, "Ahmet'in üç renkli pisipisisinin pisipisine elden" gittiğini söyler.¹³ Hasan Kumçayı da Ahmet'ten yana bir pozisyon alarak üç renkli kedi diye diye "günlerce, aylarca zavallı adamı uğraştırıp

nihayet beyaz, siyah ve sarı renkli erkek bir kediyi ele geçirdikten sonra paraları ödememek! Doğrusu büyük haksızlık değil mi?" der.¹⁴

Osman Cemal Kaygılı ise kedi sever biri olarak köşesinde Ahmet'e yer verir, şunları söyler:

"Azizim bay Ahmet, "üç renkli kedi bulacağımı" diye başından geçenleri gazetelerde okudukça sana hem acıyor hem gülüyorum. İlahi bay Ahmet, madem ki senin böyle bir şeye, böyle bir nadide bir mahluka hevesin vardı, niçin gelip meseleyi benim gibi bir kedi meraklısına danışıp ondan sonra işe başlamadın. Üç renkli erkek kedi! Bu biraz güç bulunur azizim, hem de biraz değil çok güç bulunur. Sen madem ki nadide hayvana karşı bu kadar meraklısın şu halde şimdiye kadara arayıp da bir türlü bulmadığın bu mübarek hayvan nasıl ve nerede bulunur sana bunu bir anlatayım da dinle ve ona göre tekrar dağarcığını sırtına vur, yeniden yola düş bakalım. Eğer benim bu söylediklerimi aynen yaparak dediğim yere gidersen orada erkek kedinin üç renklisini değil dört hatta beş renklisini bile bulabilirsin."¹⁵

Görünüşe göre Ahmet istediğini almıştır. Hem gündemdedir hem de bazı önemli yazarları safına çekmeyi başarmıştır. Davanın nihayetlenmesine doğru giderken bu işitilmemiş davada İkinci Ticaret Mahkemesinin hâkimi İ. Hakkı Tur, İstanbul Üniversitesi Hayvanat Enstitüsü'nden üç renkli kedinin nadir olup olmadığını sorulmasını ve değerinin tespit edilmesini kararlaştırarak mahkemeyi bir kere daha erteler.¹⁶

21 Haziran'da görülen yeni celsede hâkimin Hayvanat Enstitüsü'nden istediği rapor okunur. Buna göre; üç renkli erkek kedinin nadir bulunan bir canlı olduğu vurgulanırken bu gibi kedilerin paraca kıymetinin ne olduğunu kendilerinin bilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bundan sonra Ahmet'in yanında getirdiği Andriyas isimli şahit dinlenir. Şahit ifadesinde, Ahmet'in Çiki'ye üç renkli bir erkek kedi getirdiğini gördüğünü söyler. Bununla birlikte yine bu esnada Ahmet'e daha önce konan hipomanya teşhisi hatırlatılır, ardından bu husustaki rapor okunur. Neticede hâkim Ahmet'in davayı takip etmesi hususunda hukuki bir ehliyeti olup olmadığının Adli Tıp'tan sorulmasını ve diğer şahitlerin dinlenmesine karar vererek mahkemeyi bir kere daha erteler.¹⁷

Bu ertelemelerden sonra Ahmet'in karar duruşması Eylül ayında yapılır. Son celsenin görüldüğü 21 Haziran'dan Eylül ayına kadarki kabaca üç aylık süreçte başka bir ara duruşma oldu mu bilemiyo-

Akşam, 24 Mart 1935

ruz. Ancak hukuki ehliyeti olduğuna karar verilmiş olmalı ki Eylül ayındaki karar duruşmasında dava, tam olarak Ahmet'in beklediği gibi olmasa da yine de lehine sonuçlanır. Karar duruşmasında üç renkli kedi ararken sarfettiği para ve harcadığı manevi gayret dikkate alınarak lokantacı Çiki 150 lira tazminata mahkûm edilir.¹⁸

SONUÇ

1935 yılında başlayan ve uzun süreli bir aranın ardından 1937'de sonlanan üç renkli kedi davası, Ahmet'in tam manasıyla istediği biçimde sonlanmasa da, davayı o kazanmıştır. Hiç şüphesiz bunun nedenlerinden birisi Ahmet'in inatçı birisi olmasıdır. Buna karşılık ne yazık ki davanın taraflarından biri olan Çiki hakkında çok az malumat sahibiyiz, bu sebeple onunla ilgili yorumda bulunmak pek mümkün değil. Dava hakkında neşriyat yapan gazeteler ve yazı yazarları ise tavırlarını Ahmet'ten yana sergilemiş, daha mahkeme sonuçlanmamışken mağdur taraf olarak onu kabul etmişlerdir. Bu ilk bakışta önemsiz gibi gözüken tutum, bana kalırsa dönemin Türkiye'sinde kamusal görev bilincinin zayıflığını göstermektedir. Öte yandan bu dava, dönemin yargı sistemindeki zaafırları da görünür kılmaktadır. Deyim yerindeyse sirkeci Ahmet sistemi hazırlıksız yakalamıştır.

ÖMER OBUZ - YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- 1 Kurun, 24 Mart 1935, s. 9.
- 2 Yekta Ragıp Önen, "Kedi Ticareti'nden Anlayan Ehlî Vukuf", Haber, 26 Mayıs 1937 s. 1.11.
- 3 Kurun, 24 Mart 1935, s. 9.
- 4 Kurun, 24 Mart 1935, s. 9.
- 5 Cumhuriyet 24 Mart 1935, s. 2.
- 6 Haber, 24 Mart 1935, s. 6.
- 7 Haber, 11 Nisan 1935, s. 3.

- 8 Kurun, 11 Nisan 1935, s. 2.
- 9 Son Posta, 23 Ekim 1935, s. 2; Son Posta, 17 Eylül 1937, s. 6; Yekta Ragıp Önen, "Kedi Ticareti'nden Anlayan Ehlî Vukuf", Haber, 26 Mayıs 1937 s. 1.11.
- 10 Önen, a.g.m., s. 1.11.
- 11 Tan, 27 Mayıs 1937, s. 4.
- 12 Haber, 8 Haziran 1937, s. 2.
- 13 M. Turhan Tan, "Kedi davası", Cumhuriyet

- 10 Haziran 1937, s. 5.
- 14 Hasan Kumçayı, "Gene üç renkli kedi davası", Haber, 10 Haziran 1937, s. 3.
- 15 O. Cemal Kaygılı, "3 renkli erkek kedi nerede ve nasıl bulunur?", Haber, 12 Haziran 1937, s. 9.
- 16 Son Posta, 8 Haziran 1937, s. 6.
- 17 Akşam, 22 Haziran 1937, s. 5.
- 18 Son Posta, 17 Eylül 1937, s. 6.

Pavlidis'ten Uğur'a Giresun'da Sinemanın Toplumsal Tarihi (1914-1990)

GÜNSELİ BAYRAKTUTAN

DR. MEHTAP ÖZSOY 2018'DEN BU YANA GİRESUN'DA YÜRÜTTÜĞÜ VE NİHAyetİNDE BİR DOKTORA TEZ ÇALIŞMASINA DAYANAN KİTAPINDA 20. YÜZYILDA GİRESUN ÖZELİNDEKİ TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ SİNEMA ODAKLI ELE ALIYOR.

Mehtap Özsoy, temelde iki ana bölümden ve altı alt bölümden oluşan eserinde, sözlü tarih yöntemini kullanarak oldukça eski bir kent kültürüne sahip Giresun örneği kapsamında toplumsal tarih çalışmaları sinema deneyimi üzerinden bir pencere açmayı hedeflemekte. Yazar, kitabın ilk bölümlerinde toplumsal tarihi sinema ile okumayı mümkün kılan kuramsal tartışmaları ele alırken; bu tartışmalara hem tarih kavramının sorgulanmasına yönelik farklı paradigmaları hem de tarih yazımına ilişkin temel yaklaşımları dâhil ediyor. Pozitivist tarih anlayışından çok boyutlu ve diğer disiplinlerle ilişki içerisinde bir toplumsal tarih anlayışına giden yolculuğun aktarıldığı bu bölümde ayrıca 'sıradan özne'lerin aktarımlarının kolektif hafızayı oluşturma süreci, hafıza mekânlarının (bu çalışmada olduğu üzere sinemanın), kent yaşamıyla kurduğu ilişkinin araştırılması gibi konulara da yer veriliyor. Çalışmada kent sadece merkezle tanımlanmıyor, Özsoy bu deneyimi (sinema- kent ilişkisi) kendi ifadesiyle "gündelik yaşamın sere serpe aktığı mahallelerin geleneksel dünyası içinde gelenekle harmanlanan kendine özgü minör bir kültürel belleğe sahip" bir pratik olarak da önem-siyor ve çalışmasına dâhil ediyor.

Çalışmada başvurulan yöntem sözlü tarih ve etno-tarihtir: hem sözlü deneyimler hem de dijital ve geleneksel arşivler ve multimedyanın olanakları da bu çalışmada kullanılmaktadır. İlgili bölümlerde araştırma serüveni içerisinde Özsoy'un saha çalışması boyunca yaşadığı duygusal deneyime de tanıklık etmek mümkün: uzun erimli bir çalışmada araştırma nesnesinden araştırma öznesine dönüşen katılımcılarla kurulan iletişim deneyimi ve üretilen verinin çeşitli bağlamlarda güvenliğinin sağlanması-na yönelik çaba ve titizlik de yazar tarafından tüm açıklığıyla metinde aktarılıyor. Tüm bu aktarımlar kitabı aynı zamanda bundan sonra belirli biçimlerde kent kültürü ile ilgili çalışmalar yapacak diğer

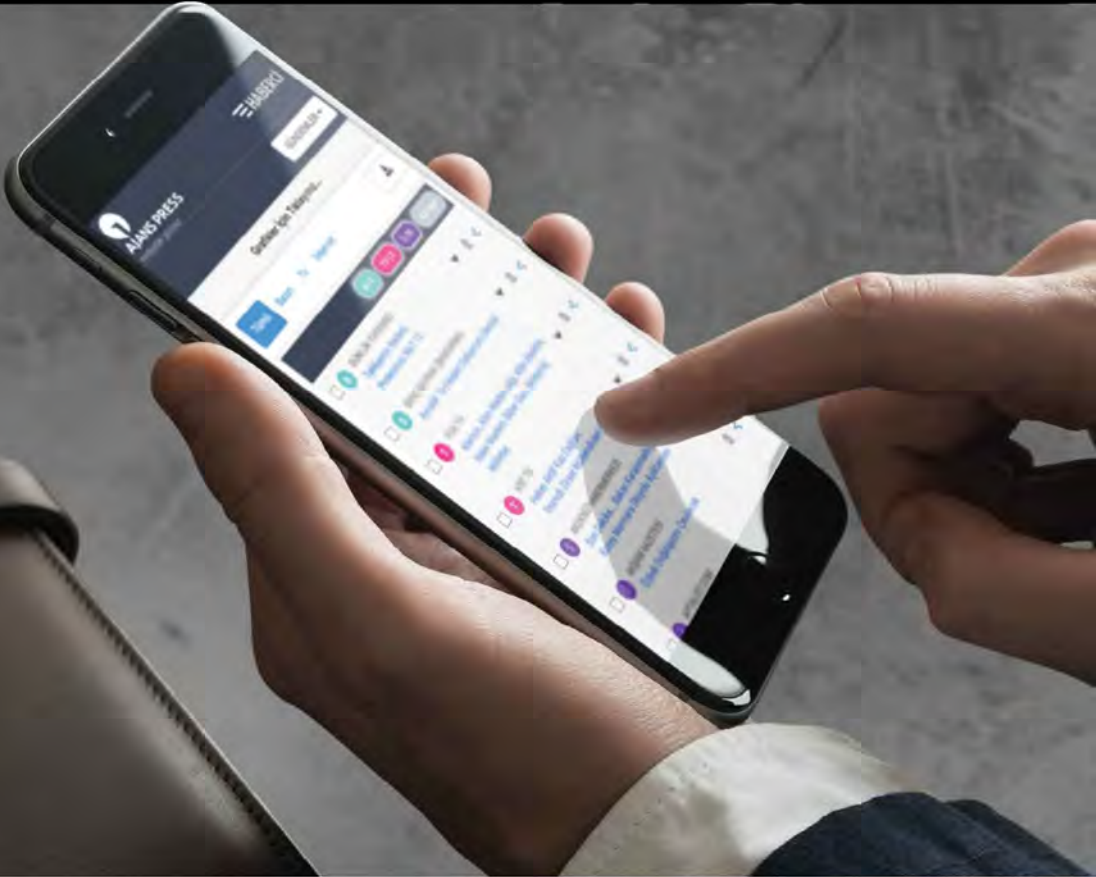
Mehtap Özsoy,
*Pavlidis'ten Uğur'a
Giresun'da Sinemanın
Toplumsal Tarihi
(1914-1990)*, Tarih
Vakfı Yurt Yayınları,
İstanbul 2023

araştırmacılar için de önemli bir rehber metin haline dönüştürmekte. Çalışmanın son üç bölümü ise saha çalışmasını içeren, toplumsal ve kültürel yaşam içerisinde sinema dolayımıyla habitus'un soruşturulduğu bölümleri kapsıyor. Bu bölümlerde Özsoy, I. Dünya savaşı sırasında Madam Pavli di tarafından işletilen Pavlidis Sineması ile başlayan serüvenin bugün kent merkezinde AVM'ler içerisine sıkışan salonlara kadar olan hikâyesini zengin bir arkaplanda ve çok çeşitli sözlü tanıklıklarla; afişler, gazete yazıları ve ilanları, fotoğraflar, işletmecilerin anıları gibi kaynaklar ve yazlık sinemalar, seyyar film gösterimleri, seyir deneyimine eşlik eden ritüeller, politik çatışmaların mekânı olarak sinemalar, darbeler, pornografik film furysı gibi zengin konu ve başlıklarla ele almakta. Çalışmada metnin tümüne yansıyan sinema emekçilerinin özel konumu ise dikkat çekiyor. Yazarın eserinin başrollerini sinema emekçilerine ve sinema deneyimini büyük bir özlemle hatırlayan sinema se-yircilerine vermesi de şaşırtıcı değil.

Son olarak Özsoy'un çalışmasının sadece başarılı bir toplumsal tarih ve kent kültürü çalışması olması nedeniyle değil, araştırmacının bir "sosyolog ve tarihçi" olarak yaşadığı kenti anlatması/ aktarması nedeniyle de özel bir çalışma olduğunun vurgulanması gerekir. Bu çalışma benimsediği yaklaşım ve kullandığı yöntem nedeniyle salt tarih disiplininin daraltıcı doktrinlerinden kopuşu değil ayrıca bir sosyal bilimcinin kendi yaşam koşullarını ve kimi zaman içerisinde yaşadığı coğrafyanın fiziki ve duygusal sınırlarını kendi alet çantasının elverdiği araçlarla zenginleştirme ve bir yandan da bunlardan özgürleşme pratiği olarak da değerlendirilmelidir.

GELENEKSEL VE DİJİTAL MEDYA TEK BİR TIKLA PARMAĞINIZIN UCUNDA!

Ajans Press, markanız hakkında tüm mecralarda yer alan haberleri **yapay zekâ** modülleri ile takip ederek her sabah size toplu haber sunumu yapıyor.

Avrupa Resminde Otoportre ve Resme “Sızan” Sanatçı

BU MAKALEDE, FARKLI İÇERİK VE KONULARDAKİ KOMPOZİSYONLARDA, SANATÇILARIN KENDİLERİNİ BETİMLEMEK İÇİN YARATTIKLARI KÜÇÜK ALANLAR ÜZERİNDE DURULACAKTIR.

EMİNE ÖNEL KURT - ZERRİN İREN BOYNUDELİK

Suretin bir şekilde yeniden yaratılması, bu işi yapabilenlerin bizzat kendilerini gösterme isteği olmaya başladığında portrelerin bir alt kategorisi olarak otoportreler ortaya çıkar. Sanatçının kendini temsil etmek üzere, bizzat kendisi tarafından yapılmış bir resim, heykel ya da fotoğrafır otoportre. Bazı kaynaklar bize bu türden temsillerin kökeninin Antik Mısır ya da Yunan'a kadar geri gittiğini söylese de bunun kanıtlarını bulmak nadiren mümkün olur.¹ Otoportrelerin yapımı çok daha eskiye dayansa da 15. yüzyıl ortalarına yani erken Rönesans dönemine kadar, sanatçıların kendilerini eserlerinin ana konusu ya da önemli karakterleri olarak tasvir ettiklerine pek sık rastlanmaz.

1- Jan van Eyck, Kırmızı Türbanlı Adam, 1433, ahşap üzerine yağlıboya, 25,5x19 cm National Gallery, Londra

Sanatçıların kendilerini resmetme geleneğinin Jan van Eyck'in Kırmızı Türbanlı Adam portresiyle (Resim 1) başladığı genellikle kabul gören bir eğilim olmakla birlikte daha erken bir tarihte, İtalyan ressam, heykeltıraş ve mimar Orcagna'nın (Andrea di Cione di Arcangelo, 1308-1368) 1359 tarihli bir freskte kendini de resmettiği söylenir.

İtalya'da Giotto di Bondone'nin (1267-1337) Napoli Kalesi'ndeki "seçkin adamlar" döngüsüne kendi portresini dahil ettiği,² Masaccio'nun (1401-1428) Brancacci Şapeli'ndeki resimlerde kendisini havarilerden biri olarak tasvir ettiği ve Benozzo Gozzoli'nin (1420-1497) Palazzo Medici'deki Kahin Kralların Resmi Geçidi

2- Benozzo Gozzoli, Kahin Kralların Geçidi (Genç Krallar) (Doğu Duvarı), 1459-1464, fresk, 405x516 cm. Palazzo Medici Riccardi, Magi Chapel, Floransa

Alayı freskinde (Resim 2), hem yaşlı kralların hem de genç kralların geçit alayında (şapkasında adı yazılı olarak) ve Lorenzo Ghiberti'nin de (1378-1455) Floransa Vaftizhanesi'nin bronz kapılarında kendi suretini kabartma olarak kullandığı bilinmektedir. (Resim 3)

3- Lorenzo Ghiberti, Otoportre, Aziz Giovanni Vaftizhanesi (Kuzey Kapısı), 1425-52, bronz kabartma, 599x462 cm. Museo dell'Opera del Duomo, Floransa

Portresini yapan sanatçının işi tamamen kişiseldir yani otoportrenin ilk seyircisi de ilk müşterisi de bizzat kendisini betimleyen sanatçıdır ve portre doğrudan onun keyfine uygundur.³ Nasıl ki "yaratılan" bir suret aracılığıyla bireyin kendini seyretmesine olanak veren her portre bir propagandaysa ve portresini gördüğümüz kişinin pahalı ve çok özel bir tanıtımı olarak işlev görebiliyor ve bunun için yapılan masraflara değiyorsa, otoportreler de bir sanatçı için, özellikle de bir portre sanatçısı için çok etkili bir reklam olabilir.⁴ Aynı zamanda otoportre, genellikle ekonomik zorluklar içinde olan genç sanatçıları ücret karşılığında model tutmaktan da kurtarıyor.⁵

Sanat tarihinde otoportrenin popülerleşmesi kişinin kendi varlığının farkına varmasıyla ilgili olduğu kadar sanatçının statüsündeki yükselişle de ilgili bir 15. yüzyıl eğilimidir.⁶ Bunların yanı sıra bazı araştırmacıların ayna kullanımı varsayımına göre,

daha iyi ve daha ucuz aynaların ortaya çıkışıyla birlikte birçok sanatçı için otoportre denemeleri kolaylaşmıştır.⁷

Bu makalede, farklı içerik ve konulardaki kompozisyonlarda, sanatçıların kendilerini betimlemek için yarattıkları küçük alanlar üzerinde durulacaktır.⁸

Sanatçıların kendilerini resimlere dahil ederek otoportrelerini yapmalarının nedeni çok tartışılmıştır. Bu bir tür kartvizit olabilir ya da kendi portreleriyle görünür olmaları bir tür imza olarak düşünülebilir. Kendi önemlerini vurgulamak istemiş olabilirler ya da örneğin himayesinde çalıştıkları, siparişlerini aldıkları aileler içinde kendilerini o ortamın bir parçası olarak görmüş ve bunu göstermek istemiş olabilirler. Belki de bir sarayda, önemli kişilerle birlikte basit bir günlük hayat betimlemesi içinde yer almayı hakları olduğunu düşünmüşlerdir. Yani bir anlamda yaptıkları resimlere kenarından köşesinden "sızmış" halleridir bunlar ve çok sayıda böyle "gizli" (ilk bakışta hemen göze çarpmayan) otoportre vardır.

Bu türden, salt otoportre türüne dahil edilemeyecek olan resimlemelerde, arka planda neler olup bittiğini daha iyi anlayabilmek için, uygulamaların yaygınlaştığı hatta normal kabul edilmeye başlandığı Rönesans dönemine ve bu dönemde sanatçının değişen konumuna bakmakta yarar olabilir.

Bilindiği gibi Rönesans döneminde, kent soylu olarak adlandırabileceğimiz yeni ve hayli güç sahibi bir sınıf ortaya çıktı. Hayatın pek çok alanına iz bırakmak; bunu da kendi tercih ettikleri, doğru ve etkili buldukları biçimde yapmak istediler. Bu bağlamda değişen toplumsal yapıya bağlı olarak sanata ve dolayısıyla sanatçılara da gereksinim arttı. Böylece sanat icra edenlerin konumları, zanaatkardan özgür emekçiye doğru evrildi.

Sanatçılar, önceleri belli bir kökene ait değiller, henüz sınıfsal tutarlılığı bulunmayan ama en azından ekonomik açıdan güvence altındaki bir topluluk oluşturmaya başladılar. 1400'lerin başında hala sıradan insanlar olan sanatçıların adları, genellikle babalarının uğraşlarından ya da doğdukları bölgeden gelirdi ve hizmetçilere olduğu gibi onlara da "sen" diye hitap edilirdi.⁹

15. yüzyıla kadar sanatçılar, kuralları oldukça katı olan loncalara bağlıydılar. Herhangi bir loncaya bağlı olmadan çalışmak, sipariş alabilmek mümkün değildi. Sanatçılık yapma hakları yeteneklerinden değil, loncalar vasıtasıyla ve belli kurallar doğrultusunda almış oldukları eğitimin kaynaklanırdı. Okullarda değil atölyelerde eğitilirler, başlangıçta boya ezmek ve karıştırmak, getir götür işlerine bakmak gibi basit işlerde çalıştırılırlardı. Eğitimleri kuramsal değil pratikti. Okuma yazma ve hesap yapmayı öğrendikten sonra, sekiz-on yıl boyunca eğitim alacakları bir ustanın yanına girerlerdi. Çoğu sanatçının yetiştiği kuyumcu atölyeleri, küçük birer işletme niteliğindedir. Bu atölyelerde üretilen sanat eserleri lonca sistemindeki ortak üretim sürecinin parçasıydı. Henüz bağımsız, kendine özgü olduğu vurgulayan işler pek söz konusu değildi. Bugün sanatçısına hayranlık duyduğumuz pek çok Rönesans eseri aslında kolektif bir üründür¹⁰ ve bu tür eserlerde resmin hangi bölümünün kimin boyadığı pek bilinmez.¹¹

Erken Rönesans'ta birlikte bu atölyelerde bireysel nitelikteki eğitimler de başlamıştı. Çırak olmaya karar verenler herhangi bir atölyeden ziyade, önemli sanatçıların/yöneticilerin atölyelerini tercih ederlerdi. Bu tercihlerde, ustanın ne kadar ünlü olduğu, iş sayısının yoğunluğu, siparişleri verenlerin kayda değer kişiler olup olmadığı, atölyelerin kalabalığı da önemli olurdu. Atölye sahibi içine çıkarlar, ucuz iş gücüyü.

Atölyeler geniş ve kalabalık çalışma alanlarıydı. Bazen iki sanatçının ortaklık kurduğu da görülürdü. 1400'lerdeki atölyeler zanaat türüne giren işleri de kabul ediyorlardı. Arma, bayrak, tabela, kakma işleri, tahta oymalar, halı dokuma, nakış işleri, goblen taslakları, pişmiş toprak işler, fayanslar buralarda üretilebiliirdi ve bunlar sanatçı atölyeleri için küçültücü işler değildi.¹² Giorgio Vasari¹³ (1511-1574) bu tür üretimlerin sanatçı atölyelerinde olmaması gerektiğini savunsa ve bu işleri sanatçıların kendilerine olan saygılarıyla bağdaştırmasa da bu yolla sanatçıların loncalarla bağı kopmaya başladı.

Yaklaşık 200 yıllık bir süreden sonra 1590'da bir kararla kamuya açık bir dükkân işletmeyen sanatçılar için lonca kurallarının geçersiz olduğu sonucuna varıldı. Bu kararlar ortaya çıkan "loncadan bağımsızlık" sanatçılar için olumlu sonuçlar doğurdu. Böylece sanatçılar saraydan saraya, kentten kente gezebiliyorlar; prensler sadece bölgelerindeki değil, başka kentlerdeki sanatçıları da davet edebiliyor, onlara sipariş verebiliyorlardı. Böylece yerel olmaktan, yerelin verdiği imkanlarla yetinmekten de kurtulmuş oluyorlardı. Bu durumda lonca kurallarını ve kısıtlamalarını uygulamak da zorlaşıyordu; sanatçı çalıştığı sarayın bölgesindeki loncaya kaç yardımcı çalıştıracağı, kaç çırak işe alacağı gibi konularda bilgi vermek ve izin almak durumunda kalmıyor ve genellikle yardımcılarıyla birlikte oradan oraya geziyorlardı.¹⁴ Bu bakımdan, saraylarda çalışanların "ayrıcılık" olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Sanatçıların loncalardan bağımsızlıklarını kazanmaları, bazılarının iddia ettiği gibi hümanistlerin kendilerini desteklemesinden ziyade bu piyasada işsiz kalmanın giderek güçleşmesiyle gerçekleşti. Öte yandan Rönesans'ta sanatçılar her halükârda hümanistlere gerek duyuyor, onların dostluğunu ve desteğini istiyordu. Böylece

hümanist kesimlerin gözünde, elde ettikleri ekonomik konumu haklı kılıyorlar, bu insanları bir tür danışman olarak kullanmak istiyorlardı. Hümanistler de sanatçıların maddi olmayan değerlerini onaylayabiliyordu. Çünkü hümanistler açısından sanat, savundukları düşüncelerin görsel temsiliyetini olanaklı kılan bir tür propaganda malzemesiydi.¹⁵

Sosyal, ekonomik ve düşünsel alandaki bu dönemsel gelişmeler, lonca denetiminden kurtulan sanatçıların kendilerini yaptıkları resimlere yerleştirmeyi bir hak gibi görmelerine neden olmuş olabilir.

Yapılma nedenlerini de göz önünde bulundurarak otoportreleri birkaç grupta değerlendirmek onları daha anlaşılır kılar.

bir kalabalık içinde sanatçı, genellikle herhangi bir yüz olarak, eserin kenarına köşesine yerleştirir kendisini. Bu otoportreleri ayırt etmek bazen zordur. Bu sanatçıların kompozisyonlarda kendilerini bir yere yerleştirdiklerine dair ya beyanları vardır ya da bu konuda tanıklıklar ve onların notları mevcuttur. Bu tür "yerleşmelerde" ya da "sızmalarda" bir şablonmuş gibi belli bir betimleme biçimi kullanmışlardır: Sanatçının portresi çoğu zaman resmin bir kenarında yer alır ve olaya değil de izleyiciye doğru bakar ya da ana olayı ya da kişiyi işaret eder. Bu sanatçıların çoğunun fiziksel özellikleri bilinir ya da zaten ya kendileri ya da başka sanatçılar tarafından yapılmış olan portreleri vardır. Buradan yola çıkarak iz sürülebilir.

4- Domenico Ghirlandaio, *İmran'ın Tapınaktan Kovulması*, 1486-90, fresk, genişlik: 450 cm. Cappella Tornabuoni, Santa Maria Novella, Floransa

Rönesans döneminde en yaygın tercihlerden biri çoğu zaman sanatçının kendisi de dahil bir dizi gerçek kişinin model olarak kullanıldığı kalabalık kompozisyonlardaki otoportrelerdir. Tarihi ya da efsanevi konulardan, İncil'den ve klasik edebiyattan ya da mitolojiden kişilerin olduğu

Örneğin Ghirlandaio'nun resminde İmran'ın tapınaktan çıkışında karşılarındaki grupta yer alan, mavi manto ve kırmızı pelerinli, izleyiciye doğru bakan genç adam sanatçının kendisidir. (Resim 4) , İsa'nın doğduğu samanlığın betimlediği Kutsal Doğum adlı resimde yıkık duvardan içeriye bakmaya çalışan siyah giysili adam resmin sanatçısı David olarak tanınır. Bazı yorumlarsa solda sarı üstlüğü olan çobanın sanatçının otoportresi olduğunu yazar. (Resim 5)

5- Gerard David, *Kutsal Doğum*, 1490, ahşap üzerine yağlıboya, 77x56 cm. Szépművészeti Müzeum, Budapeşte

İsa'nın Aziz Petrus'a kilisenin anahtarını verdiği resimde, Meryem'in hemen arkasındaki grupta, elbisesi ve şapkası siyah olan ve doğrudan izleyiciye bakan Perugino'dur. (Resim 6)

İsa'yı Golgata Tepesi'ne götürmek üzere hac taşırken gösteren resimdeyse sağda, yeşil giysili, kırmızı bereli figür Flandes'dir. (Resim 7)

Aziz Petrus'un Antakyalı Theophilus'un oğlunu diriltmesi olayını anlatan resimde, sağ kenardaki üç kişi arasında izleyiciye bakan kırmızı giysili adam Masaccio'dur. (Resim 8)

Gozzoli, Aziz Augustinus'un kardinal seçildikten sonra Milano'ya yola çıkışını betimlediği resimde kendisini resmin sağ kenarına yerleştirmiş ve Aziz'i işaret etmektedir. (Resim 9)

Kalabalık bir grubun betimlendiği, Toledo'nun Orgaz kasabasının hayırsever kişisi Don Gonzalo Ruiz'in (daha sonra Orgaz Kontu olarak anılacaktır), gömülmesine yardım eden iki din adamı, solda Aziz Stephan ve sağda Aziz Augustinus'tur. Stephan'ın başının hemen üstünde görülen ve doğrudan izleyiciye bakarsa El Greco'dur. (Resim 10)

17. yüzyıl Hollanda resimleri arasında yaygın olan grup portrelerine bir örnek olan Govert Teunisz. Flinck'e ait kompozisyonda, ortada oturan siyah giysili yaşlıca olan figür Albay Bas, yanındaki diğer kişiye Teğmen Lucas Conijn olmalıdır. Resmin sağ kenarında, üstte, yüzünün profilden sadece yarısı görünen figürün de sanatçı Flinck olduğu sanılır. (Resim 11)

6- Pietro Perugino (Pietro di Cristoforo Vannucci), *İsa Aziz Petrus'a Anahtarları Veriyor*, 1481-82, fresk, 335x550 cm. Cappella Sistina, Vatikan

7- Juan De Flandes, *Haşınması*, 1510, ahşap üzerine yağlıboya, 116x148 cm. Cathedral, Palencia

8- Masaccio (Tommaso Cassai), *Antakyalı Theophilus'un Oğlunu Diriltmesi ve Aziz Petrus'un Tahta Çıkışı*, 1426-27, fresk, 230x598 cm. Cappella Brancacci, Santa Maria del Carmine, Floransa

9- Benozzo Gozzoli, *Aziz Augustinus Milano için Yola Çıkıyor*, (Güney Duvarı), 1464-65, fresk, 220x230 cm
Apsidal Chapel, Sant'Agostino, San Gimignano

10- El Greco, *Kont Orgaz'ın Cenazesi*, (ayrıntı), 1586-88, tuval üzerine yağlıboya
Santo Tomé, Toledo

11- Govert Teunisz. Flinck, *Yüzbaşı Albert Bas ve Teğmen Lucas Conijn'in Bölüğü*, 1645, tuval üzerine yağlıboya, 347x244 cm
Rijksmuseum, Amsterdam

Uffizi'de Tribuna Salonu adlı resimde, Eros, Psyche ve halile taşıyan Satyr heykelleri arasında, Raffaello'nun Meryem ve Çocuk İsa resmine bakan grupta, tablonun arkasından başını uzatan figür Zoffany'dir. Bu otoportre daha önce yapmış olduğu *Gülen Filozof: Demokritos* (1776, Uffizi, Floransa) resmindeki otoportresine benzer. (Resim 12)

Bazı örneklerdeyse sanatçı, betimlemelerdeki bir aziz ya da mitolojik kahraman ya da bir alegori kişileştirmesi olarak görünür, yani bir başkası gibidir. Bu örneklerde sanatçılar, bir başkasını kendi suretleriyle resmederler. Bu türün bir versiyonunda da yanlarına başka tanıdıklarını, arkadaşlarını, akrabalarını ya da dönemin tanınmış isimlerini, çağdaşlarından bazı kişileri alırlar.

Veneziano'nun resminde, çocuk İsa'nın yanında görülenler, soldan sağa Aziz Francesco, Vaftizci Yahya, Aziz Zenobius ve Aziz Lucy'dir. Domenico burada Vaftizci Yahya olarak kendi otoportresini kullanmıştır. (Resim 13)

Albrecht Dürer de çocuk İsa'ya tapınmaya gelen kahin krallar arasında Melkior olarak bilinen, mür ya da günlük kabı taşıyan genç kralı (yeşil giysili, uzun saçlı olarak kendisi olarak göstermiştir. (Resim 14)

Sistin Şapel'de kuzey duvarındaki lunette yer alan kahinler ve peygamberler, İsa'nın soyu olarak resmedilmiştir. Sağ tarafta görülen yaşlı adam Sadok'dur ve Michelangelo otoportre olarak resmetmiştir. (Matta, 1:14) (Resim 15)

Meryem ve çocuk İsa'yı azizlerle betimleyen Pontormo'nun resminde de Meryem'in yanında, simgesi olan kitapla İncil yazarı Yahya, çocuk İsa'yı taşıyan Yusuf, genç Vaftizci Yahya, Assisili Aziz Francesco ve Aziz James (Yakup) bulunur. Sağda ayakta duran ve elinde asayla görülen Aziz James (Yakup) sanatçının kendisidir. (Resim 16)

12- Johann Zoffany, *Uffizi de Tribuna Salonu*, 1772-78, tuval üzerine yağlıboya, 124x155 cm
Royal Collection

13- Domenico Veneziano, *Meryem ve Çocuk İsa Azizlerle*, 1445, ahşap üzerine tempera, 209x213 cm
Galleria degli Uffizi, Floransa

15- Michelangelo Buonarroti, *Azor ve Zadak*, 1511-12, fresk. Cappella Sistina, Vatikan

16- Jacopo Pontormo, *Meryem ve Çocuk İsa Azizlerle*, 1518, ahşap üzerine yağlıboya, 214x185 cm. San Michele Visdomini, Floransa

14- Albrecht Dürer, *Kahin Kralların Tapınması*, 1504, ahşap üzerine yağlıboya, 100x114 cm
Galleria degli Uffizi, Floransa

Sanatçıların kendilerini ve yakınlarını tarihsel kişiliklerin temsilinde kullanmasına bir örnek de Allori'nin resmidir. Yehudit

Kitabı olarak da bilinen apokrif kitapta anlatılan hikâye genç bir kadının Asur komutanının başını keserek halkını yıkımdan

17- Cristofano Allori, Yehudit
Holofernes'in Başıyla, 1613, tuval üzerine
yağlıboya, 100x120 cm
Royal Collection, Londra

18- Johann Joseph Zoffany, Golyat'ın
Başıyla Davud, 1756, tuval üzerine
yağlıboya, 92x74 cm
National Gallery of Victoria, Melbourne

19- Fra Filippo
Lippi, Meryem'in
Taç Giymesi,
1441-47, ahşap
üzerine tempera
Galleria degli
Uffizi, Floransa

20- Raffaello Sanzio, Atina Okulu, 1509, fresk, 500x700 cm
Stanza della Segnatura, Vatikan

kurtarması üzerinedir. Sanat tarihinde pek çok sanatçı tarafından sevilen ve çokça betimlenen bu sahnede Allori, Yehudit olarak La Mazzafirra adıyla tanınan sevgilisi Maria di Giovanni Mazzafirri'yi, Yehudit'in sadık hizmetçisi Alba olarak La Mazzafirra'nın annesini ve Holofernes'in kesik kafası olarak da kendi portresini resmetmiştir. (Resim 17)

Yahudi mitolojisinde anlatılan bir öykü Davud'la Golyat (Câlût) arasında geçer. Golyat bir devdir ve cılız bir delikanlı olan Davud onu öldürüp kafasını keser. Bu olayın anlatıldığı sahnede Zoffany kendisini Davud olarak resmetmiştir.

Fra Filippo Lippi tarafından yapılan Meryem'in taçlandırılması sahnesinde, dua edenler arasında Lippi'nin kendisini de betimlediği görülür ki bunu pek çok resminde tekrarlamıştır. Ana olayla hemen hemen hiç ilgilenmeyen, doğrudan izleyiciye bakan yeşil cübbeli, piskopos tacı takmış ve piskopos asası taşıyan din adamı Lippi'nin kendisidir. (Resim 19)

Raffaello'nun ünlü Atina Okulu freskinde siyah elbiseli ve bereli, bize bakan figür Raffaello'dur ve kendisini Yunan ressam Apelles olarak resmetmiştir. Yanında çağdaşı Pietro Perugino, Il Sodoma ya da Timoteo Vitti olduğu sanılan ressamlardan biriye Yunan

21- Paolo Veronese, Onur ve Erdemler
Ölümünden Sonra Çiçek Açacak (Heracles'in
Seçimi), 1567, tuval üzerine yağlıboya,
219x170 cm. Frick Collection, New York

22- Laurent de La Hyre, *Theseus ve Aithra*, 1635-40, tuval üzerine yağlıboya, 141x118,5 cm. Szépművészeti Múzeum, Budapeşte

sanatçı Protogenes olarak yer almıştır. (Resim 20)

Hesiodos'un anlattığına göre, mitolojik kahraman Herakles, biri onur ve erdemi diğeryise kötülük ve şehveti simgeleyen iki genç ve güzel kadınla karşılaşır ve defne yaprağından tacla ödüllendirilen onurun tarafında olmayı seçer. Veronesen'in resminin sol üst köşesindeki "Onur ve Erdemler / Ölümünden Sonra Çiçek Açacak" yazısı bu olayı işaret eder. İki genç kadın arasındaki Herakles, beyaz ipekten zarif giysili olarak betimlenmiş olan Veronesi'dir. (Resim 21)

Bir mitolojik öyküde anlatılana göre hem Atina kralı Aigeus hem de Poseidon'la birlikte olan Trizina Kralı'nın kızı Aithra, Theseus'u doğurur. Plutarkos'un anlattığı hikâyeye göre, Aigeus Aithra'ya çocuğa altına sandallarıyla kılıcını sakladığı bir kayayı kaldırarak duruma gelmedikçe kim olduğunu söylememesini buyurmuştu. On altı yaşına basınca annesi Theseus'u kayanın önüne götürmüştü, Theseus da koca kayayı kaldırarak babasının altına sakladıklarını ortaya çıkarmıştı. Böylece kral oğlu olduğunu da anladı. Hyre kendisini Theseus olarak resmetmiştir. (Resim 22)

Rombouts'un kağıt oynayanları betimlediği resimde, ortada elindeki kağıtlara bakmakta olan figür sanatçının kendisidir. Yanındaki kadın, karısı Anna olarak tanınır. Resimlerinde hem kendini hem de

23- Theodor Rombouts, *Kağıt Oynayanlar*, tuval üzerine yağlıboya, 147x186 cm 17. yüzyıl, Özel Koleksiyon

24- Pinturicchio (Bernardino di Betto ya da Benedetto), *Müjde*, 1501, fresk Collegiata di Santa Maria Maggiore, Spello

aile bireylerini resmetmek Flaman resim geleneği içinde oldukça yaygındır. (Resim 23)

16. yüzyılda ve Barok dönemde tanınmış çoğu sanatçı otoportrelerini, bizzat kendileri olarak yapmış ve her nedense bunların epeyce de iyi bir pazarı oluşmuştur. Bu örneklerde çoğunlukla sanatçı kendini iş başında resim yaparken ya da en azından elinde bir fırça ve

paletle, yani uzmanlığını gösterecek şekilde resmetmiştir. Bu otoportrelerde sanatçıların kılık kıyafetleri, dikkat çekecek derecede zengin görünümlü ve şıktır. Bu da normalde çalışırken böyle giyinip giyinmedikleri konusunda bir merak uyandırır ki, tahminen daha seçkin görülebilmek için kendilerini bu giysilerle resmetmeyi tercih etmişlerdir. Bunlar, gerçek

25- Jan Miense Molenaer, *Sanatçı Kendi Stüdyosunda Müzisyenleri Resmederken*, 1631, tuval üzerine yağlıboya, 86x127 cm Staatliche Museen, Berlin

26- David Bailly, *Vanitas Sembollerile Otoportre*, 1651, ahşap üzerine yağlıboya, 65x97.5 cm. Stedelijk Museum De Lakenhal, Lahey

hayatlarında belki de hiç giymediklerigiysiler olmalıdır.

Melek Cebrail'in Meryem'e hamileliğini müjdelediği sahnede, olayın geçtiği varsayılan revakta, sağ tarafta birkaç kitap, sönmüş bir mum ve küçük bir şarap karafının olduğu rafın altında Pinturicchio'nun otoportresi bir tablo gibi asılıdır. Pinturicchio'nun, resim içinde resim kullanmayı, hocası Perugino'nun Collegio del Cambio'daki uygulamasından görerek tekrarladığı muhakkaktır.

Çalışmalarının çoğunda müzisyenleri resmeden Molanear buradaki örnekte görüldüğü gibi, kendisini de kompozisyonun içinde yerleştirmiştir. Bu tür resimlerde cüceler ve maymunlar genellikle komik bir öge olarak yer alır ve

Molenaar'ın da bunlara özel bir ilgisi olduğu bilinir. (Resim 25)

Natürmort türünün pek çok örneğinde resim içinde resim göstermek yaygındır. Bailly de buradaki örnekte hem çok sayıda vanitas sembolü olan obje kullanmış hem de kompozisyona pek çok portre yerleştirmiştir. Bailly resim yapıldığında 67 yaşındadır. Bu yaştaki halini gösteren oval otoportresini, yine sanatçının gençlik halini gösteren bir otoportresinin elinde tutar görünmesi ilginçtir. (Resim 26)

Pieter Claesz'in yaptığı natürmorttaysa sanatçının portresi, masa üzerindeki cam küre üzerinde görülebilir. Bir vanitas resminde, sabun kabarcığı gibi görünen küre üzerindeki bir portre, hayatın geçiciliğiyle ilişkili

27- Pieter Claesz, *Keman ve Cam Küreyle Vanitas*, 1628, ahşap üzerine yağlıboya, 36x59 cm. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg

olmalıdır. (Resim 27) Claesz'in resmindeki gibi daha az sayıda örnekte, sanatçılar otoportrelerini resimlere öyle bir yerleştirirler ki onları bulmak, görmek ve tanımak neredeyse imkansızdır ama orada oldukları bilgisi mevcut olduğu için titiz bir araştırmayı hak ederler.

EMİNE ÖNEL KURT - YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, SANAT VE TASARIM FAKÜLTESİ

ZERRİN İREN BOYNUDELİK - YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, SANAT VE TASARIM FAKÜLTESİ (EMEKLİ)

DİPNOTLAR

- 1 Yunan tarihçi, biyografi yazarı Plutarkhos (46-7). Yunan ve Roma'nın ünlü isimlerini karşılaştırmalı olarak yazdığı *Paralel Hayatlar* isimli eserinde ünlü komutan ve devlet adamı Perikles'i anlatıldığı bölümden, bu büyük siyaset adamının yakın arkadaşları olan ünlü heykeltıraş Fidias'ın, Atina'daki Partenon tapınağı için altın ve fildişinden yapmış olduğu Athena Partenos (Bakire Athena) heykelinde tanrıçanın taşıdığı kalkan üzerine betimlediği Amazonlar savaş sahnesinde kendisini de yonttuğunu yazar ve şöyle aktarır: "Eserlerinin ünlü ve özellikle Athena heykelinin kalkanı üzerinde Amazonlar savaşını anlatıldığı sahnede kendisini kiyletiyebüyük bir taş kalkanın kel bir adam figürü olarak göstermesi ve bir Amazonla savaşan çok güzel bir Perikles imgesi yerleştirmesi Fidias'a karşı kusancık ve nefretleridir." (Plutarkhos, *The Life of Pericles*, Vol III, The Loeb Classical Library Edition 1916, s.43.160: 4-5) <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/roman/texts/plutarch/lives/home.html>
- 2 Ayrıca antik dönem yazarların anlatılarına göre Fidias bu portreyi öyle bir mekanizmayla heykelle yerleştirmiştir ki, eğer figür kalkanın istenirse bütün heykel parçalanacaktır. Aynı iddiayı Cicero da tekrarlar. (Evelyn B. Harrison, *The Composition of the Amazonomachy on the Shield of Athena Parthenos*, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 35, No. 2 (Apr.-Jun. 1966), s. 107-133 s. 108)
- 3 Vasari, *Sanatçıların Hayat Hikayeleri*, Sel Yayınları, 2013, İstanbul, s. 62.
- 4 Richard Leppert, *Sanatta Anlamın Görüntüsü: İngilizlerin Toplumsal İslvi*, (Çev: İsmail Türkmen, Ayrintı Yayınları, 2000, İstanbul, s. 222-224.
- 5 Örneğin, ünlü kadın ressamlarından Sofonisba Anguissola'nın (1530-1625) da doğrudan izleyiciye bakan, kendisini şivale başında resim yaparken betimlediği otoportreleri bu tür tanıtım araçları olarak düşünülebilir. Ve adeta şunu söyler: "Buradaki kadın, yani ben hem dini resimler ve hem de portreler boyayabilen bir sanatçıyım!" Anguissola, sanatçılığın yanı sıra İspanya sarayında

- nedime olarak bulunmuş, saray ahalisinden pek çok kişinin portresini yapmış, II. Filipe'nin karısı Elizabeth'e (van Valois) resim dersleri vermiş ilk kadın sanatçılarıdır. Portreci olarak ünlü diğer ülkelerde de yayılmıştır. Bkz. Sofonisba Anguissola, *Sofonisba Anguissola, Resim Yapanken Otoportre*, 1556, tuval üzerine yağlıboya, 66x57 cm. Zamek Museum, Łańcut Castle, Polonya.
- 5 Leppert, age, s. 359.
 - 6 Peter Burke, "Representations of the Self from Petrarch to Descartes", *Rewriting the Self: Histories From the Renaissance to the Present*, ed. Roy Porter, Routledge, 1997, ss. 17-28.
 - 7 Avrupa'da cam aynalar 15. yüzyılda kullanılmaya başlanır ve bu ilk aynalar dşbükeydir, portrelerin ortaya çıkışı, sanatta lineer perspektifin (yeniden) tanıtılması ve ilk yüksek kaliteli aynaların mühendisliği gibi teknik icatlar ve ilerlemeler ile yakından ilişkilidir. Örneğin Rönesans'ta en erken döneminde Almanya'da kaplama camlı aynalar ve kalya-cıva karışımı kullanılması gibi. Daha geniş bir pazar için en büyük gelişme, 1507 civarında Venedik'te kalya amalgam ayna üretimi için bir merkez kurulmasını beklemek gerekmiştir. Aynalar sanatının bazen gizlemeye çalıştığı deformasyonları da ortaya çıkarır. Parmigianino'nun (1503-1540) bir aynadaki otoportre tablosu bunu açıkça göstermektedir.
 - 8 Otoportreler, portrelerin biyografilerle olan ilişkisine benzer bir şekilde otoportrelerle de ilişkili olarak düşünülmelidir. Ancak Burke'e göre: "Otopiografi veya bazı tarihçilerin 'ego-belgesi' (ego-document) (günlükler, dergiler, hatıralar ve mektupları içeren daha geniş bir kategori) dediği şey, potansiyel olarak en azından benliği daha da fazla açığa vurur. Ego belgelerinin nadirliğinden yola çıkarak 1500'den önce öz-bilincin gelişmesi olduğunu tartışmak açıkça tehlikelidir. Çünkü yazma ve kendi kendini inceleme arasında modern Batılı ilişkiler evrensel değildir. Floransa'da andiç (kendine notlar) geleneği 14. ve 15. yüzyıllara kadar uzanıyor. Bu metinler tam olarak hepsi kitapları değil, tam olarak günlükler değil, tam

- olarak yerel kronikler değil, tam olarak aile tarihleri değil, bunların her birinden bir şeylerdir. Birey, aile ve şehir arasındaki sınırları yüzyıllar sonra olduğundan daha az keskin olduğu bir öz-bilinc biçimini tasvir ediyorlar. 1500'den sonra, ego belgeleri daha yaygın ve daha kişisel hale geldi. İtalya'da yalnızca Floransa'lı heykeltıraş Benvenuto Cellini (1500-1871) ve Milanolu doktor Girolamo Cardano'nun (1501-1576) otopiografileri gibi ünlü örnekler değil, aynı zamanda ezcaz Luca Landucci (1436-1516), terzi Sebastiano Arditi ve marangoz Giambattista Casale gibi bir dizi küçük şahsiyet de bulunur. Otopiografik alışkanlık neden bu zamanda gelişmiş olabilir? Alternatif yaşam biçimleri sunan Kentin, bireysel seçim duygusunu teşvik ettiği söylenebilir. 16. yüzyıl bir kentleşme çağıydı. Aynı zamanda bir seyahat çağıydı ve seyahat, bireyi kendi topluluğundan koparak öz bilinci teşvik eder." (Burke, age, s. 17-28)
- 9 Arnold Hauser, "Rönesans Döneminde Sanatçının Toplumsal Konumu", (Çev: Ahmet Cemal), Gergedan, Mart 1988, Sayı: 13, s. 118.
 - 10 Bir yapıtı baştan sonra kendi başına üretme işinin ilk kez Michelangelo (Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni, 1475-1564) ile başladığını tespit eden pek çok tarihçi vardır.
 - 11 Bu durum bir yüzyıl sonra değişecek, kompozisyonlarda herkesin sorumlu olduğu alanlar birbirinden kesinlikle ayrılacaktır. Örneğin Rubens için çalışan manzara ustaları ya da hayvanları herkesten iyi boyayan sanatçılar vardır.
 - 12 Hauser, age, s. 119.
 - 13 1511-1574 tarihleri arasında yaşamış olan ressam, yazar, tarihçi ve mimar Giorgio Vasari, yazdığı "En Mükemmel Ressamların, Heykeltıraşların ve Mimarların Hayatları" (*Le Vitte dei più eccellenti pittori, scultori e architettori*) kitabında hem kendisinden önce yaşamış hem de çağdaş olan ünlü İtalyan sanat ve mimarların konu almıştır. Bu vesileyle sanat tarihi yazılığının da kurucusu olarak kabul edilir.
 - 14 Hauser, s.120.
 - 15 age, s.122.

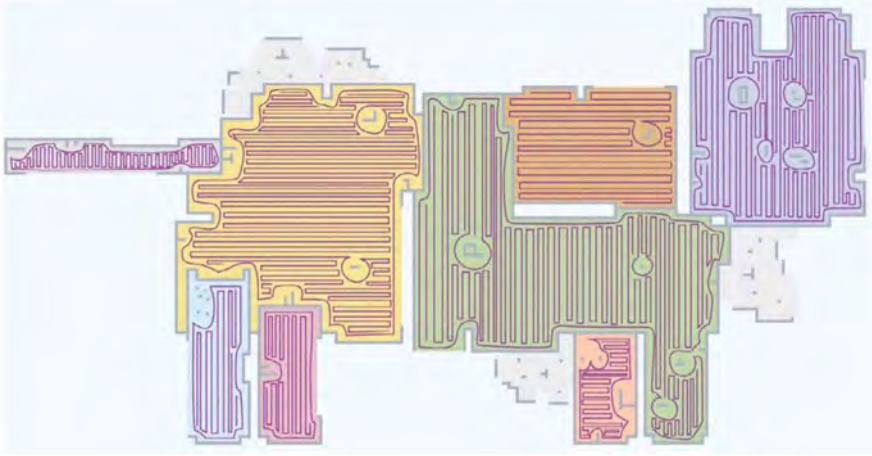
2023
YILIN
YAZARI

TOMRİS UYAR

"Adı kestirilemeyen
bir çiçek kokusu
dolaşırdı havayı."

2023 yılını 60 sonrası kuşağın önde gelen öykücülerinden biri olan, öykülerinde toplumun farklı kesimlerinden insanların gündelik hayatlarını incelikli gözlemlerle, içe derinlemesine bakışlarla aktaran, edebi yakınlık kurmadığı hiçbir yazarın metnini çevirmeyen Tomris Uyar'a adıyoruz.

Sevimli dostlarınız nerede,
V-Bot Pro Robot Süpürge orada.